

MEDIJI U VIŠEJEZIČNIM DRUŠTVIMA
Sloboda i odgovornost

OEBS-ov Predstavnik za slobodu medija

MEDIJI U VIŠEJEZIČNIM DRUŠTVIMA
Sloboda i odgovornost

Priredila
Ana Karlsrajter

Prevod:
Freimut Duwe
Milo Dor
Tanja Popović
Romain Kohn
Natalia Angheli
Nena Skopljanac
Roger Mur
Andrea Ochsner

Beč, 2003.

Izdavač se zahvaljuje Vladi Savezne Republike Nemačke
na finansijskoj podršci

© 2003

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE)

Kancelarija Predstavnik za slobodu medija

Kärtner Ring 5-7, Top 14, 2. DG,

A-1010 Vienna

Telefon: +43-1 512 21 450

Telefaks: +43-1 512 21 459

E-mail: pm-fom@osce.org

Izveštaji predstavljaju isključivo gledišta samih autora i ne odgovaraju
neophodno zvaničnim stavovima OSCE Predstavnik za slobodu medija

Sadržaj

Frajmut Duve	
Predgovor	7
Milo Dor	
Pozdravni govor	15
Tanja Popović	
Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija.	21
Preporuke za Bivšu Jugoslovensku Republiku	
Makedoniju.	45
Romen Kon	
Luksemburg	47
Preporuke za Luksemburg	66
Natalija Angeli	
Moldavija.	69
Preporuke za Moldaviju	91
Nina Skopljanac	
Srbija (Srbija i Crna Gora)	93
Preporuke za Srbiju (Srbiju i Crnu Goru).	122
Rodžer Blum i Andrea Ošner	
Švajcarska.	127
Preporuke za Švajcarsku	156
Program konferencije.	157
Spisak učesnika	160
Autori	162

Frajmut Duve
Predgovor

Ova publikacija je rezultat projekta pokrenutog u septembru 2002: *Sloboda i odgovornost – Mediji u višejezičnim društvima*. U skladu s tim, poslednjih godina raste spoznaja o ključnoj važnosti i ulozi medija na različitim jezicima unutar višejezičkih demokratija. Ovaj projekat se po prvi put bavi ovim važnim pitanjem na složen i obuhvatan način. Imenovani su nezavisni stručnjaci da napišu izveštaje o zemljama, a istraživali su trenutnu radnu sredinu za medije u pet višejezičnih zemalja koje, i po svojoj prošlosti i po sadašnjosti, teško da bi mogle biti više različite: Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Luksemburg, Moldavija, Srbija i Crna Gora i Švajcarska. Svi izveštaji imaju istu strukturu: početna tačka je opis zakonskog okvira, što je praćeno detaljnim pregledom medijskih sredstava koja funkcionišu na različitim jezicima. Posebno poglavlje uvek je posvećeno najboljim postupcima koji se primenjuju u tim zemljama. Ta slična struktura čitaocu omogućava da uporedi situaciju u različitim zemljama.

Projekat je premijeran, ne samo sa tačke gledišta svog jedinstvenog geografskog opsega, već i zbog svog teoretskog pristupa. Predmet nije istraživan iz uobičajene perspektive većine-manjine, što sobom automatski povlači demarkaciju i diferencijaciju. Naš projekat, nasuprot tome, ima nameru da pokaže da ono na šta bi se trebalo usredsrediti nije kako nas jezici razdvajaju, već ono što nas ujedinjuje, a to je da smo stanovnici zemlje u kojoj živimo. Ključna reč je ovde «državljanstvo». Naravno, svako od nas ima različitu prošlost, ali kao građani mi imamo zajedničku odgovornost i zajednička prava.

Švajcarska i Luksemburg predstavljaju nepobitan uspeh u savladavanju jezičke raznolikosti. Na početku dvadesetog veka «nacionalni mit» je u tom cilju bio manje ili više svesno razvijan u Švajcarskoj. U praksi, to je značilo da je pretpostavljena destabilizujuća četvororojezičnost te zemlje preokrenuta u prednost i, preciznije, prevedena u vredno obeležje. Ono što je opažano kao fatalni rascep razvijeno je u suštinu švajcarske nacije. U Luksemburgu su, slično, istorijska tradicija i, svakako, ekonomska neophodnost rezultirali čudnovatom situacijom miroljubive koegzistencije tri jezika. U Švajcarskoj i Luksemburgu niko ne vidi da jezička raznolikost predstavlja pretnju bezbednosti ili jedinstvu zemlje, već to pre smatra za obogaćenje svog identiteta i kulture. Jedinstveno iskustvo Švajcarske i Luksemburga sa diverzitetom njihovih društava, ima validitet i vrednost koji neosporno prevazilaze njihove nacionalne granice.

Zaista, u skladu sa našom hiljadugodišnjom istorijom seoba, i mešanja raznih naroda, ni jedno društvo nije istinski homogeno. Prema nekim izvorima, postoji približno 5.000 nacionalnih grupa koje žive u savremenom svetu, i oko 3.000 jezičkih grupa. Zapravo su sve evropske zemlje višejezične! Preostaje, onda, pitanje zašto se različiti jezici i etničke grupe u izvesnim geografskim regionima još uvek smatraju izvorom problema? Statistika jasno pokazuje da u zapadnoj Evropi upravo istovetan procenat populacije, naime 14.7 posto, pripada nacionalnim ili lingvističkim grupama kao i u regionima centralne i istočne Evrope.¹ Tokom osamdesetih je u Vojvodini, delu današnje Srbije (Srbija i Crna Gora), bilo prisutno 26 nacija i nacionalnosti, koji su mirno živeli zajedno i, prema Marti Palić, novinarki Magyar Szó-a, čak je i reč

1. Snežana Trifunovska, *Minority Rights in Europe. European Minorities and Languages* (The Hague, 2001).

«manjina» bila u to vreme skoro uvredljiva. Ni jedno društvo nije istinski homogeno, a tranzicija ka demokratiji ne može se postići bez priznavanja te činjenice. Suština demokratije podrazumeva potpuno uključivanje i integraciju svih naroda u život nacije, bez obzira na jezike kojima govore.

Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Moldavija i Srbija i Crna Gora su zemlje na početku procesa izgradnje nacije i razvoja civilnog društva. Mediji na svim jezicima koji se govore u zemlji predstavljaju moćno društveno sredstvo koje se može –i mora– mobilisati radi pomoći ovom procesu.

Izveštaji pet zemalja, razrađeni tokom ovog projekta, javno su publikovani po prvi put na konferenciji koju je moja Kancelarija organizovala u saradnji sa Institutom za proučavanje masovnih komunikacija iz Berna, 28. i 29. marta 2003. godine u Švajcarskoj. Želimo da se zahvalimo švajcarskom Saveznom odeljenju za spoljne poslove na darežljivoj finansijskoj podršci konferenciji. Važno je da je Milo Dor, i sam pisac sa višejezičnom prošlošću, pristao da se obrati ovom skupu. Konferencija je okupila na jednom mestu novinare, medije, nevladine organizacije (NVO) i vladine predstavnike iz pet zemalja, ne samo da bi izvestili o trenutnoj radnoj sredini za medije, već i da bi razmenili informacije i poglede sa svojim kolegama iz drugih zemalja. Zahvaljujući ovom širokom geografskom pristupu – izveštaji o medijima na švedskom jeziku u Finskoj i oni o medijima u Danskoj na nemačkom jeziku takođe su predstavljeni – konferencija je postala jedinstven forum za diskusiju. Zasedanje posvećeno «izveštavanju o diverzitetu», kao efikasnom instrumentu za promociju tolerancije i razumevanja putem medija, postalo je najsvetli-

ja tačka konferencije. Predstavnici tri vrlo poznate medijske NVO predstavili su koncept «izveštavanja o diverzitetu» i kritički su procenili svoj rad u jugoistočnoj Evropi. Tokom poslednjeg zasedanja konferencije prikazani su neki od najboljih postojećih postupaka u svih pet zemalja.

Konferencija je identifikovala neke ključne probleme koji sprečavaju razvoj medija na različitim jezicima, posebno u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, Srbiji (Srbija i Crna Gora) i Moldaviji:

- nepostojanje samoodrživosti medijskih sredstava
- nedovoljan profesionalizam uprave
- nizak nivo obuke za izveštavanje o diverzitetu
- nedostatak kolegijalne solidarnosti među novinari-
ma sa različitim etničkim poreklom.

U slučaju Švajcarske i Luksemburga, govornici na konferenciji su priznali da bi vlade i mediji morali više da urade kako bi integrisali migrante, stvaranjem posebnih programa za nacionalne emitovane i štampane proizvode. Pored toga, trebalo bi im pružiti bolje mogućnosti da uče jezike koji se govore u njihovoj otadžbini.

Rezultati projekta pokazali su da, uprkos svim razlikama koje određuju radnu sredinu medija u raznim zemljama, sledeći faktori imaju univerzalnu vrednost:

1. Podrška od strane vlade posvuda je od presudne važnosti za preživljavanje medija na različitim jezicima. Državne institucije treba da budu svesne svoje odgovornosti i da stvaraju zakonski okvir koji će biti povoljan za medije na različitim jezicima, ako to već nije ustanovljeno. Treba istražiti mogućnosti za definisanje zakonskih propisa koji bi uveli pozitivnu diskriminaciju. Pored toga, imajući na umu činjenicu da ova vrsta medija nikad neće biti u potpunosti samoodrživa, vlade bi trebalo da nastave ili

počnu da obezbeđuju dugoročnu finansijsku potporu ovim medijskim glasilima. S druge strane, praksa direktnog državnog finansiranja, koja postoji u nekim zemljama, uvek ostavlja prostora za državnu kontrolu nad medijima i trebalo bi je napustiti. Sledeći primere Švajcarske, Luksemburga, Finske i Danske, treba razmotriti mehanizme indirektno podrške, kakvi su poreska politika i troškovi poštarine, kako bi se omogućilo medijima da deluju nezavisno. Vlade bi trebalo da osiguraju da građani, koji su pripadnici različitih jezičkih grupa, imaju pravo i priliku da slobodno izražavaju, čuvaju i razvijaju svoj jezik putem medija. Ako to nije slučaj, pa čitaoci, gledaoci i slušaoci imaju malo ili nimalo poverenja u lokalne medije, dolazi do tendencije da se upire pogled ka susrednim stranim medijima, što ja opisujem kao «medije velikog brata». Na duže staze, to može imati za posledicu destabilizaciju društva. Svakoj zemlji su potrebni vlastiti nezavisni, emancipovani mediji, koji su garant javne debate, što je imperativ za razvitak civilnog društva.

2. Mediji bi trebalo da su sposobni da igraju konstruktivnu ulogu u borbi protiv diskriminacije, da unapređuju razumevanje i grade stabilan mir u višejezičnim društvima. Izveštaji pokazuju da su «jezik mržnje» i mržnja prema drugima u velikoj meri iščezli sa medijske scene, ali još uvek postoji jaz među različitim publikama. «Pozitivan govor» jednih o drugima je još uvek vrlo redak. Cilj medija treba da bude oslikavanje multietničkog i višejezičkog društva, umesto što se oni fokusiraju samo na svoju zajednicu, zaboravljajući na potrebe drugih grupa. Treba postaviti i primeniti profesionalne standarde i etičke principe

žurnalizma. Obrazovanje novinara od velike je važnosti. Treba razvijati i unapređivati sve nivoe obrazovanja.

3. Uloga glasila javnog servisa još je veoma važna. Privatni sektor sam ne može garantovati per se pluralistički medijski prostor. Pored zakonski osigurane količine programa na različitim jezicima, javna glasila treba da posvete prikladnu pažnju životu i situaciji u kojoj se nalaze razne etničke grupe koje žive u toj zemlji. Pokrivanje tema koje se tiču ovih grupa mora da bude jedan od osnovnih prioriteta u glavnim vestima i programima o tekućim poslovima.

4. Dvojezični ili višejezični mediji, tj. medijska glasila koja emituju ili objavljuju na različitim jezicima, biće u stanju da pokažu pozitivne rezultate samo ako društvo prihvata višejezičnost kao deo normalne svakodnevne situacije. Trebalo bi razmotriti korišćenje primera Radio Kanala 3 iz Bila/Binea u Švajcarskoj. Tamo programe priprema višejezično osoblje, ali se oni emituju na jednom jeziku. Finski primer upotrebe titlova za većinu TV programa takođe treba ozbiljno uzeti u razmatranje u drugim višejezičnim zemljama, kako bi se izbegla opasnost «getoizacije» društva putem medija, o čemu je izveštavano na konferenciji.

Kao rezultat projekta, preporuke za svaku zemlju istaknute su u našoj publikaciji kako bi se koristile kao smernice za budući razvoj medija u pomenutim zemljama.

Uveren sam da će ova publikacija imati plodonosan uticaj na dva načina. U ispitivanim zemljama, svi uključeni – vlade, medijske NVO, novinari – razmisliće o novim načinima suočavanja sa pozitivnim izazovima njihove višejezične strukture. Nadalje, siguran sam da je projekat takođe vrlo

vredan, jer se najbolji postupci, opisani u izveštajima po državama, i preporuke mogu iskoristiti za dalji razvoj medija u drugim višejezičnim društvima.

Hteo bih da sa vama podelim nešto o poreklu jedne pesme, a s time sam otvorio konferenciju u Bernu. Istorijat ove pesme mi je predöčen u izvanrednom dokumentarcu čuvene bugarske filmske rediteljke Adele Peeve, a u isto vreme je i vrlo složen i vrlo jednostavan. Pesma postoji na ništa manje nego sedam jezika: na turskom, grčkom, albanskom, srpskom, makedonskom, bugarskom, itd., a ima drugo ime na svakom od tih jezika. Ali, to je uvek jedna te ista pesma, a to je ono što je važno! Pesme i jezici bi trebalo da nas ujedinjuju a ne razdvajaju!

Moja kancelarija pozdravlja i podržaće sve predloge specifičnih projekata koji će biti oblikovani po ugledu na ovu publikaciju!

Beč, juni 2003.

Milo Dor
Pozdravni govor

Moji preci su bili Srbi prebegli u Austriju pre više od 300 godina da bi pobjegli od Turaka, a naselili su se severno od Dunava, prirodne granice, u plodnoj ravnici preostaloj iza iščezlog Panonskog mora. Zemlja im je data pod uslovom da brane ovo granično područje od Otomanskih Turaka.

U to vreme, Beograd je bio isturena tačka Turskog carstva koju su na kratko okupirali Austrijanci početkom osamnaestog veka. Pošto su tvrđavu ponovo osvojili Turci, Marija Terezija je oblasti na severu, gde su Mađari, Rumuni i Srbi već bili naseljeni, naselila još i ljudima švapskog i rusinskog porekla, a ovi drugi su dolazili iz Ukrajine i Slovačke. Ostali koji su tu našli utočište bili su Grci i Bugari, izbegli pre turskog napredovanja, kao i Jevreji u potrazi za otadžbinom. Tako je ta «vojna granica» postala pravo ogledalo višenacionalne države.

Sve do konačnog rušenja Habzburškog carstva, drugim rečima do 1918. godine, moji preci su obično dobijali izvesnu količinu soli i ulja svake godine, po sporazumu još iz osamnaestog veka.

Detinjstvo sam proveo u tom regionu, poznatom kao Vojvodina (na nemačkom *Woivodschaft*, koji je do polovine devetnaestog veka stekao neku vrstu autonomije. Mada Austrougarska monarhija nije više postojala, ostali su mnogi tragovi, iznad svega raznobojna mešavina etničkih grupa koje su sve bile odomaćene. Osim mog maternjeg jezika, bio sam navikao da čujem nemački, mađarski i rumunski u širokoj upotrebi. Moja baba sa majčine strane, Grkinja odgajana u Beču, sa mnom je govorila nemački, jer se nije najbolje izražavala na srpskom.

Moj otac, rođen 1895. godine u jednom selu u Banatu, rastao je u jednoj ogromnoj oblasti, geografski govoreći, gde su mnoge etničke grupe živele zajedno, voljno ili ne. Ali, ova državna struktura se raspala jer vođe nisu bile u stanju da reše nacionalne probleme, a time, posredno, ni socijalne probleme.

Kad je buknuo Prvi svetski rat, moj otac tek što je bio napustio školu i hteo je da studira medicinu. Zbog toga su ga pozvali da služi u sanitetskom odredu. Iako je posle rata živeo u novostvorenoj državi Jugoslaviji, nastavio je studije u Budimpešti, drugim rečima na teritoriji bivše Dvojne monarhije.

Kada su se nove mađarske vlasti uplele u ekstremni nacionalizam, moj otac, umesto da se vrati u Jugoslaviju, otišao je dalje do Poljske, gde je u Poznanju završio poslednja dva semestra i dobio doktorsku diplomu.

Krajem 1939. godine, kada su Poljsku pregazile Hitlerove trupe, delovi potučene i razoružane poljske armije pobešli su na jug i došli, preko Rumunije, do Beograda, odakle su Poljaci nastavili lutanja. Otac je imao običaj da se obrati poljskim oficirima, ili čak običnim vojnicima, na ulici i pozove ih na ručak ili večeru, samo da bi s njima razgovarao na poljskom.

Prva hirurška intervencija koju je moj otac obavio zbilja se u jednom rumunskom selu. Zatim je neko vreme bio lokalni lekar opšte prakse u jednom selu u Bačkoj, naseljenom Srbima i Rutenima, koje su tamo nazivali Rusinima. Kasnije je izučavao plastičnu hirurgiju sa jednim Jevrejinom, profesorom u Berlinu. Na polovini rata se preselio u Beč, kako bi bio blizu zatvora u kojem sam ja bio zatočen. Onde je ponovo postao lekar opšte prakse i brinuo je o Italijanima na prisilnom radu, s kojima se dobro slagao.

Divim se svom ocu, jer je ovladao tolikim mnogim jezicima kojima se govorilo u bivšem Habzburškom carstvu. Sve ukupno bilo ih je šest – njegov maternji jezik, srpskohrvatski ili hrvatskosrpski, zatim nemački, mađarski, poljski, rumunski i italijanski. Tome bi mogli dodati i tri mrtva jezika, starogrčki i latinski – koje je učio u srednjoj školi – i hebrejski, koji je iz dosade učio iz Konvikta (jevrejske knjige), koju je jedan prijatelj rabin dao njegovom ocu.

Moj otac bio je istinski Srednjoevropljanin, ili još bolje Evropljanin, a da toga nije bio svestan, jer je njemu bilo prirodno da nauči jezike svojih pacijenata, umesto da ih tera da mu se obraćaju njegovim jezikom. Bilo mu je to isto toliko prirodno kao i da pruža pomoć obolelim pacijentima; primao ih je kako su dolazili, ne pitajući za njihovu nacionalnost, veru ili neko izuzetno ili glupo gledište. Bio je humanista praktičar, a ja se tome u njemu divim jer ja, kao pisac, imam na raspolaganju samo reči čiji je uticaj sumnjiv.

Posle propasti komunističke ideologije – koja je omogućila Sovjetskom Savezu da, u ime međunarodne solidarnosti, suzbije toliko mnogo etničkih grupa, baš kao neka devetnaestovekovna kolonijalna sila – počeo je da se ponovo pojavljuje iz ruševina propalog sistema (mada ne samo tamo) prastar ideološki spektar, za koji se čovek nadao da je otpremljen na sigurnom u ponorima istorije; pre svega, spektar nacionalizma.

Pod tim, naravno, ne mislim na nacionalnu svest, koja izrasta iz slobodne, humane tradicije jedne etničke grupe, već na onaj oblik nacionalizma kao agresivne ideologije koja vidi neprijatelja u svakoj različitoj ili naizgled različitoj grupi.

Ne postoji nacija koja, u nekom momentu svoje istorije, nije počinila zlo. Bitke, dobijene ili izgubljene, u potrazi za većim carstvima, borbe oko vlasti između raznih dinastija, koje su se često završavale ubistvom, tlačenje drugih ili grupa koje različito misle, nisu razlog da se čovek oseti posebno ponosnim.

Evropska kultura, na koju svi možemo s pravom biti ponosni, rezultat je napora brojnih pojedinaca iz mnogih etničkih grupa, koji su uspjeli da gledaju preko uskog horizonta svojih planina i dolina. To je dovelo do renesanse i prosvete, sa obećanjem da će načiniti od Evrope humanu zemlju, zajednicu u kojoj je potpuno irelevantno ko pripada kojoj naciji i kojem se Bogu moli, gde je jedina stvar od važnosti to kako se neko ponaša prema drugom i ono što čini.

U poređenju sa ovom raznolikom kulturom sa svim njenim slobodama i demokratskim tradicijama, nacionalistički skupovi sa njihovim separatističkim zastavama i njihovom bleh muzikom srozavaju se do budalastog folklora.

Nikad nije bilo ni upola ovoliko ljudi tako žarko obuzetih idejom evropskog identiteta kao danas, a ipak nikad nije bilo podignuto toliko puno malenih gvozdениh zavesa da zaklone istinsko povezivanje, koje se mora zasnivati na slobodnoj razmeni ljudi, dobara i ideja.

Jasno je da je takvo jedinstvo svih evropskih etničkih grupa jedina šansa da se preživi u ovom divnom, raznolikom svetu. Ipak, kako možemo zaustaviti taj porast spektra netolerancije i prezira za sabraču (u očima militantnih nacionalista svi ljudi drugih nacija su inferiorni), kada su svi pozivi na razum očigledno bezuspešni.

«Šta nam preostaje?», pitao se veliki hrvatski nekonformistički pisac Miroslav Krleža, da bi odmah odgovorio

rio: «Kutija olovnih štamparskih slova, a to nije mnogo, ali je to jedino što je čovek do sad izmislio kao oružje kojim će odbraniti svoju humanost.»

Koji nam zaista drugi izbor preostaje ako nećemo da bespomoćno posmatramo kako nam se nade u svetlu, slobodnu Evropu jednakosti mnogih naroda konačno raspršuju u maglini agresivnog, dogmatskog nacionalizma?

Tanja Popović
Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija

Kao deo bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija prolazi kroz tegobnu socijalnu, ekonomsku i političku transformaciju. Ovaj dugoročan i višestran proces ima direktan uticaj na razvoj štampanih i elektronskih medija.

I. Zakonski okvir za medije

Bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju nastanjuju razne etničke grupe: Makedonci (1,378.700 / 66.4 procenta), Albanci (479.000 / 23.1 procenat), Turci (81.600 / 3.9 procenata), Romi (47.400 / 2.3 procenta), Vlasi (44.462 / 2.2 procenta), Srbi (39.900 / 1.9 procenata), i drugi (23.900 / 23.9 procenata).¹

U bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji prava manjina bila su relativno dobro poštovana, posebno u oblasti medija. Izuzev dominantne uloge partije i njene socijalističke politike, etničke grupe su mogle da gaje svoj jezik i unapređuju svoje kulturno nasleđe putem svojih sopstvenih medija. Novine su štampane na albanskom, mađarskom, romskom i italijanskom, a bili su dostupni i razni TV i radio programi.²

Od sticanja nezavisnosti 1991. godine, nekoliko propisa je oblikovalo opšti zakonski okvir u ovoj zemlji. Ustav, usvojen 1991. godine, garantuje u članu 16 slobodu govora, kao i slobodu da se osnivaju institucije za javno obaveštavanje. Nadalje, on garantuje slobodan

1. Populacione cifre zasnivaju se na nacionalnom popisu iz 1994. godine. Novi popis izvršen je novembra 2002. godine. Prvi rezultati bili su predstavljeni u januaru 2003, a konačni rezultati neće biće objavljeni pre 2004. godine.

2. Dunja Melcic, «Zwischen Pluralismus und Denkdiktatur. Die Medienlandschaft», in id. (ed.), *Der Jugoslawienkrieg. Handbuch zur Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* (Opladen, 2000), 317-31.

pristup informacijama, kao i slobodu da se primaju i šalju informacije.

Dodatno, član 48 Ustava garantuje pripadnicima etničkih zajednica pravo da slobodno izražavaju, gaje i razvijaju svoj identitet i nacionalne odlike. Ustav garantuje zaštitu etničkog, kulturnog, jezičkog i verskog identiteta etničkih zajednica.

Ustavni amandman br. 8, usvojen u novembru 2001. godine, nadalje definiše da članovi zajednica imaju pravo da slobodno izražavaju, neguju i razvijaju svoj identitet i karakteristike, i da koriste simbole svoje zajednice. Ova odredba garantuje zaštitu etničkog, kulturnog, jezičkog i verskog identiteta svih etničkih zajednica. Članovi zajednice imaju prava da osnivaju kulturne, umetničke i obrazovne institucije, kao i naučna i druga udruženja radi izražavanja, negovanja i razvijanja svog identiteta.

U skladu sa garantovanim pravima etničkih zajednica, kako je to propisano u Ustavu Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, *Zakon o javnim glasilima* («Službeni list Republike Makedonije», br. 20/97) precizno definiše način na koji će se ova prava primenjivati. Član 45, stavovi 2 i 3, obavezuje preduzeća javnih glasila da emituju svoje programe na jezicima etničkih grupa u regionima gde te grupe čine većinu ili značajan procenat populacije. Stav 4, član 45, definiše pravo komercijalnih kompanija javnih glasila da emituju na jezicima drugih etničkih zajednica, pored programa na makedonskom jeziku. *Zakon o javnim glasilima* takođe sadrži propise o finansijskoj podršci radio i TV produkcijama, i na makedonskom i na jezicima drugih etničkih zajednica, iz fonda javne pretplate.³

Zakon o osnivanju javnog preduzeća Makedonski Radio i televizija pretvorio je *Makedonsku Radiotele-*

3. Član 77, stav 1, red 5, i član 78, stav 2.

viziju MRTV u javni servis («Službeni list Republike Makedonije», br. 6/98 i br. 98/2000). Član 6 jasno propisuje obavezu MRTV da obezbedi programe na jezicima etničkih zajednica, što znači na jezicima članova svih zajednica koje žive u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji.⁴

Tokom januara 2003. godine Operativna grupa za medije Pakta za stabilnost i Savet Evrope finansirali su napore, pod pokroviteljstvom *Centra za razvoj medija* (Media Development Centre, MDC), da se preformuliše zakon o medijima. Zakon, za koji se očekuje da bude usvojen u parlamentu krajem 2003. godine, trebalo bi da popravi odredbe koje ustavno garantuju nezavisnost MRTV-a i raščisti put kako bi on postao potpuno nezavisan servis javnog glasila.

Krivični Zakonik takođe štiti jezičke slobode. Član 138 tog Zakonika izriče da su aktivnosti koje krše pravo na upotrebu jezika po svom izboru kriminalne (opisane u odeljku o «Kriminalnim delima protiv sloboda i prava osobe i građanina»).

Prema Novinarskom kodeksu (član 10), novinar ne bi smeo da stvara ili obrađuje informaciju koja ugrožava ljudska prava i slobode, ne bi smeo da koristi jezik mržnje ili ohrabruje nasilje i diskriminaciju bilo koje vrste (nacionalnost, vera, rasa, pol, društvena klasa, jezik, seksualna orijentacija, političko opredeljenje...). Član 11 obavezuje novinare na poštovanje opštih društvenih standarda pristojnosti, kao i etničke, kulturne i verske različitosti u zemlji.

Ohridski Okvirni sporazum od 13. avgusta 2001. godine poziva međunarodnu zajednicu da promoviše medije na jezicima različitih etničkih zajednica. Član 6, «Kultura, obrazovanje i upotreba jezika», navodi: «Strane pozivaju međunarodnu zajednicu, uključujući i OSCE, da

4. Član 6, stav 1.

povećaju svoju pomoć projektima u oblasti medija, radi daljeg jačanja radio, televizijskih i štampanih medija, uključujući medije na albanskom jeziku i multietničke medije. Strane takođe pozivaju međunarodnu zajednicu da proširi profesionalne medijske programe za obuku članova zajednica koje nisu većinske u zemlji. Strane takođe pozivaju OSCE da nastavi svoje napore na projektima predviđenim za poboljšavanje međuetničkih odnosa.»

II. Medijski prostor

1. Štampani mediji. Kao rezultat svih društveno-političkih promena i demokratizacije informisanja, interes za osnivanje i publikovanje javnih medija u zemlji je u stalnom porastu još od sticanja nezavisnosti. Sve do decembra 2002. godine Agencija za informisanje je registrovala 926 štampanih medija – novina, magazina, revija, žurnala, biltena, baš kao i saopštenja, almanaha, i druge vrste štampanih materijala.⁵ Većina ovih registrovanih medija je na makedonskom jeziku, ali ima i 73 na albanskom, 8 na turskom, 4 na engleskom, 4 na vlaškom, 2 na srpskom, a 15 je višejezičnih.⁶ Postoji ogromna konkurencija među ovim publikacijama za prilično ograničeno tržište od dva miliona stanovnika, uz oslabljenu ekonomiju. Mnoga glasila se bore da pribave dovoljnu oglašivačku zaradu, međunarodnu podršku i druge načine izdržavanja. Novinari zarađuju uglavnom vrlo niske plate, što ima izvestan uticaj na kvalitet. Postoje samo dve velike izdavačke kuće u zemlji – što je rezultat prethodne državne kontrole nad medijima. Ovo je izgleda donekle uticalo na nezavisnost medija. Kvalitet umnogome varira, od vrha tržišta sa dnevnim novinama kao što je *Dnevnik*, do

5. Prema informaciji dobijenoj od makedonske Agencije za informisanje.

6. Prema informaciji dobijenoj od makedonske Agencije za informisanje.

skromno produciranih i nedovoljno financiranih državnih novina poput *Nove Makedonije*.

1.1. Štampani mediji na makedonskom jeziku. Najpopularnije i relativno nezavisne dnevne novine *Dnevnik* (tiraž 60.000) tvrde da vode politiku inkluzivnog izveštavanja. Po informaciji samog *Dnevnika*, među njegovim čitaocima ima mnogo Albanaca. Međutim, zainteresovanost albanske publike za ove novine zasniva se na njenom poverenju u relativno pouzdan izvor informisanja o političkoj situaciji u zemlji. Čitaocima Albancima nedostaje redovno i tačno pokrivanje albanskih pitanja, pored onih koja se bave kriminalom i senzacionalizmom. Ove novine ne upošljavaju nijednog albanskog novinara (iako imaju nekoliko prevodilaca Albanaca), ali kao dodatak distribuiraju besplatan mesečni magazin *Multietnički forum* na makedonskom, albanskom i engleskom jeziku. Autori *Multietničkog foruma* potiču iz različitih jezičkih i etničkih grupa, a izveštavaju o jednoj zajedničkoj temi, kao što je «Makedonija posle izbora», ili opštim pitanjima, kao što su pol, siromaštvo, itd.

Druge po popularnosti novine na makedonskom jeziku, *Utrinski Vesnik* (tiraž 33.000), takođe tvrde da vode politiku etničke uključivosti. Po projektu koji je uspostavila jedna međunarodna NVO u 2002. godini, ove novine su razmenjivale članke sa vodećim albanskim dnevnim novinama *Fakti*, a ranije su upošljavale albanske novinare i kolumniste. Ali uprava priznaje da se, «usled zahteva naših makedonskih čitalaca», prioritet ovih novina centrira na interese makedonske populacije.

1.2. Štampani mediji na albanskom jeziku. Prema poslednjim podacima iz januara 2003. godine, postoji 15 dnevnih i periodičnih novina koje se štampaju na alban-

skom: *Flaka, Fakti, Lobi, Globi, Dzidzelima, Ndzenesi, Edukimi Kutetar, Stili, Hana e re, Grafiti, Fatos, Lobi dito, Jehon i Brezi*.⁷ I pored velikog broja publikacija, albansku zajednicu štampani mediji na njenom jeziku trenutno ne pokrivaju dovoljno dobro. Nizak tiraž novina na albanskom jeziku se takođe može objasniti činjenicom da se one često usredsređuju na vesti sa Kosova i iz Albanije, a u mnogim slučajevima ne obezbeđuju albanskoj zajednici relevantne informacije o njihovoj sopstvenoj zemlji.

Flaka, najstarije dnevne novine na albanskom jeziku, osnovane su 1945. godine. Danas novine konstantno gube čitaoce zbog niskog žurnalističkog kvaliteta, političke orijentacije i pristrasnog izveštavanja. Prvi nedržavni dnevnik na albanskom jeziku *Fakti*, osnovan uz međunarodnu finansijsku podršku 1998. godine, ponudio je važnu alternativu novinama *Flaka*, koje su pod državnom upravom. Danas se tvrdi da su to najčitanije novine na albanskom jeziku. Poslednji događaji iz 2003. pokazuju politički pristrasno izveštavanje. Njihova rasprostranjenost je najveća kod štampanih medija na albanskom jeziku.

Nezavisne nedeljne novine *Lobi*, koje su osnovali 2001. godine skopski intelektualci Albanci, smatraju se relativno umerenima, a alternativa su za novine *Flaka* i *Fakti*. Dosad su uspevale da se odupru jakom političkom pritisku albanskih interesnih grupa i zadržale su svoj pluralistički domet. Demonstriraju visok žurnalistički standard, ali tek treba da postanu jak igrač na tržištu.

1.3. Štampani mediji na turskom jeziku. Štampani mediji na turskom jeziku moraju da se takmiče ne samo

7. Prema informaciji dobijenoj od makedonske Agencije za informisanje.

sa novinama i magazinima na albanskom jeziku, već i sa proizvodima iz Turske.

Brilik, koji je osnovan 1946. godine, najstarije su novine na turskom i imaju dugu tradiciju političkih, informativnih novina. Danas ih štampa *Nova Makedonija* tri puta nedeljno, a glavni su izvor informacija na turskom jeziku. Međutim, kao i sve publikacije *Nove Makedonije*, pate od istih problema s kojima se suočavaju ostale sestrinske publikacije. Prema poslednjoj zvaničnoj informaciji, štampa se 2.016 primeraka.

Nedeljnik *Zaman* se štampa od 1994. godine na turskom i makedonskom jeziku (broj štampanih primeraka je 6.000), ali se pojavljuje neredovno, s vremena na vreme.

1.4 Štampani mediji na romskom jeziku⁸. Tržište štampe na romskom jeziku je iznenađujuće bogato i aktivno. Udruženi individualni naponi i opšta aktiviranost romske zajednice imali su sjajan uticaj i tokom poslednjih nekoliko godina su doveli do velikog asortimana štampanih proizvoda. Romskoj populaciji i njihovim medijima još nedostaje pravi politički i javni uticaj, ali je i samo postojanje sopstvenih medija motivišuće i ohrabruje buduće poduhvate na povećanju njihove uloge u makedonskom društvu uopšte. *Roma Times*, koje su osnovane 2000. godine, a štampa ih *Romani Informatikani Agencija* (Romanska informaciona agencija), zapravo su jedine novine za romsku zajednicu sa člancima na romskom i makedonskom jeziku. Štampaju se tri puta nedeljno, a na svojih 16 stranica donose informacije kako o međunarodnim, tako i nacionalnim događajima, obrazovanju, zabavi, marketingu, sportu itd. Najvažnije je da se novine fokusiraju na izveštavanje o romskim temama. Od 1997. godine distribui-

8. Romski jezik još ne poseduje unifikaciju i standardizaciju. U ovom se izveštaju termin «romski jezik» koristi u opštem smislu.

ra se mesečni dečiji magazin koji se zove *Cirikli*, a donosi obrazovne, informativne i zabavne sadržaje za decu na romskom i makedonskom jeziku. Usled uspeha *Ciriklija*, nacionalna pedagoška unija je 1998. godine preporučila njegovo korišćenje u osnovnim školama. *Romana* i *Vilo*, osnovani 2001. godine, u svojim mesečnim izdanjima okrenuti su temama koje interesuju romske žene i tinejdžere. Dok *Vilo* pretežno obraća pažnju na zabavne, muzičke, ljubavne, računarske i obrazovne teme, *Romana* donosi tipične savete o ženskim pitanjima, kao što su zdravlje, kozmetika i moda, ili intervjuiše slavne žene. Interesantan aspekt ove dve publikacije je da su one čak trojezične (makedonski, romski i engleski). Izdavači štampaju članke na makedonskom, romskom i/ili engleskom, jer priznaju da mnogi Romi ne govore tečno romski i treba im isti članak na makedonskom jeziku kako bi razumeli identičan na romskom. Pošto ne postoji standardizovani romski jezik, ove publikacije pokušavaju da promovišu unifikovani vokabular.

1.5 Štampani mediji na vlaškom jeziku. Vlasi (Aromuni, Cincari) prepoznaju se kao jezička grupa koja govori starim rumunskim dijalektom. Kao jedna od najmanjih zajednica, ona je pretežno integrisana u većinsku makedonsku populaciju, delom zbog zajedničkog pripadništva pravoslavnom hrišćanstvu. Dobro integrisani Vlasi suočavaju se sa rizikom da postanu potpuno asimilovani i zabrinuti su zbog opadanja poznavanja vlašskog jezika. Poslednjih godina Vlasi ponovo pronalaze svoje kulturno predanje i pokušavaju da očuvaju svoj jezik, običaje i arhitekturu. Mesečnik *Feniks* izdaje se od 1995. godine (broj štam-

panih primeraka je 1.000). On se fokusira na istorijska i svakodnevna pitanja života Vlaha.

Od oktobra 2002. godine, «Kulturno društvo Vlaha Santa Sypsy» u Štipu, u istočnom delu zemlje, objavljuje besplatne dvojezične novine nazvane Bilten Armanamea. On se bavi lokalnim pitanjima vlaške zajednice na osam stranica.

1.6 Štampani mediji na srpskom, hrvatskom i bošnjačkom jeziku. Nema periodičnih štampanih medija na srpskom, hrvatskom ili bošnjačkom jeziku koji se izdaju u ovoj zemlji. Štampani proizvodi po pristupačnim cenama uvoze se iz susednih zemalja i lako su dostupni.

2. Radiodifuzni mediji. Posle stupanja na snagu liberalnih licencnih zakona, zemlja je doživela veliki skok broja TV i radio stanica. Trenutno ima preko 157 TV i radio emitera u zemlji – broj koji je nemoguće održati na tako malenom tržištu sa vrlo ograničenim prihodima od reklama. Povrh toga, postoji i mnogo nezakonitih emitera – posebno radijskih – čije postojanje ugrožava aktivnosti onih legalnih.

Problem većine TV stanica na ovom malom tržištu delom leži u partijskom političkom uplitanju pri davanju radiodifuznih licenci i prikupljanju godišnje nadoknade od emitera za korišćenje tih licenci. Izgleda da posebno u predizborna vremena (npr. 2002. godine) broj legalno registrovanih radio i TV stanica raste kao pečurke, da bi opet nestale pošto se birališta zatvore.

Pravila tržišne utakmice trebalo bi da diktiraju zatvaranje mnogih neprofitabilnih emitera, ali na trenutnu situaciju utiču političke donacije ili razvojna pomoć od međunarodnih organizacija. Medijska glasila na albanskom, romskom, turskom i drugim jezicima imaju još više teš-

koća da prežive nego njihove kolege iz medija na makedonskom jeziku.⁹ Mnoga od ovih privatnih medijskih glasila se zato oslanjaju na pomoć od subvencija i donacija radi nabavke opreme za produkciju.

Zbog stalno promenljivog medijskog prostora, često je teško nekome izvan da pribavi preciznu informaciju. Dostupni podaci ne samo što variraju od izvora do izvora, već često postanu zastareli do momenta objavljivanja.

2.1. Radiodifuzni mediji na makedonskom jeziku.

Javni emiter *MRTV (Makedonski Radio i Televizija)*, jedan od najjačih igrača u emitterskom sektoru, nalazi se na prekretnici – ima previše zaposlenih, opterećen je teškim dugovanjima, koristi zastarelu tehnologiju i suočava se sa opadanjem gledanosti. Većina Makedonaca, bez obzira na etničko poreklo, uvek ga je smatrala samo za «državnog» emitera.

Koncept multietničnosti *MTV*-a nasleđen je iz titoističke ere i zasniva se na sistemu kvota izdvojenih produkcija za albanski, turski, romski, vlaški, i srpskohrvatski jezik. Dok *MTV 1* i *MTV 2* emituju program na makedonskom jeziku, programi na drugim jezicima se emituju na trećem kanalu, *MTV 3*, stvorenom 2002. godine.

Kvalitet privatnih elektronskih medija na makedonskom jeziku varira u velikoj meri. Postoje dva nacionalna iznajmljena kanala na makedonskom jeziku (*Sitel* i *A1*), od kojih je *A1* najpopularniji, nezavisan i poštovan. *A1* ima široku publiku, bez obzira na njihovo etničko poreklo i jezičke preferencije. Međutim, on ograničeno pokriva vesti koje se odnose na svakodnevni život drugih etničkih zajednica. *Sitel* je snažno politički orijentisan i tokom

9. Claude Nicolet, "Medien in Mazedonien: Zwischen Kriegshetze und Friedensförderung", *Südosteuropa Mitteilungen*, 31/41. Jg. (2001), 282-89.

2001-2002. godine su ga mnogi Albanci smatrali neprijateljskim.

Osim ovih nekoliko izuzetaka, standard produkcije vesti privatnih elektronskih medija na makedonskom jeziku je nizak i često politički obojen. Takođe, nedostaje marketing, publika, istraživanja i ciljano programiranje. Plate su niske a upravljačke veštine bazične. Mnogi lokalni emiteri nadaju se promenama zakona, koje će im omogućiti da postanu regionalni emiteri, kako bi povećali svoju konkurentsku prednost.

Radijsko tržište je isto toliko prepunjeno kao i televizijsko. Postoji više od stotinu licenciranih i nelicenciranih radio-stanica, sa ukupno 56 stanica na makedonskom jeziku koje nude programe na drugim jezicima.

2.2 Radiodifuzni mediji na albanskom jeziku. U avgustu 2002. godine, dva dana posle početka izborne kampanje, program na albanskom jeziku na MTV 3 iznenada je proširen sa prosečno dva i po na devet sati dnevno, kako bi se primenile odredbe Sporazuma iz Ohrida. Ovo je pozdravljeno od vladajuće koalicije (VMRO-DMNE, DPA) kao jasan znak da Vlada podržava albanska jezička prava. Međutim, osoblje koje radi u desku na albanskom jeziku izgleda da nije bilo u stanju da najbolje iskoristi ovo dodatno vreme za emitovanje. Veliki deo nove programske sheme sastojao se od recikliranog albanskog muzičkog šou-programa i južnoameričkih sapunica sa titlovima na albanskom. Proširenje albanskog programa bilo je na štetu programa na drugim jezicima koji su bili prebačeni u nepopularne vremenske termine. Nedavno usvojena programska shema uključuje dva i po sata programa na turskom dnevno. Programi na vlaškom, romskom, srpskom, hrvatskom i bošnjačkom jeziku ograničeni su na pola sata tri puta nedeljno, a jednom nedeljno ide jednosatni pro-

gram na svakom od ovih jezika. Ova programska shema nije promovisala međuetničku slogu između deskova na različitim jezicima pri *MRTV*-u, a žalbe da se njihova prava zapostavljaju stalno stižu iz drugih manjih deskova. Pored toga, nedostatak finansija za opremu, profesionalnog osoblja ili pristojnih programa znači da *MTV 3* izgleda privlači mali broj gledalaca čak i među svojim ciljnim grupama. Mnogi medijski stručnjaci smatraju da *MTV 3*, u svom sadašnjem obliku, nije dobro zamišljen i da je pro-mašaj. Ipak, u 2003. godini javili su se znaci da novopostavljena reformska uprava *MRTV*-a pokušava da reši neke od glavnih problema koji pogađaju ovu organizaciju. Novi generalni direktor, Gordana Stosić, već je najavila stvaranje mešanih uredničkih timova za višejezične programe.¹⁰

Jedanaest lokalnih TV stanica u privatnom vlasništvu, pretežno u zapadnim i severnim delovima zemlje, emituju program na albanskom jeziku. Postoje velike varijacije u kvalitetu i kvantitetu njihovih programa, ali većina njih pati od istih problema teške finansijske situacije, sa slabo motivisanim osobljem, koje prima niske plate, i neznatnim profesionalnim znanjem, baš kao i njihove kolege sa privatnih medijskih glasila na makedonskom jeziku.

Dok mnoge od TV stanica koje emituju na albanskom tvrde da moraju da popunjavaju informativnu prazninu nastalu usled slabe performanse *MTV 3*, standard programa vesti uopšte je nizak. Tokom sukoba 2001. godine, a pre izbora 2002, albanske stanice često su takođe pokazivale eklatantnu pristrasnost, a njihove reakcije su se malo razlikovale od mnogih u medijima na makedonskom jeziku. Ima, međutim, nekih primetnih izuzeta-

10. Citirano iz intervjua sa Gordanom Stosik. *Forum*, br. 121 (17.1.2003), 29.

ka: na primer, *TV Era* (Skoplje), *TV Art* (Tetovo) i *TV Hana* (Kumanovo), kao i *Radio Vati* (Skoplje), održali su relativno nezavisnu uređivačku politiku i neki su od albanskih privatnih emitera koji najviše obećavaju.

Od pet različitih nacionalnih radio-programa koje nudi *MRTV*, samo je *Radio 2* posvećen etničkim zajednicama. Nažalost, ima relativno malobrojnu publiku, ne više od 5 procenata. Dvadeset devet lokalnih javnih radio-stanica emituju programe na drugim jezicima (u zavisnosti od sastava populacije), ali, kao i javne lokalne TV stanice, skoro da nemaju uticaja.

S druge strane, postoji 17 privatnih lokalnih radio-stanica koje emituju program na drugim jezicima, uključujući albanski, turski i romski. Neke od njih nude programe na više od jednog od ovih jezika. Kao i kod svih medijskih glasila u privatnom vlasništvu, kvalitet programa neverovatno varira. Prateći opšti, globalni trend ka «tabloidizaciji», ova glasila često proizvode programe za zabavu, a ne prave «alatke» za brzo i delotvorno informisanje i obrazovanje. Neke lokalne radio-stanice nisu ništa više od jednog magnetofona i mikrofona, a prenos vrše iz neke šupe.

2.3. Radiodifuzni mediji na turskom jeziku. Izbor elektronskih medija na turskom jeziku je ograničen. *MTV 3* pruža prilično kratak program na turskom, a zajednica prati satelitske programe iz Turske. Kako bi popravili ovu situaciju, nekoliko novinara turskog porekla uspostavili su 2001. godine «Organizaciju za razvoj medija na turskom jeziku u Makedoniji» (www.turkishmedia.org.mk). Organizacija trenutno ulaže napore za poboljšanje profesionalnog i obrazovnog nivoa mladih novinara, kako bi

svojoj zajednici obezbedili bolji pristup informacijama na maternjem jeziku.

2.4. Radiodifuzni mediji na romskom jeziku. Postoje dve TV stanice koje se obraćaju romskoj zajednici: *TV BTR Nacional* i *TV Satel*. Obe se nalaze u romskom predgrađu glavnog grada Skoplja i emituju i na romskom i (pretežno) na makedonskom. One pružaju važan javni servis, obezbeđujući vesti, obrazovne, jezičke i kulturne programe iz kulture na romskom jeziku, ali teže da se pre svega fokusiraju na zabavu. Interesantno je da obe ove stanice imaju gledaoce i Rome i Makedonce, koji uživaju u tradicionalnoj muzici i lokalnim komedijama koje se nude.

Situacija u pogledu radio-stanica na romskom jeziku je prilično nestabilna: dok *Radio Cerenja* (Štip) uspeva da opstane uz donatorsku pomoć, druge stanice, kao *Radio Ternipe* (Prilep) i *Radio Roma* (Gostivar), bore se uz skoro nikakav prihod, lošu tehničku opremu, nedovoljnu radnu snagu, itd.

Romske TV i radio stanice uopšte pate od nedostatka odgovarajućih finansija, što dovodi do korišćenja prastare opreme i čestih tehničkih problema. Međutim, TV i radio stanice na romskom jeziku su među nekoliko istinski višejezičnih emitera sa osobljem koje radi zajednički, a pripada i romskoj i makedonskoj zajednici.

2.5. Radiodifuzni mediji na vlaškom jeziku. Postoji vrlo malo TV i radio programa na vlaškom jeziku. *MTV 3* obezbeđuje jedan sat nedeljno, a neke radio-stanice trenutno pokušavaju da obuhvate i programe na vlaškom jeziku.

2.6. Radiodifuzni mediji na srpskom, hrvatskom i bošnjačkom jeziku. Hrvatska, srpska ili crnogorska televizija se prate bez problema i privlače prilično brojnu publi-

ku, usled rasprostranjenog znanja jezika i uz pomoć titlova. Ozloglašeni srpski TV kanal *TV Pink* privlači posebno brojnu publiku svojom narodnom muzikom i zabavom. *MTV 3* pruža jednosatni program na ovim jezicima.

III. Višejezični mediji i programi protiv govora mržnje

Sukob iz februara 2001. godine doneo je i «govor mržnje»: većina medija na makedonskom jeziku koristila je izraz «teroristi» pri opisu članova etničke albanske zajednice, dok su mediji na albanskom nabrajali navodne zloupotrebe ljudskih prava od strane makedonskih snaga bezbednosti. Tokom sukoba i neposredno po njihovom okončanju javni i privatni mediji često su bili krivi za huškačke dezinformacije, a malobrojni su bili pokušaji da se prikaže i druga strana priče. Na primer, TV stanica na makedonskom *Channel 5* emitovala je izveštaj u kome prikazuje reportera koji iz neke kuće ispaljuje metke prema albanskim položajima, dok je lokalna TV stanica na albanskom jeziku, po imenu nezavisna, emitovala jednosatni dokumentarni film o albanskoj Nacionalnoj oslobodilačkoj armiji, a da pritom nije istražila ni jedan suprotan stav. Slično tome, albanske dnevne novine *Fakti* i *Flaka* postali su otvoreno politički i zalagali se za albansku borbu, dok je dotle relativno nezavisan nacionalni dnevnik na makedonskom jeziku, *Dnevnik*, postao oličenje makedonskog nacionalizma.

MRTV je posebno postala efikasna propagandna alatka u rukama političara sa obe strane sukoba. Izdvojenost emitovanja između različitih jezika koje smo gore opisali učinila je dvojni uticaj mogućim – dok se makedonska vladajuća elita koncentrisala na kontrolu programa vesti na njihovom jeziku na *MTV 1*, albanskim vlada-

jućim partijama (koja god da je bila u vladinoj koaliciji u dato vreme) bilo je dopušteno da dominiraju programima na albanskom jeziku. Ovo je dovelo do sasvim neobične posledice - da je tokom vremena sukoba *MRTV* emitovala potpuno različite biltene vesti na albanskom i makedonskom jeziku. Ovo je bilo prvi put vrlo uočljivo tokom kosovske krize 1999. godine, kad je razlaz u percepciji intervencije NATO-a, naročito kod Albanaca i Makedonaca, postao očigledan. Servis na albanskom okupio se u podršci svojim rođacima na Kosovu i stoga je podržavao NATO intervenciju, što je bilo u direktnoj suprotnosti sa onim što je Vlada tvrdila na *MTV 1*. Tokom ovog perioda javili su se prvi znaci budućeg sukoba, pošto su mnogi Makedonci opažali albansku poziciju kao znak «albanskog separatizma», dok se albanska populacija osetila odbačenom i optuživanom od strane Makedonaca.¹¹

Posle Ohridskog sporazuma od 13. avgusta 2001. godine, govor mržnje je iščezao sa makedonske medijske scene, ali su politizacija i polarizacija ostale. Jedan makedonski komentator je 2000. izjavio: «Mi nemamo govor mržnje, ali imamo govor straha. Ne znamo šta Albanci misle jer ne znamo njihov jezik. Tako da nas oni plaše (...).»¹² Ove reči još uvek važe i danas i tačno opisuju situaciju u makedonskom društvu i medijima. Mediji su podeljeni jezički, tako što svako glasilo izveštava svoju etničku zajednicu, a najčešće ima malo pokušaja da se otkrije šta druga etnička zajednica misli ili govori u medijima. Ima vrlo malo etnički inkluzivnog novinarstva, ili jezički mešanih programa i novina. Ovo je naročito zbunju-

11. Dve nove publikacije odslikavaju ovo pitanje sa različitih gledišta. Vidi Dona Kolar-Panov, «Troubled Multicultural Broadcasting in Macedonia», *Journal of Socio-Linguistics* (2002), u štampi, i Veton Latifi, *The Two Truths and Two 'Publics' in Macedonia*, u štampi.

12. Mark Thompson, *Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia (FYROM) i Kosovo. International Assistance to Media* (Vienna: OSCE Representative on Freedom of the Media, 2000), 6.

juće budući da je činjenica da članovi različitih etničkih grupa u zemlji po pravilu govore nekoliko jezika. Albanci obično tečno govore albanski, makedonski, turski¹⁵ i srpsko-hrvatsko-bošnjački.¹⁴ Turci razgovaraju na turskom i makedonskom, ponekad na albanskom¹⁵, a takođe i srpsko-hrvatsko-bošnjačkom. Predstavnici romske zajednice govore romski i makedonski, ponekad albanski i srpsko-hrvatsko-bošnjački. Vlasi, najmanja grupa, govore vlaški i makedonski, srpsko-hrvatsko-bošnjački, čak i grčki. Srbi obično tečno govore srpski i makedonski. Za razliku od njih, Makedonci obično ne govore ni jedan od ostalih jezika koji se govore u zemlji. Izuzetak je srpsko-hrvatski, jezik sporazumevanja u prethodnoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji.

Sa datom raznolikošću jezika koje govore članovi nacionalnih grupa, čovek bi takođe pretpostavio da postoji veliki potencijal za saradnju među različitim medijskim glasilima, kao i veliko tržište za višejezične medije. Nažalost, suprotno je slučaj, posebno među medijima na albanskom i makedonskom jeziku. Uprkos svemu, ima pozitivnih primera (videti niže).

Još jedna prepreka za razvoj višejezičnih medijskih glasila je nedostatak obrazovanih novinara. Mada je već nekoliko godina obuka bila prioritet NVO-a i međunarod-

13. Neki od njih govore turski jer je bilo prisilne migracije, organizovane od strane vlasti Kraljevine Jugoslavije između dva svetska rata. Albanaca sa Kosova i Makedonije u Tursku. Hiljade njih je bilo prognano. Neki su se vratili posle Drugog svetskog rata. Neki su održali veze sa rodbinom u Turskoj i šalju svoju decu tamo na studije, itd.

14. To je istorijsko nasleđe Jugoslavije, gde je srpskohrvatski bio jezik sporazumevanja. Ovo se pretežno odnosi na obrazovanu populaciju približno stariju od 25 godina. U ovom članku je izraz «srpsko-hrvatsko-bošnjački» povremeno korišćen da zameni srpskohrvatski.

15. Albanski govore samo oni koji žive u oblastima pretežno nastanjenim Albancima.

nih organizacija koje rade u oblasti medijskog razvoja, sposobnost novinara u ovoj zemlji, bez obzira na etničko poreklo, ispod je evropskih standarda. Situaciju pogoršava i zastareo nastavni program na studijama medija na Univerzitetu Sv. Kirila i Metodija u Skoplju, gde se, dodatno, obučava vrlo mali broj njih koji nisu makedonskog porekla. U 2003. godini, na primer, bio je samo jedan albanski student koji je studirao žurnalizam na univerzitetu. Na Jugoistočno Evropskom Univerzitetu u Tetovu trenutno nema grupe za žurnalistiku.

Međunarodna zajednica uložila je nešto truda da promoviše višejezične medije. NVO «Traženje zajedničkog terena» objavljuje besplatan mesečni magazin *Višejezični forum*, koji se štampa na makedonskom, albanskom i engleskom, a distribuira se kao dodatak *Dnevnika*, kao i glasila *Fakti* i *Utrinski Vesnik*.

Septembra 2002. došlo je do interesantnog poduhvata sa dvojezičnim dnevnim listom u privatnom vlasništvu *Global* (makedonski i albanski). Objavljivao je u dva posebna izdanja istog sadržaja – jedno izdanje na makedonskom i jedno na albanskom jeziku. Bio je to ambiciozan pokušaj da se obezbede novosti i informacije, dok se pokušavalo da se premoste jezičke barijere među njegovim čitaocima. Nažalost, posle starta punog obećanja, distribucija je obustavljena decembra 2002. godine, izgleda zbog finansijskih problema.

Gostivar Voice, još jedna interesantna inicijativa, dvonedeljne su novine na albanskom, makedonskom i turskom jeziku koje se objavljuju u regionu Gostivara, a kreira ih međuetnička grupa mladih novinara. Finansiran od strane OSCE Istraživačke monitorske misije u Skoplju i Međunarodne organizacije za migraciju (IOM), primenjen od strane «Međuetničkog projekta Gostivar», cilj projekta je da uspostavi međuetnički, politički nezavisan

forum za lokalne opštinske vesti što će se opsluživati region Gostivara, koji oskudeva u štampanim medijima. Svrha ovog projekta je takode da obezbedi priliku mladim novinarima i urednicima, što uključuje međuetničku saradnju i izgradnju poverenja, a zatim i da pomogne u promociji boljeg razumevanja među etničkim grupama. *Gostivar Voice* je nepolitičan i izbegava svaki politički komentar i druga pitanja koja verovatno mogu da se pokažu spornim u višetničkom okruženju. Novine od ukupno osam stranica štampaju se u tri odvojene verzije: na albanskom (1.500 primeraka), makedonskom (1.000 primeraka) i turskom (500 primeraka). Sadržaj sve tri verzije je identičan.

Najnoviji projekat *POINT* su studentske novine od osam stranica iz tetovske regije, koje se štampaju na makedonskom i albanskom jeziku, a obraćaju se zajedničkim interesovanjima mladih ljudi. Uz podršku OSCE-a i Međunarodna organizacije za migraciju (IOM), *POINT* će se izdavati svake druge nedelje sa štampanim brojem primeraka od 10.500, od čega je 2.500 na makedonskom a 8,000 na albanskom jeziku. Takođe se planira i izdanje na turskom jeziku.

Pet nezavisnih, privatnih lokalnih TV stanica saraduje od leta 2002. godine. Tri stanice na makedonskom, *TV Tera* (Bitolj), *TV Vis* (Strumica), *TV Zdravkin*, i dve stanice na albanskom, *TV Art* (Tetovo) i *TV Era* (Skoplje), rade na produkciji programa o tekućim poslovima, kako bi svojoj publici prezentovale informacije iz skoro svih regiona zemlje. Program ima titlove, što obično nedostaje većini emitovanih programa. S jedne strane, ove produkcije imaju za cilj da osnaže profesionalnu saradnju i razmenu programa među stanicama različitih etničkih usmerenja. S druge strane, strategija je da se ojačaju ove TV stanice kako bi se mnogo više fokusirale na loka-

lne vesti, tako što će pokrivati teme na profesionalan i odgovoran način, relevantan za sve stanovnike. Ovo sobom povlači samoispitivanje o raznolikosti gledišta među različitim etničkim zajednicama i jezičkim grupama.

Radio Život je nezavisna dvojezična radio-stanica koja emituje program na makedonskom i albanskom jeziku u oblasti Skoplja. Prvobitno je osnovan međunarodnim donatorskim novcem u martu 2001. godine. Programe vode jedan makedonski i jedan albanski voditelj, koji koriste tehniku parafraziranja da zajednički prezentuju program na oba jezika. Bilingualna tehnika korak je prema diverzitetu i toleranciji u makedonskim medijima. Radio-stanica ima strasne poklonike među mladim ljudima. *Radio Tetovo*, *Radio Semi* (Debar) i *Radio Albana* (Kumanovo), koje rade pod sopstvenim rukovodstvom, složile su se da reemituju sve programe.

IV. Najbolji postupci

Razni već postojeći ili planirani projekti i programi biće predstavljeni u ovom poglavlju. Svi se oni bave multietničkim izazovima i pokušavaju da iznađu izvodiva i privlačna rešenja za različite zahteve u sferi štampanih i radiodifuznih medija.

1. TV Tera: «Razlike nas povezuju». Privatna lokalna stanica promoviše veoma specifičnu kombinaciju međuetničkih i dvojezičnih ili višejezičnih aspekata. *TV Tera* je pokrenula regionalni prekogranični projekat, što je prvi pokušaj da se prikaže multietnički pejzaž jugozapadne regije zemlje, severozapadnog dela Grčke i jugozapadnog dela Albanije. Produkcija sadrži šest emisija koje predstavljaju različite etničke grupe (Makedonce, Grke, Albanace, Vlahe, Turke, Rome itd.) iz ovog regiona. Dokumentar-

ci «Razlike nas povezuju» bave se pitanjima ovih etničkih grupa koja se tiču zakonskih prilika, njihovih kulturnih aktivnosti i uopšte načina života, ispovednih i rodnih pitanja, rešenja za tradicionalne sukobe i izgledima za više-etnička društva sa mikro (lokalno) i makro (regionalno – prekogranično) tačaka gledišta. Cilj projekta je da predstavi, kroz životne priče populacije koja je vekovima živela na istom prostoru, ideje o otvorenom društvu i budućoj prekograničnoj saradnji među opštinama i zajednicama kao jednom važnom sredstvu izgradnje poverenja, što sprečava prevladavanje predrasuda i poluistina. Originalne reči, iskazane maternjim jezikom govornika, biće titlované na makedonski, a produkciju će ponuditi lokalnim TV stanicama u Korči (Albanija) i Kozani (Grčka), sa titlovima na albanskom i grčkom jeziku, po zahtevu.

2. TV M: «Jezerske hronike». TV M je TV stanica na makedonskom jeziku koja se emituje u Ohridu, Strugi i okolnim oblastima. Nedavno su pokrenuli nov regionalni višejezični udarni program nazvan «Jezerske hronike». Ovaj će program pružiti proširene i raznolike vesti iz celog regiona Struge i Ohrida oko Ohridskog jezera, dobro poznatog po tome što ga nastanjuju mnoge etničke grupe još od pradavnih vremena (Makedonci, Albanci, Turci, Vlasi, Egipćani, Srbi, itd.).

3. Radio Cerenja. Ovo je medijsko glasilo na romskom jeziku sa etnički pomešanim uredničkim timom (Romi, Turci i Makedonci). Oni će inicirati višejezični projekat koji se sastoji od programa na turskom i vlaškom (svaki po jedan sat nedeljno). Obezbeđivaće informacije o lokalnoj samoupravi, obrazovanju, kulturnim događajima, predanju i običajima. Programi treba da pokrivaju tekuće poslove sa 60 posto vremena, a ostalih 40 posto biće popunjene

no muzikom. Ovo je veoma interesantan eksperiment koji pruža nadu, jer to znači da će romska radio-stanica možda postati platforma za druge jezičke grupe, i pomoći u jačanju tolerancije i saradnje među etničkim zajednicama.

4. Gradski desk, Tetovo. Ovaj projekat je višejezični medijski desk u Tetovu, posvećen pokrivanju dnevnih vesti iz oblasti Tetova za sva medijska glasila. Projekat je zasnovan na ideji lokalnih novinara, a inicirala ga je Jedinica za medijski razvitak OSCE Istraživačke monitorske misije u Skopju aprila 2002. godine, kao meru za multietničku izgradnju poverenja u bivšoj kriznoj oblasti.

Projekat promoviše i omogućava saradnju među novinarima koji rade na albanskom i makedonskom jeziku. Njegov cilj je da poboljša pristup informacijama, da proširi listu vesti kako bi se publika bolje uslužila, da promoviše multietničke vesti i razumevanje, kao i da podigne ukupne standarde novinarstva. Njegov prevashodan cilj je produkcija vesti koje su potpuno istražene, uravnotežene i objektivne. *Gradski desk* produkuje dnevne udarne vesti, koje se tiču te oblasti, o širokom spektru tema, uključujući ekonomiju, zaštitu okoline i kulturu. Priča koja čini vest se istražuje, produkciju obavljaju etnički pomešani timovi i nju potom emituju besplatno i na makedonskom i na albanskom jeziku sve partnerske TV i radio stanice u regionu. Pored toga, nacionalna TV stanica A 1 i razni TV kanali u Skoplju takođe emituju te vesti.

V. Zaključak

Sadašnji radni uslovi za medije, bez obzira na jezik, vrlo su teški. Svih 926 registrovanih štampanih medija i 157 TV i radio emitera bore se da opstanu. To nije lak zadatak s obzirom na prilično ograničeno tržište od dva

miliona stanovnika, i usled oslabljene ekonomije. Kvalitet izveštavanja veoma mnogo varira, politički uticaji su rašireni a žurnalistički standardi izgledaju nedostižni.

Posle inicijalnog postkonfliktnog mirnog perioda, napetosti između makedonske i albanske populacije su kulminirale borbama u februaru 2001. godine. Sukob je dramatično uticao na medije u zemlji. Govor mržnje postao je efikasan instrument za promociju etničke ekskluzivnosti u rukama nekih političkih snaga. Posle sklapanja Ohridskog sporazuma 13. avgusta 2001, puške su začutale, govor mržnje je iščezao sa makedonske medijske scene i sad postoji veliki broj medijskih glasila koja funkcionišu na raznim jezicima. Ali, etničke podele u medijima još uvek su prisutne. Medijska glasila i dalje se obraćaju samo jednoj etničkoj publici i ne uspevaju da se bave pitanjima izvan te grupe. Ima vrlo malo etnički inkluzivnog novinarstva, višejezičnih novina i višejezičnih programa na radiju i televiziji. Iz ovih razloga mediji još nisu u stanju da odigraju ulogu koji bi trebalo kako bi promovisali toleranciju među različitim jezičkim grupama u zemlji.

Danas postoji obilje dobrih ideja i inicijativa o tome kako mediji mogu promovisati toleranciju i razumevanje. Iskustva su ohrabrila nove uvide, mnogi novi projekti koji obećavaju su već započeti, a još mnogo više njih su u toku ili čekaju da budu primenjeni.

Bibliografija

- EastWest Institute**, Radni papir za projekat okruglog stola o prekograničnoj medijskoj kooperaciji. Projekat EastWest instituta koji pospešuje međuetnički dijalog i saradnju putem prekogranične saradnje u regionu Prespanskog/Ohridskog jezera – prema uspostavljanju Evroregiona. Sastanak 8-9. novembra 2002. u Korči, Albanija.
- Forum**, br. 121 (17. 1. 2003), 29.
- Kolar-Panov, Dona, i Van den Haute, Francis, i Markovik, Marjan** (ur.), *MAP 2000 – Projekat istraživanja makedonske medijske publike*, Institut za sociološka, politička i pravna istraživanja (Skoplje, 2000).
- Kolar-Panov, Dona**, «Tegobno multikulturalno emitovanje u Makedoniji», *Žurnal za sociolingvistiku* (2002), u štampi.
- Melcic, Dunja**, «Zwischen Pluralismus und Denkdiktatur: Die Medienlandschaft», in id. (ed.), *Der Jugoslawienkrieg. Handbuch zur Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* (Opladen, 2002), 317-31.
- Nineski, Blagoja**, *Lokalnite elektronski mediumi vo Makedonija* (Prilep, 1998).
- Nineski, Blagoja**, *Pecatenite i elektronskite mediumi vo Makedonija* (Skopje, 2000).
- Nicolet, Claude**, «Medien in Mazedonien: Zwischen Kriegshetze und Friedensförderung», *Südosteuropa Mitteilungen*, 31/41 Jg. (2001), 282-89.
- Sovet za radiodifuzija na Republika Makedonija**, *Informacija za radio i TV programite na jazicite na nacionalnostite na elektronskite mediumi vo RM* (Skopje, 2002).
- Thompson, Mark**, *Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Kosovo. International Assistance to Media* (Vienna: OSCE Representative on Freedom of the Media, 2000).
- Trpevska, Snezana**, «Das Mediensystem Mazedoniens», in Hans-Bredow-Institut (ed.), *Internationales Handbuch* (Baden-Baden, 2002), 425-35.

Preporuke

Kako bi se premostio jaz između različitih zajednica, zakonski preduslovi su od ključnog značaja:

- Nekoliko radnih grupa sada razrađuju nacrt zakona o radiodifuziji. Ova izmjenjena, celovita i stoga jaka zakonska uredba biće važna za primenu već postojećih zakona, kao i za borbu sa dobro poznatim poteškoćama, kao što je prenatrpano medijsko tržište uz nepoštenu konkurenciju.
- Novi zakon protiv radiodifuznog piratstva pospešiće sopstvenu produkciju, koja će, sa svoje strane, bolje odslikavati bogato i raznoliko društvo te zemlje.

Kako bi se pospešila zajednička javna sfera i eliminisale predrasude i neznanje:

- Mediji na svim jezicima kojima se u zemlji govori treba da težeodražavanju multietničke strukture zemlje, umesto da se samo fokusiraju na jednu zajednicu. Ovo se može postići uz više «pozitivnog govora» jednih o drugima, uz veće obraćanje pažnje na zajedničke probleme i svakodnevna pitanja koja pogađaju celu populaciju, umesto na informisanje u skladu sa etničkim usmerenjem.
- Postupci kakvi su međuetnička razmena programa, zajedničke redakcije i mešani urednički timovi od ključne su važnosti. Nadalje, jedan vrlo jednostavan ali efektan način da se dopre do šire publike jeste titlovanje programa. Trenutno, MRTV nije u stanju da ponudi višekanalni zvučni program, ali će taj veoma koristan servis možda biti izvodljiv u budućnosti.
- Trebalo bi ojačati produkciju lokalnih vesti kako bi se odrazile potrebe lokalne populacije i pokrila pitanja relevantna za sve stanovnike, uključujući raznolika stanovišta različitih zajednica. Proces uspostavljanja lokalne samouprave, koji je u toku,

pruža ogromne mogućnosti, posebno medijima manjina da odigraju tu važnu ulogu.

Obrazovanje i istraživanja zahtevaju posebnu pažnju:

- Istraživanja treba ohrabrivati i podržati radi povećanja znanja o medijima. Prvi koraci, koji se sastoje od profesionalnih razmatranja i medijskog monitoringa, već su preduzeti, ali je to potrebno redovno činiti i razvijati tako da garantuje stalno istraživanje i posmatranje. Te rezultate treba podeliti medijima, zajednici, novinarima, udruženjima, medijskim nevladinim organizacijama i drugima, kako bi se poboljšala razmena između korisnika i novinara.
- Žurnalističko obrazovanje je od krajnje važnosti. Moraju se razviti i osnažiti svi nivoi obrazovanja. Mada se medijske NVO usredsređuju na obuku novinara, Odsek za žurnalistiku Univerziteta Sv. Kirilo i Metodije u Skoplju je u periodu transformacije. Nastavne programe treba osavremeniti, a predavanja treba prilagoditi kako bi odgovorili stvarnim zahtevima savremenog novinarstva. Obrazovanje i obuku u izveštavanju o pitanjima diverziteta treba posebno pospešiti i učvrstiti.

Da bi osnažili razmenu i interakciju unutar opšte populacije i ohrabрили međukulturnu komunikaciju na svim nivoima (nacionalnom, regionalnom, lokalnom i prekograničnom), mediji još zavise od podrške i pomoći međunarodne zajednice. Dalje obavezivanje i potkrepljujuća podrška međunarodne zajednice nužni su u budućnosti.

Romain Kohn
Luksemburg

Luksemburg je jedinstveno društvo. Ono je isto toliko multikulturalno koliko i višejezično. Kao što je sociolog Fernand Fehlen primetio: «Ako postoji jedna specifična jezička kompetencija Luksemburžana, onda je to višejezičnost.

U velikom Vojvodstvu koegzistiraju tri jezika: luksemburški, francuski i nemački. Do sada nije bilo nikakve političke ili kulturalne hijerarhije među njima. Upotreba jezika zavisi pretežno od situacije u kojoj se nađete. Na primer, korišćenje jezika u medijima složeno je i nije ga lako razumeti ako niste odomaćeni. Opet, ne postoje egzaktna pravila, a ona koja postoje sve je teže definisati.

Sve do nedavno jezik štampe je bio čisto nemački (mada je uvek bilo članaka na francuskom, a ponekad na luksemburškom i engleskom, u svakom izdanju). To je još uvek dominantan jezik štampanih medija u celini, ali se nedavno pojavilo nekoliko jednojezičkih francuskih novina. Na radiju i televiziji luksemburški se govori skoro sve vreme. Neki lokalni programi se emituju na engleskom i na romanskim jezicima.

Tako, dok nemački ostaje najprominentniji jezik štampe, a radio i televizija emituju na luksemburškom, administracija skoro isključivo upotrebljava francuski. Očigledno je da je u svakodnevnom životu francuski jezik uznapredovao od 1990-ih kao jezik sporazumevanja. Ovom trendu je protivteža činjenica da Vlada podržava ideju o integraciji useljenika u lokalno društvo koja treba da se odvija putem usvajanja domaćeg jezika. Zapravo, važnost luksemburškog i upotrebu tri zajednička jezika bez predrasuda većina populacije sagledava kao centralnu tačku njihovog nacionalnog identiteta.

To nije tako iznenađujuće ako se uzme u obzir demografski sastav zemlje (referentna godina: 2001). Od 440.000 stanovnika Velikog Vojvodstva, samo 277.000 ima pasoš Luksemburga. To znači da ne-državljeni čine skoro 37 procenata populacije, od čega Portugalci predstavljaju najveću stranu zajednicu od 59.000 ljudi. Dodajte tome nekih 89.000 Francuza, Belgijanaca i Nemaca koji svakog radnog dana doputuju u Luksemburg iz svojih matičnih zemalja, budući da su zaposleni u Velikom Vojvodstvu. Pod tim okolnostima je skoro nemoguće utvrditi ko kome kada govori na kom jeziku. Postoje mnoge varijable koje utiču na upotrebu izvesnog jezika a ne nekog drugog, tako da je nemoguće ispisati listu pouzdanih pravila.

I. Istorijska pozadina

Luksemburg (Lucilinburhuc, na staronemačkom jeziku) osnovan je kao tvrđava davne 963. godine. Bio je deo svetog Rimskog carstva nemačke nacije, a jezik kojim se govorilo bio je gornjonemački dijalekt.

Četiri veka kasnije ta se teritorija proširila na sever i zapad i bila je podeljena na dva dela: francuski (gde su ljudi govorili valonski) i nemački deo (gde se upotrebljavao luksemburški dijalekt). Pisani i administrativni jezici su bili podeljeni prema regionima, na francuski i nemački, u njihovom starom obliku. Grad Luksemburg bio je izuzetak od ovog pravila: iako je pripadao nemačkom delu, administracija je odabrala francuski kao radni jezik.

Tokom prve okupacije pod kraljem Lujem XIV i njegovim trupama 1684. godine, upotreba nemačkog jezika bila je skoro potpuno zabranjena. Jedan vek kasnije, zbog Francuske revolucije, porasla je važnost francuskog jezika i on

je prodroo čak i u lokalnu administraciju nemačke regije. Ali, čak i posle uvođenja Napoleonovog Zakonika 1804. godine – prvog zakonika francuskog građanskog prava, koji je bio neophodan kao okvirni, usled postojanja mnogih izdvojenih sistema običajnog prava u Francuskoj pre 1789. godine – luksemburški je ostao jezik koji su svi delili.

Godine 1839, tokom Londonske konferencije, Luksemburg je dobio političku nezavisnost. Cena koja je za to plaćena bila je podela teritorije. Kraljevina Belgija dobila je valonsku oblast, a ostatak teritorije postao je ono što se danas zove Veliko Vojvodstvo Luksemburg, tada situirano u regiji gde se govorio nemački jezik. Ali, nemački nije ugrozio preovlađujući francuski jezik, pošto holandski kralj, veliki vojvoda Vilijem II, nije podržao civilne službenike po tom pitanju. Na kraju su ugledni Luksemburžani uspeli da ustanove francuski kao administrativni, sudski, pa čak i politički jezik.

Industrijska revolucija donela je važne sociodemografske promene krajem devetnaestog veka. Luksemburg, koji je oduvek bio siromašna poljoprivredna zemlja, primorana da mnoge svoje stanovnike šalje da potraže bolji život preko okeana, sad je postao privlačan za useljenike, prvo iz Nemačke, potom iz Italije. Jezičko pozicioniranje postalo je političko pitanje. Da bi se označila distanca od nemačke konfederacije i Luksemburg zaštitio od nemačkih nacionalista, donet je zakon kojim je francuski stavljen u isti položaj kao nemački, jezik koji su deca morala da uče u osnovnoj školi. Konačan jezički program definisan je dalekosežnom školskom reformom 1912. godine.

Važnost luksemburškog jezika za nacionalni identitet zemlje postao je očigledan tokom Drugog svetskog rata, kada su Luksemburg okupirali nacisti. Nemački gauleiter

(načelnik okruga) odlučio je da obavi popis stanovništva oktobra 1941. godine, jer je hteo da stanovnici Luksemburga iskažu svoje bliske veze sa nemačkom kulturom. Svakome je rečeno da izabere «nemački» tri puta, kada bude upitan za svoj jezik, državljanstvo i etnicitet. Čak ni činjenica da su nacisti upozorili ljude na posledice ako bi odgovorili «luksemburški» nije sprečila domaće stanovništvo da upravo učini tako. Pošto su nacisti postali svesni ponosa tih ljudi na sopstveni identitet (više od 95 procenata reklo je «luksemburški» u odgovoru na sva tri pitanja), prestali su sa prebrojavanjima.

II. Zakonski okvir za medije

Slobodu govora i slobodu štampe garantuje član 24 Ustava, koji datira iz 1868. godine: «Sloboda govora u svim slučajevima i sloboda štampe je garantovana, podložna potiskivanju svih prekršaja počinjenih u ispoljavanju tih sloboda. Ne sme se nikad uvoditi cenzura. Sigurnosni depoziti ne smeju se zahtevati od pisaca, izdavača i štampara. [...]»

Upotreba jezika regulisana je tek posle Drugog svetskog rata, kada su delovi Ustava bili promenjeni 1948. godine. Član 29 jednostavno glasi: «Zakon će regulisati upotrebu jezika u administrativne i sudske svrhe.» Prethodni član 29 iz 1868. godine glasio je: «Upotreba nemačkog i francuskog jezika je opcionalna. Ona se ne može ograničavati.»

Godine 1984. donet je Zakon o upotrebi jezika. Ustav se odnosio na ovaj budući zakon još 1948, ali je trebalo da se pojavi jedan članak u nemačkim desničarskim novinama 1980. godine da bi započeo zakonodavni proces u Velikom Vojvodstvu. Neonacisti su tvrdili da Luksemburžani govore nemački, jer je njihov maternji jezik samo

nemački dijalekt. Javnost i političari su se uznemirili. Parlament je usvojio inicijativu kojom se traži od Vlade da pripremi predlog zakona. Zakon koji je proistekao iz rasprave reguliše upotrebu jezika na zakonodavnom, administrativnom i sudskom nivou. On ne pominje medije, pošto se oni uopšte ne smatraju delom javne sfere u koju bi Vlada trebalo da se upliće.

Tri su glavne tačke ovog zakona, jedinog koji se bavi upotrebom jezika na širokoj osnovi. Prvo, luksemburškom je dat status nacionalnog jezika (važna nijansa u poređenju sa zvaničnim jezikom kako je shvaćem u Evropskoj Uniji, na primer). Drugo, svi zakonodavni dokumenti moraju biti napisani na francuskom. Najzad, u administrativnim i sudskim poslovima mogu se koristiti sva tri jezika (luksemburški, francuski i nemački). Kada se obraća administraciji, građanin može koristiti bilo koji od ova tri jezika; odgovor bi trebalo da bude na istom jeziku, «koliko god je to moguće», kako zakon navodi. To znači da skoro svi zahtevi administraciji traže odgovor na francuskom, jer civilni službenici nisu navikli na druge jezike, ili ne poznaju dovoljno tehnički vokabular na drugim jezicima.

Sadašnji Zakon o štampi datira iz 1869. godine. Odavno se smatra da je potrebno reformisati ga, i 2002. godine je državno ministarstvo, kao vladina služba odgovorna za medije, podnelo nacrt novog zakona; ovaj je još na diskusiji. Njime se uzima u obzir Evropska konvencija o ljudskim pravima, kao i nadležnost Evropskog suda za ljudska prava. François Biltgen, ministar za komunikacije u čijoj je nadležnosti ovaj predlog zakona, očekuje da će to biti jedan od najmodernijih medijskih zakona u Evropi, kada verovatno bude usvojen u parlamentu krajem 2003.

godine. Promene se uglavnom bave statusom novinara, ali neće sadržati nikakve dodatne propise u pogledu jezika.

Godine 1976. donet je jedan zakon kako bi se štampa subvencionisala javnim novcem. Administracija je 2001. godine novinama direktno dala 4.3 miliona evra, ne računajući svu individualnu podršku koju štampani mediji primaju od Vlade, bez obzira na njihove političke naklonosti. Kako bi imale prava na subvenciju, novine se moraju izdavati bar jednom nedeljno, moraju upošljavati najmanje pet novinara i biti od opšte važnosti (tj. baviti se nacionalnim i međunarodnim vestima, ekonomijom, društvenim poslovima i kulturom). Samo se novine pretežno pisane na jednom od tri jezika (luksemburški, francuski i nemački) mogu kvalifikovati za javne fondove. Neke novine teško da bi preživele bez pomoći štampi; druge, kao *Le Jeudi*, verovatno nikad ne bi bile stvorene bez izgleda da budu subvencionisane od države.

III. Mediji i upotreba jezika

Situacija u luksemburškim medijima, sa njihovom upotrebom različitih jezika, isto je toliko jedinstvena koliko i složena. Po pravilu, može se reći da štampom dominira nemački (čak iako je nekoliko novina samo na francuskom izašlo na tržište poslednjih godina), dok je na radiju i televiziji jezik sporazumevanja luksemburški (opet sa nekim izuzecima koje vredi zapaziti).

1. Štampani mediji. Prema statistici UNESCO-a, Luksemburžani su strasni čitaoci štampe. Preko jedne četvrtine svih domaćinstava kupuje više od jednih nacionalnih dnevnih novina, skoro u svim slučajevima putem pretplate. Zahvaljujući njihovom poznavanju jezikâ, Luksemburžani su u stanju da čitaju novine iz mnogih različitih

zemalja (uglavnom magazine za one sa posebnim interesovanjima, a koji ne postoje u Velikom Vojvodstvu, sa izuzetkom magazinâ posvećenih automobilima). Međutim, da bi čitali lokalne vesti, moraju se uzdati u domaću štampu.

Godine 1848, devet godina pošto je Luksemburg stekao nezavisnost, sastavljen je Ustav Velikog Vojvodstva. Sa novim zakonskim propisima cenzura je nestala. Nije se čekalo dugo na štampanje prvih novina, *Luxemburger Wort*. Ne samo da taj dnevnik još postoji, on čak ima najširu publiku (sa 49 procenata) i tiraž (sa preko 78.000 prodatih primeraka, što predstavlja približno dvostruki tiraž svih ostalih dnevnih novina zajedno) u Luksemburgu. Novina je u vlasništvu Arhiepiskopije i ima jaku katoličku uredničku boju. Ali, tokom poslednjih godina otvorio je svoje stranice drugim ideološkim strujama, ne zanemarujući svoje verske korene. To svakako jesu najpouzdanije novine u sektoru novinskog izveštavanja.

Njen ideološki parnjak, kao protivteža, zove se *Tageblatt* (20 posto čitalaštva). Počeo je sa izlaženjem 1913. godine i posredno pripada socijalističkom sindikatu OGBL. Tokom 1930-ih obe su se novine žestoko napadale: *Tageblatt* je u nacistima video političkog neprijatelja kojeg treba ukloniti, dok je, barem prvih godina, *Luxemburger Wort* zatvarao oči pred Hitlerovom Nemačkom, jer ga je politička desnica smatrala poslednjom nadom za zaštitu zapadne Evrope od komunističke pretnje. Kada su nacisti okupirali Luksemburg 1940. godine, obe novine su dovedene u red.

U potpunosti politički organi su komunistički *Zeitung vum Lëtzebuenger Vollek* (osnovan 1946, danas ima jedan procenat čitalaštva) i liberalni *Journal* (osnovan 1948, pet procenata čitalaštva), pošto su oba u vlasništvu

svojih partija. Pokretači i jednih i drugih novina igrali su istaknutu ulogu u otporu nacističkim okupatorima.

D'Ëtzebuenger Land (tri procenta čitalaštva) najstariji je politički nedeljnik. Pokrenut je 1954. godine, uz pomoć finansijera bliskih magnatu čelika Arbedu. Drugi politički nedeljnik blizak je Zelenoj partiji, a ima jedan procenat čitalaca. *Woxx*, preimenovan 2000. godine, pošto je startovao 12 godina ranije kao *Gréngespoun*, njegovi tvorcii oduvek su smatrali alternativom «buržoaskoj» štampi.

Tako svaka struja na političkom i ekonomskom obzoru ima svoje sopstvene novine. Ali, kad je u pitanju nivo prodaje potreban da se posluje sa dobitkom, trebalo bi da na tržištu ima prostora samo za jedne od ovih novina. To što i dalje postoje, uprkos niskim tiražima i neznaatnom prihodu, jeste usled sveukupne volje koju svaka politička partija iskazuje da održi raznolikost mišljenja, garantovanu putem pomoćii štampi.

Ostale novine koje primaju pomoć iz javnih finansija su *Revue* (osnovane 1946, 25 procenata čitalaštva danas) i *Télécran* (osnovane 1978, 34 procenta čitalaštva danas), dva nedeljna ilustrovana magazina sa naglaskom na televizijskom programu, i *Le Jeudi* (osnovan 1997, sedam procenata čitalaštva danas), jedini nedeljnik na francuskom jeziku. Krajem 2001. godine osnovane su još dve dnevne novine: *La Voix du Luxembourg* i *Le Quotidien*. One imaju po sedam procenata čitalaštva, a objavljuju članke samo na francuskom. Njihovo političko opredeljenje daleko je manje vidljivo, čak iako su u vlasništvu dve glavne novinske grupacije: Groupe Saint-Paul (*Luxemburger Wort*, *Télécran*, *La Voix du Luxembourg*) i Editpress (*Tagblatt*, *Revue*, *Le Jeudi*, *Le Quotidien*).

1.1. Višejezični mediji. Teško je zamisliti da je prvo izdanje *Luxemburger Wort*-a, objavljeno odmah posle ukinjanja cenzure 1848. godine, sadržalo samo članke napisane na nemačkom jeziku. Svako ko bi danas poželeo da čita jedan od vodećih nacionalnih novina morao bi da poznaje nemački i francuski, u najmanju ruku. Članci na oba jezika su jedan pored drugog i ne postoji prevod. Štaviše, možete naići na citat na francuskom u članku na nemačkom, bez prevoda, i obrnuto. Izveštaji na nemačkom obuhvataju približno 70 procenata, članci na francuskom oko 25-30 procenata, a razliku nadoknađuju izveštaji na luksemburškom ili bilo kojem drugom jeziku. Ovaj jedinstven sistem glatko funkcioniše, jer je Luksemburg neka vrsta lingvističkog lonca za pretapanje.

Godine 1988. lingvista Guy Berg napravio je kvantitativnu analizu jezika koji se koriste u višejezičnim novinama *Luxemburger Wort* i *Tageblatt*. Podelio je novine na 13 kategorija i dobio slične rezultate za svake od njih. Sport je najviše koristio samo jedan jezik: oko 95 procenata članaka bilo je napisano na nemačkom. Uvodnici na nemačkom činili su 91 procenat, lokalne vesti 87 procenata, prva strana 84 procenata, vesti iz sveta 80 procenata, a domaće vesti 73 procenata; preostali postotak su bili članci na francuskom, pošto luksemburški ne igra važnu ulogu u ovim kategorijama (osim kod lokalnih vesti sa 4.5 procenata). U to vreme, stranice o umetnosti bile su u odnosu 56 prema 41.5 procenata u korist nemačkog; danas je taj odnos možda pretegao u korist francuskog.

Ponude za posao bile su kategorija gde je francuski vodeći sa 84 procenata; danas ćete takođe naći izvestan broj ponuda posla na engleskom. Pedeset dva procenata oglasa bili su objavljeni na francuskom, 38 na nemačkom i 10 na luksemburškom. Danas možda ima još manje ko-

mercijalnih poruka na nemačkom. Oblast u kojoj je nemački skoro proteran jesu društvena obaveštenja. U to vreme, više od 80 procenata objava rođenja ili brakova bilo je napisano na luksemburškom. Interesantno je da su ljudi bili skloni da odaberu pre francuski (45 procenata) kada su morali da objave smrt neke osobe.

1.2. Jednojezični mediji. Kako je broj stranaca koji žive u Luksemburgu u stalnom porastu još od 1970-ih, a trenutno je taj broj skoro 37 procenata populacije, francuski sve više preuzima ulogu jezika sporazumevanja u svakodnevnom životu (posebno u trgovini i ugostiteljstvu, gde veliki procenat radne snage dolazi iz francuske ili belgijske zajednice). Iz tog razloga su luksemburški izdavači od nedavno počeli da ulažu napore da ciljaju francusku zajednicu u zemlji. Trenutno postoje tri francuske jednojezične novine: dva dnevnika, *La Voix du Luxembourg* i *Le Quotidien*, kao i nedeljnik *Le Jeudi*.

Glavni razlog za osnivanje ove tri novine je komercijalan (čak iako nijedan izdavač ne očekuje da će zaista zaraditi novac u tom poduhvatu). Neki izdavači veruju da, usled prisustva sve više ljudi koji govore francuski u Luksemburgu, mora da postojati i novi čitaoci koje treba pridobiti. To je utoliko pre slučaj što ljudi koji govore francuski obično nisu u stanju da čitaju većinu nemačkih članaka u višejezičnim novinama, pa stoga još ne kupuju lokalne dnevne ili nedeljne novine. To je sasvim tačno, ali ipak *La Voix du Luxembourg* i *Le Quotidien* još nisu istinski uspešni. Njihovo čitalište sa ukupno 14 procenata ima samo tri procenta više od luksemburškog izdanja francuskih dnevnih novina *Le Républicain lorrain*, koje su, kada se ove ugasile krajem 2001. godine, imale 11 procenata. Ovo izdanje je pokrenuto ranih 1960-ih, ali su poslednjih

godina tiraž i prihodi stalno opadali. (Treba zapaziti: *Le Républicain lorrain* je partner *Le Quotidien*-a).

Treba uzeti u obzir i kulturnu dimenziju kada pokušavamo da objasnimo relativan neuspeh izdavača u privlačenju nove čitalačke publike. Izgleda da postoji nesklad između broja stanovnika Velikog Vojvodstva koji tečno govore francuski i onih među njima koji su zainteresovani za luksemburške tekuće poslove. Potencijalni «prirodni» čitaoci jednojezične štampe na francuskom (bankari, eurokrate, imigranti, svakodnevnici putnici) više vole da se drže novina koje se štampaju u njihovim matičnim zemljama (što je vrlo lako, pošto su svi važniji inostrani naslovi dostupni u Luksemburgu). Kad to ne bi bilo tačno, koje bi moguće objašnjenje bilo za činjenicu da *Le Quotidien* nije uspeo da preuzme čitaoce *Le Républicain lorrain*-a. *Le Quotidien* je očigledno naslednik *Le Républicain lorrain*-a (pošto su te novine obustavile izlaženje kad se *Le Quotidien* pojavio i preuzeo pretplatnike). Razlika je u njihovoj uređivačkoj politici: *Le Quotidien* se više fokusira na Luksemburg, a manje na Francusku i region Lorene. Tako da ste, kad je *Le Républicain lorrain* posle 40 godina obustavio štampanje svog luksemburškog izdanja krajem 2001, mogli da vidite kako čitaoci kupuju izdanje *Le Républicain lorrain*-a iz Tionvila, a ne *Le Quotidien*, čak ni *La Voix du Luxembourg*.

Još jedan nalaz ankete koju je vršio TNS (Taylor-Nelson Sofres) pokazuje da je čitalaštvo *La Voix du Luxembourg* podjednako rasprostranjeno među Luksemburžanima i strancima (anketa ne govori o tome da li se ovo odnosi i na *Le Quotidien*, ali se može pretpostaviti da su cifre iste). Najzad, sve ovo znači da, ako se oštra konkurencija između ova dva jednojezična francuska dnevnika nastavi, to neće biti zato što postoji ogromna potražnja

stanovništva koje govori francuski ili onih koji putuju ovamo na posao svaki dan. To je uglavnom zbog grabljive politike cena dve najvažnije i ideološki suprotstavljene kompanije u Velikom Vojvodstvu, pošto obe strane izgleda smatraju da će na kraju samo jedne novine preživeti. (Ironično, na izbor čitalaca između *La Voix du Luxembourg* i *Le Quotidien*-a izgleda da ne utiču njihovi politički stavovi, prema društvenom istraživanju instituta Ilres, suprotno ponašanju čitalaca na tržištu višejezične štampe. Ali opet, ove novine su mnogo više politički pristrasne.)

Štampa na engleskom jeziku je, zasad, van domašaja ove dve glavne medijske grupe. Godine 1981. direktor za zapošljavanje Pol Wirtz došao je na ideju da izdaje nedeljnik za stručnjake, *Luxembourg News*. Sedam godina kasnije ga je sledio mesečni magazin *Business*. Oba moraju da prežive bez podrške javnih finansija, pošto engleski nije među tri jezika koje pominje *Zakon o korišćenju jezika* iz 1984. godine. Kompanija International City Magazines objavila je 25. marta 2003. da «obustavlja izdavanje svih svojih naslova», među njima *Luxembourg News* i *Business*. Pol Wirtz trenutno traži nove investitore, a uveren je da će njegove novine biti uskoro ponovo pokrenute.

Postoje i novine koje se obraćaju lokalnom portugalskom tržištu. Prvi koji se pojavio bio je *Contacto* (devet procenata čitalaštva). Ovaj nedeljnik osnovan je 1970. i pripada Groupe Saint-Paul. Njegov konkurent *Correio* (4 procenata čitalaštva) u vlasništvu je Editpress-a, a startovao je 1999. godine. Aprila 2003. pojavio se *Présence hellénique* kao prvi mesečnik na grčkom (i francuskom).

Osim engleskih, portugalskih i grčkih novina i magazina, u Luksemburgu se ne štampa nijedna druga novina za bilo koju drugu jezičku grupu. Ako stanovnici Italijani, Španci, Flamanci ili Holandjani žele da čitaju novine na

svom maternjem jeziku, moraju da odu do kioska gde će naći više nego jedne dnevne novine ili nedeljnik, uvezene iz njihovih zemalja.

Konačno, jedno razmatranje ili, verovatnije, nagađanje: teško je zamisliti da će jednog dana neki izdavač pokrenuti novine samo na nemačkom. To je, prvo, zbog nacističke okupacije tokom Drugog svetskog rata, koja je uslovlila da Luksemburžani usvoje izvestan kritički stav prema Nemačkoj i njenoj kulturi (mada Luksemburžani čitaju daleko više nemačke nego francuske novine i knjige, i gledaju mnogo više TV programa iz Nemačke nego Francuske). A drugo, to je prosto zato što niko ne vidi potrebu za jednojezičnom štampom na nemačkom jeziku u višejezičnom kulturalnom kontekstu.

1.3. Strana štampa. Luksemburžani pomno prate stranu štampu. Ta navika nije samo u vezi sa njihovom višejezičnošću, to je i posledica veličine zemlje. Na novinskim štandovima uopšte nećete naći magazine za one sa posebnim interesovanjima, kao što su kompjuteri, kulinarsstvo ili sport. A oni Luksemburžani koji neće da čitaju samo izveštaje novinskih agencija o međunarodnim poslovima moraće da se okrenu stranim dnevnicima i nedeljnicima. Lokalna štampa jednostavno nema finansijska sredstva da bi imala svoje dopisnike širom važnih svetskih metropola, niti čak da bi poslala reportera na poseban zadatak u neku oblast krize.

Na novinskim štandovima u Luksemburgu mogu se naći sve važnije međunarodne novine, ukupno više od 5.300 naslova. Ali njihovi pojedinačni podaci o prodaji mali su u poređenju sa lokalnim novinama. Osim jednog vrednog izuzetka, nemačkog tabloida *Bild*. Mada on pot-

puno zanemaruje luksemburšku realnost i tekuće poslove, čita ga osam procenata populacije.

2. Radiodifuzni mediji. Radio i televizija su definitivno oblast u kojoj luksemburški jezik jeste jezik sporazumevanja, ali kao i kod štampanih medija, postoje neznatni višejezični izuzeci na mnogim programima. Jedina nacionalna TV stanica *RTL Télé Lëtzebuerg*, kao i tri nacionalna radio-programa *RTL Radio Lëtzebuerg*, sociokulturni *Radio 100,7* i *DNR (Den neie Radio)*, emituju se na luksemburškom. To se odnosi i na dve od tri regionalne stanice: *Radio Ara* i *Eldorado*. *Radio Latina*, međutim, emituje program na romanskim jezicima, pretežno portugalskom. Sa izuzetkom jedne stanice (koja emituje na portugalskom i francuskom), svih ostalih 13 lokalnih radio-stanica skoro isključivo emituju na luksemburškom. Tri kablovska TV kanala takođe emituju program na luksemburškom.

Mada danas postoje brojni radio i televizijski programi za lokalno stanovništvo, ovakva situacija je novijeg datuma, pošto je *RTL* držao radiodifuzni monopol tokom šest decenija, a liberalizacija frekvencija započela je tek posle 1991. godine, kada je usvojen novi zakon. Istorija elektronskih medija započela je 1931. godine, kada je osnovana *Compagnie luxembourgeoise de radiodiffusion*, današnja *RTL Grupa*. Ali, tokom tri decenije njenog postojanja emitovani su programi samo na francuskom, nemačkom i engleskom. Ti se programi nisu posebno obraćali lokalnoj populaciji. *Radio Lëtzebuerg* (na luksemburškom) otpočeo je s radom tek 1959. godine. Deset godina kasnije startovao je *Télé Lëtzebuerg* (takođe na luksemburškom, ali je tokom više od 20 godina bio samo dvosa-

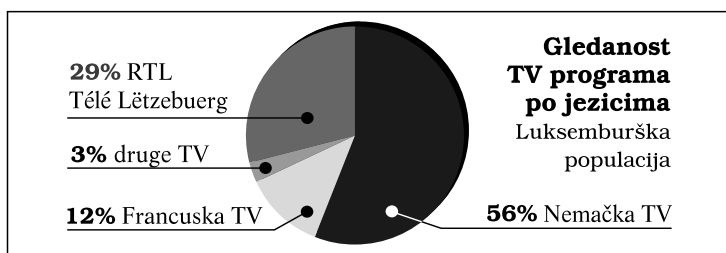
tni program svake nedelje popodne; današnji dnevni magazinski program i vesti u produkciji su od 1991. godine).

Uglavnom, magazinski program i vesti nude se na luksemburškom. Ali, ako gost u radio ili TV programu dolazi iz Nemačke ili Francuske, intervju se vodi i emituje na njegovom ili njenom jeziku, a prevod se ne obezbeđuje. Opet, i tu postoji jedna jedinstvena odlika. Kako bi se obratila stranim zajednicama u Velikom Vojvodstvu, Vlada obezbeđuje fondove za prevod na francuski jezik dnevnog polusatnog TV programa vesti. On se emituje simultano na drugom stereo kanalu.

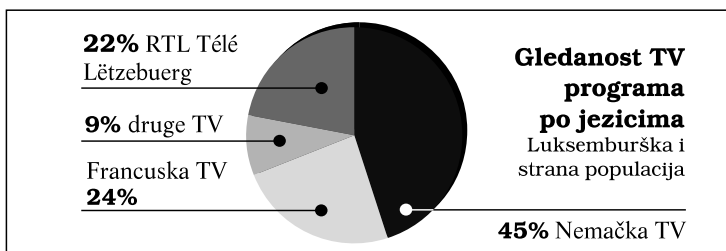
Sociokulturni *Radio 100,7*, koji se na talasima pojavio 1993. godine, prvi je i jedini program finansiran iz javne potrošnje. Kako ima kulturnu ali i političku namenu, on svakog jutra emituje program vesti na francuskom u trajanju od 15 minuta. Ranije je *RTL* imao nedeljne radio-programe namenjene portugalskoj, italijanskoj i španjskoj zajednici, kao i za građane iz bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a na televiziji program na italijanskom. Tokom vremena oni su iščezli. Pošto je *RTL* izgubio svoj radiodifuzni monopol, smatrao je da više ne mora da preuzima javnu misiju u informisanju stranih zajednica na njihovom jeziku. *Radio Latina* preuzeo je tu ulogu i obraća se posebno Portugalcima, Italijanima, Špancima i Francuzima u Velikom Vojvodstvu. Ima nekoliko regionalnih i lokalnih radio-stanica koje emituju uglavnom na engleskom jeziku, ali su njihovi programi pretežno okrenuti muzici i publici ne pružaju mnogo žurnalizma.

Još jedan sasvim jedinstven fenomen jeste efekat presipanja. Svako ko želi da gleda glavni javni ili privatni TV program iz Evrope, ili da sluša belgijske, francuske i nemačke radio-stanice u regionu blizu granice, to može da učini. To važi kako za domaću, tako i za stranu populaciju. Ali je ja-

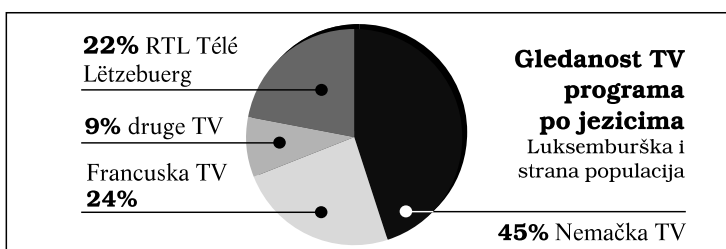
sno da, u poređenju sa ostalim stanovnicima, Luksemburžani preferiraju nemački radio i televizijski program.

Tokom radnih dana u nedelji udeo Luksemburžana koji gledaju *RTL Télé Lëtzebuerg* (na luksemburškom) je 29 procenata; nemačke TV kanale gleda 56 procenata domaće publike, francuske 12 procenata, a ostatak TV programa na svim ostalim jezicima 3 procenta (prema anketi Ilres-a iz 2001. godine).

Kad se uzme u obzir celokupna populacija Velikog Vojvodstva, udeo *RTL Télé Lëtzebuerg*-a i nemačke TV pada na 22, odnosno 45 procenata, dok udeo francuske i svih ostalih TV stanica raste na 24, odnosno 9 procenata.

Portugalci uglavnom gledaju francuske kanale (46 procenata), zatim portugalsku TV (26 procenata), nemačke programe (17 procenata), i ostale TV stanice (11 procenata).

Isti trend se opaža kada se analiziraju navike slušanja radija. Luksemburžani će se pre uključiti u nemačke nego francuske programe. Međutim, udeo francuskih radio-stanica raste kada se razmotri cela populacija. Ali, postoji jedna velika razlika u odnosu na TV: 85 procenata publike domaće populacije sluša luksemburške radio-stanice. To znači da se, za razliku od televizijskih, samo 15 procenata Luksemburžana uključuje u strane radio-programe. Glavni razlog za to je slaba ponuda programa na *RTL Télé Lëtzebuerg*-u, koji ima 30 minuta magazinskog programa i 30 minuta lokalnih vesti dnevno, ali nema filmova ni šou-programa, na primer.

3. Internet. Ne postoje pravila za izbor jezika na nekoj stranici Interneta, ali dominiraju francuski i engleski. Administracija skoro isključivo koristi francuski, ne zato što se odaziva na zahteve publike, već zato što je to uopšte administrativni jezik. Internet sajtovi novina su pretežno na nemačkom, sa izuzetkom *Tageblatt*-a, koji je uglavnom na francuskom, iako štampano izdanje preteže ka nemačkom jeziku. Zajednički Internet sajt *RTL* radija i televizije jedan je od retkih na luksemburškom jeziku, a istovremeno i jedan od najposećenijih – ako ne i najposećeniji – u zemlji.

IV. Odabir jezika novinara

U pogledu višejezičnih štampanih medija, razlozi za novinarov izbor jednog a ne nekog drugog jezika veoma su raznoliki. Neki novinar je možda studirao u zemlji gde se govori nemački pa radije koristi nemački jezik. Ili se repor-

ter, koji uglavnom piše članke na nemačkom, prebaci na francuski iz pristojnosti, jer pokriva konferenciju nekog filozofa iz Pariza – pod uslovom da smatra da mu je talenat za višejezičnost na visini. *Revue* i *Télécran* su magazini skoro isključivo na nemačkom, a u oglasima koriste obilje francuskih reči. Ovi magazini se obraćaju celokupnoj domaćoj populaciji, od domaćice do upravnika, od tinejdžera do penzionera, tako da moraju upotrebljavati nemački, jer taj jezik većina Luksemburžana najlakše čita.

V. Zaključak

Luksemburg je definitivno višejezična zemlja, ali za razliku od drugih višejezičnih društava, kao što su Švajcarska ili Belgija, nema (izdvojenih) jezičkih zajednica. U Velikom Vojvodstvu svi govore tri jezika prilično dobro: luksemburški, nemački i francuski. U najmanju ruku, svi oni koji su prošli kroz lokalni školski sistem dobro vladaju ovim trima jezicima.

Čitanje knjiga i novina, slušanje radio-programa ili gledanje televizije bez brige o jeziku (bilo da je u pitanju luksemburški, francuski ili nemački) deo je kulturalnog i političkog identiteta Luksemburga i njegovih građana. Naravno da svako ima svoje jezičke preferencije, ali one nisu vođene tajnim razlozima.

Do sada je upotreba jezikâ u javnom životu pratila neka pravila razvijena tokom decenija praktične evolucije, ne putem zakonodavnih mera. Pisani jezik administracije je francuski, a njen govorni jezik je luksemburški. Radio i televizijski programi se emituju na luksemburškom, a novine su pretežno ispisane na nemačkom jeziku. Ali je sve teže držati se ovih striktnih distinkcija, pa su prelazi više nego ikad u neodređenom stanju.

Zasad se Luksemburg diči time što je na raskrsnici dveju važnih kultura. Njegovi građani ne samo da govore različite jezike, oni shvataju i kulturalne razlike. Ako je to srž identiteta zemlje, onda nema razloga da ga se ljudi ne drže i ubuduće.

Bibliografija

- Berg, Guy**, *Mir wëlle bleiwe, wat mir sin. Soziolinguistische und sprachtypologische Betrachtungen zur luxemburgischen Mehrsprachigkeit* (Tübingen: Max Niemeyer, 1993).
- Kohn, Romain**, «Ein Volk von Zeitungslesern», in Editions Saint-Paul (ed.), *Kaleidoskop* (Luxembourg: Editions Saint-Paul, 2002), 115-24.
- Kohn, Romain**, «Im Zweifel für den Leser. Wie Presse, Radio und TV die Sprachenvielfalt im Land meistern», *Süddeutsche Zeitung*, 19. January 2001.
- Loi du 24 février 1984 sur le régime des langues**, Mémorial A n° 16, 27. February 1984, 196-197 <<http://www.legilux.lu>>
- Majerus, Pierre**, *L'Etat luxembourgeois. Manuel de droit constitutionnel et de droit administratif* (Luxembourg, 1990).
- Newton, Gerlad**, (ed.), *Luxembourg and Lëtzebuergesch. Language and Communication at the Crossroads of Europe* (Oxford: Clarendon Press, 1996).
- Peeters, Roger J.**, «Trilinguisme et triglossie: l'emploi des langues dans la presse quotidienne luxembourgeoise», *Orbis* (Bulletin international de documentation linguistique), Tome XXXIX 1996-1997, 127-57.
- Service Information et Presse** (ed.), *About... languages* (Luxembourg, 1999)
<http://www.gouvernement.lu/publications/download/about.pdf>
- Service Information et Presse** (ed.), *About... media and communications* (Luxembourg, 2002) <http://www.gouvernement.lu/publications/download/mediaENG.pdf>

Preporuke

Luksemburg je višejezično društvo, gde se luksemburški, francuski i nemački koriste poštujući brojna praktična, pisana i nepisana pravila. Zagovarati jednojezične medije verovatno bi vodilo do društvene segregacije, a na kraju i do «razvodnjavanja» državljanstva. Kulturni identitet Luksemburžana veoma je snažno povezan sa koegzistencijom «jednakog sa jednakim» - i njihovog nacionalnog jezika i njihove višejezičnosti. Ovaj tip višejezičnosti specifičan je za Luksemburg i verovatno je neuporediv sa bilo kojim drugim narodom.

Važno je primetiti da većinski deo luksemburškog društva vlada sa više od jednim od tri zvanična jezika: luksemburškim, nemačkim i francuskim. Takođe, većina useljenika u Luksemburg govori bar jedan od tri zvanična jezika, s tim što je francuski postao jezik sporazumevanja, ili zajednički imenitelj. Francuski, takođe, najčešće govore prekogranični radnici iz Francuske, Belgije i Nemačke.

Imigranti, posebno iz zemalja romanskog područja, imaju «svoje» medije: dva portugalska nedeljnika, radio na raznim romanskim jezicima, prevod na francuski TV vesti (na luksemburškom), kao i programe dnevnih vesti na radiju na francuskom (na javnom radiju). Dve novine skroz na francuskom i jedan isključivo francuski nedeljnik pružaju svakodnevnim putnicima i useljenicima iz romanskih zemalja širok uvid u događanja u Luksemburgu.

U štampi, luksemburški nikad nije ustanovljen kao jezik komunikacije. To je pretežno zato što nema stvarne potražnje za čitanjem novina na nacionalnom jeziku, dok on ostaje prvi i pretežan u govornom jeziku. Težak je, međutim, za čitanje (i pisanje) ako niste navikli i vežbali.

Stvari stoje drukčije na radiju i televiziji, gde je luksemburški glavni jezik komunikacije.

U budućnosti, Vlada bi trebalo da:

- nastavi da ohrabruje strance/useljenike da uče luksemburški kao jezik integracije;
- ohrabri stvaranje višejezičnih emisija, ili da pro-težira produkciju radio i TV emisija za višejezičnu publiku, na drugim jezicima (posebno na javnoj radio-stanici);
- prepusti izbor jezika onom koji govori, tj. novinaru (ne čitaocima ili radio i televizijskoj publici).

Natalia Angheli
Moldavija

Smeštena na raskršću slovenskog i latinskog sveta, Moldavija je dom mnogim etničkim grupama. Prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva, 64.5 procenata populacije je moldavskog porekla, 13.8 su etnički Ukrajinci, 13 procenata su Rusi, 3 procenta su etnički Gagauzi, 2 procenta Bugari, 1.5 procenata Jevreji, a 2.2 procenta pripadaju drugim etničkim grupama (Belorusi, Poljaci, Nemci, Romi, itd.).¹

Kulturni pejzaž Moldavije je kaleidoskop predanjâ i jezika. Neki jezici su slični jezicima drugih ljudi u regionu – Rumuna, Rusa, Ukrajinaca, Bugara. Drugi su jedinstveni u ovoj oblasti – kao što je to gagauski, jezik pravoslavne hrišćanske grupe koja govori jednim od turskih jezika.

Jedanaest godina posle raspada Sovjetskog Saveza zemlja još traga za svojim identitetom i mestom u novoj Evropi – što sve utiče na način na koji različite etničke grupe opazaju sebe i jedni druge. Očuvanje interesa ovih grupa je izazov i za vlasti u zemlji i za civilno društvo, posebno u uslovima teške ekonomske krize i nerazrešenog sukoba oko oblasti Transdnjestra.

I. Zakonski okvir za medije

U Moldaviji se prisnost između titularne nacije i ostalih etničkih grupa često posmatra kroz perspektivu ko-

1. Citirano prema "Odluci parlamenta Republike Moldavije br. 1039-XII od 26.05.92. o Zakonskom statusu osobama koje pripadaju etničkim, lingvističkim i religioznim manjinama u kontekstu oružanog sukoba u oblasti Istočni Deo Dnjestra» (The Decision of the Parliament of the Republic of Moldova No. 1039-XII from 26.05.92 on The Legal Status of Persons Belonging to Ethnic, Linguistic and Religious Minorities in the Context of the Armed Conflict in the District of the Eastern Part of the Dniester).

rišćenja jezika. Sve do kasnih 1980-ih, uprkos raznolikosti nacionalnog sastava, dominirali su ruski i moldavski. Tako je 1989. godine 59.4 posto obrazovanih učilo na moldavskom, a 40.6 posto njih na ruskom.² Ruski je bio osnovni jezik zvanične komunikacije.

Oslobađanje Moldavije od komunističke uprave dovelo je do obnove nacionalne svesti etničkih Moldavaca. Kao deo tog pokreta, 1989. godine je usvojen *Zakon o funkcionisanju jezika na teritoriji Moldavije*. Po tom zakonu, moldavski je stekao status službenog jezika, dok je ruski proglašen «jezikom komuniciranja među narodima».³ Mada je uzdigao status moldavskog, zakon takođe propisuje upotrebu ukrajinskog, bugarskog, hebrejskog, jidiša, romskog jezika, itd., kako bi se odgovorilo potrebama raznih etničkih grupa koje žive u Moldaviji.⁴

Zakon je takođe propisao upotrebu latiničnog pisma, uklanjajući jedinu razliku između Moldavaca i Rumuna. Ipak, ime jezika, tj. moldavski nasuprot rumunskom, i dalje je predmet oštrih debata. Pola stanovništva koristi ime «rumunski», a sebe nazivaju «etničkim Rumunima», dok ostali drže da govore moldavski. Pošto se naziv «moldavski» korsi u svim zakonskim aktima, taj će se termin koristiti u ovom izveštaju kad se misli na službeni jezik zemlje.

Upotreba moldavskog kao službenog jezika zemlje takođe je propisana članom 13 Ustava. Taj član takođe priznaje pravo moldavskim građanima da upotrebljavaju ruski i druge jezike koji se govore na njihovoj teritoriji.

2. Atanasia Stoianova, «Obrazovanje etničkih manjina u Moldaviji»: Zakonski okvir i praksa» ("National Minorities Education in Moldova: The Legal Framework and Practice", Izveštaj podnet na Svetskom Kongresu o politici jezika, Barselona, 16-20 april, 2002. www.linguapax.org/congres/taller/taller3/article23_ang.html
3. Član 3 *Zakona o funkcionisanju jezika na teritoriji Moldavije*.
4. Član 4 *Zakona o funkcionisanju jezika na teritoriji Moldavije*.

Član 10 Ustava brani pravo moldavskih državljana na očuvanje, razvijanje i izražavanje njihovog etničkog, kulturnog, jezičkog i verskog identiteta.

Ni zakon o jezicima ni Ustav nisu prihvaćeni u Transdnjestru, oblasti u istočnoj Moldaviji koju pretežno naseljavaju etnički Ukrajinci i Rusi. Ovde su stanovnici protestovali najglasnije protiv člana 7 zakona o jezicima, koji propisuje znanje moldavskog za one koji su u službi državne administracije.

U preostalim delovima zemlje primena zakona o jezicima i jezičkih odredaba drugih zakonskih akata teče postepeno, u najboljem slučaju, a nalaženje ravnoteže između moldavskog i ruskog, posebno u sferi biznisa i medija, i dalje je osetljiva stvar. Većina obrazovanih Moldavaca govori i moldavski i ruski, dok za mnoge druge etničke grupe ruski ostaje prvo, a ponekad i jedino sredstvo sporazumevanja.

Iako zakon iz 1989. godine nije sadržao odredbe koje izričito uređuju pitanje medija, on je postavio temelj za mnoge dalje razrade na tom polju.

Jezičke odredbe zakona koje se odnose na emitere u zemlji u skladu su sa zakonom o jezicima. Član 13 *Zakona o emiterima* iz 1995. godine propisuje da minimum 65 procenata programâ mora da bude na službenom jeziku zemlje. Zakon je postavio okvir za delovanje Saveta za audiovizuelnu koordinaciju (CCA), koji je, osim ostalog, potreban da bi se olakšao razvoj emitovanja na službenom jeziku zemlje.⁵

Odredbe o jeziku *Zakona o oglašavanju* iz 1997. godine sasvim su liberalne. Posle jednog amandmana usvojenog u 2002. godini, oglasi se mogu objavljivati na zva-

5. Član 37 *Zakona o radiodifuziji*.

ničnom jeziku zemlje ili, po zahtevu oglašivača, na drugim jezicima.⁶

Pristup drugih etničkih grupa medijima takođe je obezbeđen kroz *Zakon o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama* iz 2001. godine. Član 13 ovog zakona propisuje da predstavnici etničkih manjina i njihovih organizacija imaju pravo na produkciju izdanja na svom maternjem jeziku, dok se od vladinih službi traži da organizuju emisije na tim jezicima na državnoj TV i radiju. Slično tome, *Zakon o nacionalnom javnom emiteru* iz 2002. godine proglašava kulturnu raznolikost i priznaje pravo etničkih grupa da imaju programe na svojim jezicima.

Kako bi olakšala primenu jezičkih zakona i promovisala državnu politiku u oblasti međunacionalnih odnosa, Vlada je oformila Odeljenje za nacionalne odnose i funkcionisanje jezika (kasnije nazvano Odeljenje za međunacionalne odnose). Odeljenje je zaduženo za praćenje situacije u pogledu prava etničkih grupa i onih titularne nacije, kao i za podršku aktivnostima nevladinih organizacija na tom polju.

II. Medijski prostor

Obilje štampanih i elektronskih medijskih glasila pojavilo se u Moldaviji od kad je dobila nezavisnost 1991. godine. Pošto je većina njih finansirana od strane političkih partija i grupa, oni odslikavaju čitav spektar političkih stavova u zemlji. Ima, međutim, daleko manje raznolikosti u načinu na koji ove publikacije odslikavaju interese raznih etničkih grupa u Moldaviji.

Medijska scena u Moldaviji je izuzetno nepostojana. Usled niske kupovne moći populacije i prevrtljivih poli-

6. Član 8 *Zakona o oglašavanju*.

tičkih interesa, životni vek mnogih glasila je bio prilično kratak. Prema podacima koje je sakupio Nezavisni novinarski centar Moldavije, u novembru 2002. bilo je 72 nacionalne štampane publikacije, 23 lokalna štampana glasila, dva nacionalna TV kanala, jedan nacionalni radio-kanal, 32 lokalna TV kanala, 24 lokalne radio-stanice i osam novinskih agencija. Od ukupno 169 glasila, 82 štampaju ili emituju svoje programe na moldavskom, 33 i na moldavskom i na ruskom, 44 samo na ruskom, 6 na ruskom i gagauskom, a 4 na drugim jezicima (ovi podaci ne uključuju informaciju o otcepljenoj oblasti Transdnjestra).⁷

Cena novina i magazina je neumereno visoka za većinu Moldavaca, pa su radio i televizijski kanali koji emituju putem državne mreže najverovatniji izvori informisanja i zabave. *Radio Moldova*, *TV Moldova 1* i *ORT Moldova* su dostupni praktično svakom domaćinstvu. Sve do 10. avgusta 2002. godine, *TV Romania 1*, javni kanal susedne zemlje, takođe se emitovao do većine moldavskih domova putem državnog komunikacionog sistema.⁸ Moldavske vlasti obustavile su ovo emitovanje, tvrdeći da to zahteva dodatne međuvladine sporazume koji će propisati metod plaćanja za korišćenje moldavskih prenosnih veza. Usledili su talasi javnih protesta, a emitovanje je konačno ponovo uspostavljeno u martu 2003. godine.

Stanovnici severne Moldavije i regiona Transdnjestra, takođe, mogu da primaju emitovanje iz susedne Ukrajine u svojim domovima.

Ipak, niske plate ne dopuštaju mnogim Moldavcima da kupuju moderne radio ili televizijske aparate. Usled toga,

7. "Medijski vodič 2001-2002", Nezavisni novinarski centar, Moldavija.

8. Victor Bogaci, «TV transiteri i stanice u regionima Moldavije», *Masovni mediji u Moldaviji*, decembar 1999, Nezavisni novinarski centar, Moldavija.

nemaju pristup stanicama koje emituju preko dugih talasa, pa pretežno zavise od prenosa lokalnih stanica u državnom vlasništvu preko staromodnih radio-kablova.

1. Mediji u Moldaviji na ruskom jeziku. Ruski je i dalje glavni jezik medija u Moldaviji. Zapravo, zbog njihovog broja, visokih tiraža i velike prodornosti, teško je nazvati ih «manjinskim». Prema jednoj anketi iz 2002. godine, tri od pet najčitanijih novina u Moldaviji objavljuju se na ruskom, a dve od pet najpopularnijih radio-stanica emituju programe na tom jeziku.⁹ Ista ta anketa pokazuje da je najpopularniji TV kanal *ORT* na ruskom jeziku. Novine na najvišem mestu na skali popularnosti u Moldaviji su *Komsomol'skaya Pravda*, sa tiražom od 50.000 bez pretplate, što je daleko više nego bilo koja druga publikacija na moldavskom.

Zapravo, mnoge od najpopularnijih novina su moldavska izdanja čuvenih ruskih naslova (*Komsomol'skaya Pravda*, *Argumenty i Fakty*, *Trud*). Slično tome, emisije na ruskom sa najvećim rejtingom reprize su emisija TV i radio kanala iz Rusije (*ORT*, *Russkoe Radio*, *Radio Hit FM*).

Ukupno gledano, udeo repriza emisija iz Rusije je znatan. Prema registru CCA, u leto 2002. godine, od 23 licenciranih radiotalasnih stanica 11 reemituju programe ruskih stanica. Radi poređenja, dve stanice su imale važeće dozvole da reemituju programe iz Rumunije, jedna iz Turske, a jedna stanica je imala autorizaciju da reemituje *Radio Liberty*.

Broj emitera angažovanih u ilegalnom emitovanju je mnogo veći. Prema CCA, neautorizovana transmisija stranih emisija najčešći je oblik kršenja emisionih propisa.¹⁰

9. "Masovni mediji u Republici Moldaviji: pristup, publika, opredeljenja, stavovi», *Masovni mediji u Moldaviji*, juni 2002., Nezavisni novinarski centar, Moldavija. ⁹

10. "Šef emisionog saveta kritikuje imaoce licenci», *Moldova Media News*, 17. oktobar, 2002.

Prema procenama Udruženja elektronskih medija (APEL), ocenjuje se da je broj tih prekršilaca među imaćima licenci 90 posto.¹¹

Odabir programa za reemitovanje često se vrši bez diskriminacije, a primaoci vesti u Moldaviji mnogo puta saznaju za tačno vreme u Moskvi, cene nekretnina u Sankt Petersburgu ili vremensku prognozu za Sibir. Usled nedostatka finansijskih sredstava i tehničkog ili profesionalnog znanja, lokalne stanice često posežu za reemitovanjem kao načinom preživljavanja.

U tom smislu je tipičan primer stanica Info Radio – privatni kanal pokrenut avgusta 2000. godine, sa planom emisija koji je prvenstveno sadržao vesti iz Moldavije (na moldavskom i ruskom). Krajem 2001. godine, on je reemitovao moskovsku stanicu Ekho Moskvy.

Prema propisima CCA, kandidati koji obezbede «adekvatno» izveštavanje o odnosima između titularne nacije i ostalih etničkih grupa koje žive u Moldaviji i promovišu vrednosti moldavske nacionalne kulture, kao i oni «suživećih» nacionalnosti, imaju prioritet u procesu odabira. Međutim, ti kriterijumi su retko isprobavani u praksi, što izaziva glasno negodovanje kontrolora lokalnih medija.¹²

Udruženje diplomaca na stranim univerzitetima (CAIRO) čak je pokrenulo sudski postupak 2000. godine protiv saveta, tvrdeći da nije uspeo da «zaštiti nacionalni informativni prostor od stranog upliva». Sud je presudio u njihovu korist i naložio emiterima da poštuju jezičke propise *zakona o radiodifuziji*. Odluka je izazvala povike među moldavskom ruskom populacijom, a visoki komesar OEBS-a za nacionalne manjine kritikovao je ogra-

11. Intervju sa Victorom Osipovim, izvršnim direktorom APEL-a, oktobar 2002.

12. «Kriterijumi za distribuciju licenci pobednicima na takmičenjima za autorizaciju radiodifuzije» www.cca.md

ničenja na osnovu ljudskih prava. Usledilo je još pritiska iz inostranstva, pa je moldavska skupština izdala tumačenje odredaba o jezicima, propisujući da 65 procenata sadržaja u lokalnoj produkciji, a ne ukupnog vremena emitovanja, mora biti na službenom jeziku. Za lokalne podružnice stanica iz Rusije to je značilo da ostaju na talasima bez ikakvih promena njihovog sadržaja.

CCA nije imala mnogo uspeha u sprovođenju jezičkih i drugih propisa u skladu sa radiodifuznim zakonima zemlje. Većina emitera se jednostavno suprotstavlja sankcijama i ostaje na talasima. Tako je, na primer, *Avto Radio* nastavio da emituje program čak i pošto su mu bile oduzete i radiodifuzna i tehnička licenca.

Nedavno je Savet usvojio mnogo oprezniji pristup i ne primenjuje nikakve ozbiljne sankcije. Nesposoban da efikasno olakša primenu relevantnih zakona, CCA sada tvrdi da izbegava primenu oštrijih sankcija iz straha da ne «uništi» moldavski radiodifuzni prostor.¹³

2. Mediji na ukrajinskom, bugarskom, jidišu i romskom jeziku. Uticaj medija na drugim jezicima, osim onih na ruskom i moldavskom, minimalan je. Od novembra 2002. godine u nacionalnoj distribuciji ne postoje mediji koji nisu na moldavskom ili ruskom.¹⁴ Jedine dve publikacije koje se distribuiraju širom zemlje su Istoki i Nash Golos. Obe se pretežno bave životom jevrejske zajednice u Moldaviji, a štampaju svoje materijale na ruskom jeziku.

Mediji na ukrajinskom su nerazvijeni, iako je to druga po veličini etnička grupa posle Moldavaca. Ukrainski Golos iz Kišinjeva, na ukrajinskom jeziku, zavisi od pri-

13. "Šef emisionog saveta kritikuje imaoce licenci", Moldova Media News, 17. oktobar, 2002.

14. "Katalog periodičnih publikacija u Republici Moldaviji i CIS», 2002.

vatnih donacija da bi preživeli, ali one nisu dovoljne da bi se list sa tiražom od 3.000 primeraka pojavljivao redovno. *Promini*, novine na ukrajinskom, koje se štampaju u gradu Balti na severu zemlje, takođe izlaze neredovno.¹⁵

Situacija je slična sa štamptom na bugarskom jeziku. *Rodno Slovo*, novine Bugara u Moldaviji, prestale su da izlaze pre oko tri godine usled nedostatka fondova. Nedovoljno finansiranje takođe otežava objavljivanje novina *Blgarski Glas* u gradu Taraklija, na jugu. Od osnivanja 1991. godine, objavljeno je samo 50 brojeva tih novina. Nema stalno zaposlenog osoblja koje radi za tu publikaciju, a novi brojevi se pojavljuju kad pristignu privatne donacije. U 2002. godini su pokušaji lokalnih vlasti da subvencionišu ove novine imali ograničen efekat – mada je obećavana podrška za 12 brojeva, obezbeđena su sredstva samo za 3 broja.¹⁶

Nekoliko lokalnih emitera ima programe na bugarskom. Tako državni TV kanal STV 41, smešten u Tarakliji, emituje lokalne vesti, poslovne i zabavne šou-programe na bugarskom. *Tvardita*, srednjetalasni kanal iz grada *Tvardita* iz južne Moldavije, takođe ima nekoliko emisija na bugarskom.

Međutim, udeo originalnog programa na većini ovih stanica je veoma mali, a različiti jezici pretežno se koriste za emitovanje «muzičkih pozdrava». Isto to važi i za emisije na ukrajinskom jeziku stanice AVM Studio iz Edineta, kao i stanice Canal-X iz Brisenija – obe na severu Moldavije, kao i za BAS-TV iz grada Basarabeaska u centralnoj Moldaviji. Opseg koji pokrivaju ovi kanali je dosta ispod 50 kilometara.

15. Intervju sa Pyotrom Grabchiukom, predsednikom Udruženja Ukrajinaca Moldavije, novembar 2002.

16. Intervju sa Dimitrom Borimechkovim, glavnim urednikom *Bulgarski Glas-a*, novembar 2002.

Postoje programi na šest jezika, osim moldavskog, na TeleRadio Moldova, nacionalnom emiteru. Odeljenje «Comunitatea» moldavske javne televizije donosi 8 sati i 30 minuta programa, dok je mesečno emitovanje odeljenja jezika nacionalnog radija ukupno 7 sati i 45 minuta. TV i radio satnice uključuju programe na bugarskom, gagauskom, jidišu, romskom, ruskom i ukrajinskom.

Međutim, manjak kvalifikovanog osoblja i neadekvatno finansiranje ozbiljno umanjuju njihov kvalitet. Zbog niskih plata, retko koji mladi novinar se pridružuje redakcijama ovih odeljenja. Od novembra 2002. godine romski TV program se ne emituje jer nema domaćina programa.¹⁷ Novinari propuštaju važne događaje jer im nedostaju materijalna sredstva, neophodna da bi se otputovalo na teren van glavnog grada Kišinjeva. Dnevne komunikacijske potrebe su im uskraćene, pošto redakcije nisu opremljene računarima i faks-mašinama.

Predstavnici etničkih zajednica u Moldaviji stalno izražavaju svoje nezadovoljstvo količinom i rasporedom programa na njihovim jezicima moldavskog nacionalnog emitera. Jula 2002. su svoju zabrinutost izrazili u pismu koje je direktor Odeljenja za međunacionalne odnose poslao direktoru stanice *TeleRadio*. Pismo je pozivalo na povećanje obima emisija na jezicima različitih etničkih grupa, njihovo prebacivanje u udarno vreme, i poboljšano izveštavanje o malim etničkim grupama u Moldaviji (Belorusi, Jermeni, Azerbejdžanci, Tatari, Poljaci, Litvanci, itd.). Pismo takođe podstiče uprave emitera da obezbede međunarodnu perspektivu u programima, time što će se baviti etničkim pitanjima u inostranstvu.¹⁸

17. Intervju sa Tamarom Saapega, šefom Odeljenja Comunitatea pri TeleRadioMoldova, novembar 2002.

18. Pismo Tatiane Mlecico, generalnog direktora Odeljenja za međunacionalne odnose Ionu Gonta-u, predsedavajućem državne kompanije TeleRadio Moldova, 8. juli, 2002.

Sadržaj i satnica emitovanja programa na različitim jezicima na nacionalnoj televiziji i radiju ostali su uglavnom nepromenjeni od novembra 2002. godine do danas.

Nedostatke u oblasti pristupa manjina medijima detaljno je ispitao Savet Evrope (CoE) u januaru 2003. godine. U kontekstu nadzora *Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina*, Komitet ministara je pozvao moldavske vlasti da «uzmu u obzir legitimne interese svih nacionalnih manjina, uključujući i one u nepovoljnom položaju ili brojno male». Prema CoE, primena Konvencije «nije u potpunosti uspešna u odnosu na Rome», a potrebni su dalji naponi da se obezbedi «pristup medijima, između ostalih i Ukrajinacima».¹⁹

3. Mediji u autonomnoj regiji Gagauz. Zakon o posebnom zakonskom statusu *Gagauz-Jerija* iz 1994. godine garantuje autonomiju za nekih 170.000 etičkih Gagauza koji žive na jugu Moldavije, i daje im pravo da nezavisno rešavaju pitanja koja se odnose na politički, ekonomski i kulturni razvoj ove regije.

Po ovom zakonu, zvanični jezici *Gagauz-Jerija* su moldavski, gagauski i ruski. Međutim, preovlađujuća sredstva komunikacije u tom regionu su ruski i gagauski jezik.

Problemi sa kojima se suočavaju mediji u toj oblasti slični su profesionalnim i ekonomskim izazovima novinara u ostalim delovima Moldavije. Nedostatak profesionalnog osoblja, nedostatak fondova i pokušaji vlasti da cenzurišu medije – to su glavna pitanja.

Tiraž većine periodičnih publikacija ne prelazi nekoliko stotina primeraka, a mnoge od njih stvaraju vrlo mali timovi novinara, ponekad i sami glavni urednici.

19. "Zaštita manjina u Nemačkoj, Jermeniji i Moldaviji», Council of Europe News, 15. januar, 2003. www.coe.int

Regionalna skupština je osnivač Vesti Gagauzii, nedeljnika od četiri stranice sa tiražom od 5.000 primeraka. Tri novine izlaze na ruskom, a jedne se objavljuju na gagauskom. Još dva periodična izdanja sponzorišu lokalne vlasti – *Znamea* iz Kedir-Lunge i *Panorama* iz Vulkanestija. Oba izdanja su nedeljnici na ruskom jeziku. *Znamea* ima štampani tiraž od 5.000 kopija, dok je *Panorama* podlistak na dve stranice sa tiražom od 500 primeraka.

Zbog neadekvatnog finansiranja gagauski *Ana Sözü*, *Gagauz Halki*, *Sabaa Yildizi*, *Gagauz Yeri*, *Gagauz Sesi*, i *Halk Birliti* izlaze neredovno, a isto tako i novine na ruskom i gagauskom jeziku *Açık Göz*.²⁰

Finansijska potpora centralnih moldavskih vlasti gagauskim medijima izostaje. S druge strane, nekoliko publikacija primilo je pomoć iz Turske. *Ana Sözü*, dvonedeljnik na četiri stranice, i magazin *Sabaa Yildizi* spozorisala je turska Agencija za međunarodnu saradnju (TIKA), dok je dvonedeljnik *Gagauz Sesi* primio donacije od privatnih lica.

TIKA je obezbedila i tehničku donaciju za razvoj emitovanja u toj oblasti. Finansiranje je pokrilo troškove relejnih postrojenja, sa ciljem da se poveća kvalitet radio-prenosa Radio Gagauzia, kanala u državnom vlasništvu, u gradovima Komrat, Kedar-Lunga i Vulkanesti.

Trenutno postoji samo jedan radio-kanal u toj oblasti – privatni Radiostantsia Jug, koji ima mešani program muzike i vesti, a program emituje pretežno na ruskom jeziku. Postoji pet TV stanica sa licencom u regionu, ali samo četiri trenutno emituju program. Originalni program ovih kanala kreće se u opsegu od jednog do šest sati nedeljno, a većina njih je na ruskom. Ostali reemituju ruske

20. Ivan Topal, "Štampa u Autonomnoj Oblasti Gagauz-Jeri", Masovni mediji u Moldaviji, juni 2002.

kanale. Na primer, kanal Ayin Açık iz Kedar-Lunge koristi 90 procenata svog radiodifuznog vremena da reemituje programe ruskih kanala ORT i RTR, dok Bizim Aydinik iz Komrata reemituje programe moskovske MUZ-TV i Channel 3. Opseg dometa ovih kanala je između 10 i 40 kilometara - najmanji je kod TV Sud iz Vulkanestija, a najveći kod Yeni Ay iz Komrata.

Medijske grupe iz regiona više puta su podsticale centralne vlasti da olakšaju razvoj emitovanja u regionu, kao i da dodele više frekvencija lokalnim privatnim emiterima. Nezavisni centar novinarstva iz Gagauzije, lokalna medijska NVO, slala je otvorena pisma moldavskom predsedniku, predsedavajućem skupštine i premijeru tražeći njihovu intervenciju.²¹

Lokalne vesti često se mešaju u delovanje medija, posebno onih glasila koja su u državnom vlasništvu. Političko trvenje često rezultira cenzurom i otpuštanjima novinara. Tako su, prema Savezu za odbranu ljudskih prava u Moldaviji (LADOM), tokom jesenje kampanje u 2002. godini za izbor lokalnog guvernera vlasti otpustile glavnog urednika Znamea, a prećeno je i članovima redakcije otpuštanjem, u pokušaju da se obezbedi predizborno izveštavanje naklonjeno jednom od kandidata.²²

Novembra 2002. godine lokalne vlasti su zatvorile TeleRadio Gagauzia, u državnom vlasništvu. To je bila jedina kompanija sa širokim pokrivanjem i originalnim emisijama na bugarskom, gagauskom, moldavskom i ruskom jeziku.²³

21. Intervju sa Stepanom Pironom, direktorom Nezavisnog centra novinarstva u Gagauziji, novembar 2002.

22. "Aktivisti ljudskih prava negoduju zbog medijskih pritisaka u Gagauziji», Moldova Nedra News, 17. oktobar, 2002.

23. Intervju sa Stepanom Pironom, direktorom Nezavisnog centra novinarstva u Komratu, novembar 2002.

4. Mediji u Transdnjestru. Samoproglašena moldavska Republika Transdnjestra (Transdnjestrija) postoji od septembra 1990. godine. Za razliku od ostatka zemlje, ovu oblast u istočnoj Moldaviji naseljava 39.9 procenata Moldavaca, 28.3 procenta Ukrajinaca, 25.5 procenata Rusa, a 6.4 procenta su predstavnici drugih etničkih grupa.²⁴ Akciju za obnovu moldavske kulture i jezika u kasnim 1980-im, posebno usvajanje zakona o jeziku, mnogi lokalni stanovnici su videli kao pretnju. Njihov najveći strah je bio da će se Moldavija možda na kraju ujediniti sa susednom Rumunijom. Retko ko od Ukrajinaca i Rusa u Transdnjestriji govori moldavski, pa su se plašili da će se jednog dana probuditi kao stranci u svom sopstvenom domu. Referendum iz 1991. godine, organizovan s ciljem da se očuva Sovjetski Savez, koji je većina bojkotovala u Moldaviji, bio je široko pozdravljen u regionu.

Od tada je otepljena republika stvorila sve preduslove države. Skupština samoproglašene republike je 1992. godine ukinula zakon o jeziku iz 1989. i ponovo uvela upotrebu ćirilice Moldavcima. Njen Ustav proglašava moldavski, ruski i ukrajinski za službene jezike regiona.²⁵

Zakon o štampi i drugim medijima iz 1993. godine garantuje građanima pravo pristupa informacijama na njihovom maternjem jeziku.²⁶ Ipak, skoro sva medijska glasila u regionu objavljuju ili emituju informacije na ruskom. Pored toga, mediji iz Rusije su naširoko dostupni putem reemitovanja i na noviskim kioscima.

U novembru 2002. bilo je 63 registrovana medijska glasila u regionu. Samo dve novine su štampane na ne-

24. "Pridnestrovie v Yazykovom Zerkale Mezhetnicheskoy Integratsii», Moldova Academic Review, 2002. www.iatp.md/academicreview

25. Član 12 Ustava moldavske transdnjestarske Republike.

26. Član 3 Zakona o štampi i drugim medijima.

kom ne-ruskom jeziku, a ne-ruski programi bili su dostupni samo putem transdnjestarskog državnog emitera.²⁷

Jedina publikacija na moldavskom je *Adevarul Nistrean*. Ove novine, sa štampanim tiražom od 1.000 primeraka, sponzorišu regionalne vlasti, a izdaje se dvaput nedeljno. Nedeljnik *Gomin*, na ukrajinskom jeziku, takođe je finansiran iz državne kase. On ima tiraž od oko 2.300 primeraka.²⁸

Državni radio Transdnjestrije ima samo dnevne vesti na moldavskom i ukrajinskom, uz analitičke programe i tematske magazine vikendom. Državna televizija donosi programe vesti na moldavskom i ukrajinskom jeziku tri puta nedeljno, kao i dečije i zabavne programe na ovim jezicima.

Prevlast ruskog jezika u medijima ovog regiona vlasti često objašnjavaju «jezičkim sklonostima» svojih stanovnika. Prema jednom istraživanju javnog mnjenja koje citiraju, 20 posto Transdnjestaraca redovno gleda TV programe na moldavskom, 37 procenata na ukrajinskom, a 95 procenata na ruskom. Ideja, široko rasprostranjena među lokalnim stanovništvom, jeste da im je ruski jezik mnogo bliži po duhu i kulturnom nasleđu od moldavskog.²⁹

Napeti odnosi između centralnih moldavskih vlasti i transdnjestrarskih vođa, posebno posle oružanih čarki krajem 1991. i početkom 1992. godine, doveli su do ozbiljnog medijskog rascepa između otcepljenog regiona i ostatka zemlje. Ranih 1990-ih obe strane su redovno ometale emitovanje jedna drugoj. Sve do nedavno moldavske novine praktično su bile nedostupne u Transdnjestriji, i obrnuto.

27. Intervju sa Andreiom Safonovim, glavnim urednikom *Novaya Gazeta*, novembar 2002.

28. "Vodič za medije, 2001-2002", Nezavisni novinarski centar, Moldavija.

29. "Pridnestrovie v Yazykovom Zerkale Mezhetnicheskoy Integratsii", *Moldova Academic Review*, 2002. www.iatp.md/academicreview

Maja 2001. godine moldavski predsednik Vladimir Voronjin i transdnjestarski vođa Igor Smirnov potpisali su sporazum koji obezbeđuje slobodan promet medija. Po tom sporazumu, stanovništvu se omogućava da se pretplate na periodične publikacije sa obe strane reke Dnjestar. Ipak, retki su stanovnici Transdnjestrije kojima je omogućen prijem programa moldavskog nacionalnog radija i televizije, jer oni nisu dostupni preko redovne talasne mreže.

Uspostavljanje veza između medija u otcepljenoj regiji i onih u ostatku zemlje još uvek je problem. Izveštaji o događajima u Moldaviji redovno cenzurišu vlasti Transdnjestrije, a njihovi autori se optužuju da «deluju kao peta kolona Moldavije» i često im se preti otkazom.

Sličnim potezom su 2001. godine moldavske vlasti zatvorile novine Kommersant Moldovy, zato što su objavljivale izveštaje koji su navodno pristrasni prema vlastima Transdnjestrije.

Uprkos sporazumu iz 2001. godine, pristup informacijama u regionu je ograničen, a vlasti sa dve obale reke Dnjestar povremeno pribegavaju politici «milo za drago» kad se radi o opozivu novinarske akreditacije.

III. Drugi u medijima

Teške ekonomske prilike, manjak kvalifikovanih novinara i pokušaji vlasti da se mešaju u delovanje glasila – to su problemi koji koče razvoj medija u Moldaviji, bez obzira na jezik.

Ove probleme povećava i nedostatak profesionalne solidarnosti među novinarima iz različitih etničkih sredina. Mediji su uveliko podeljeni po etničkim linijama, a pokrivanje glavnih političkih, društvenih i ekonomskih događaja u medijima na ruskom jeziku značajno se razli-

kuje od pokrivanja u medijima na moldavskom jeziku. Štaviše, mnogi novinari su svojim radom podigli međunarodna tenzija i pridoneli stvaranju slike omraženog «drugog».

Najupečatljiviji primer je bilo izveštavanje o događajima u Transdnjestriji u periodu 1991-1992. godine. Kad su izbile bitke između vladinih snaga i transdnjestarskih pobunjenika, mediji su odmah usvojili stil izveštavanja koji je podgrevao stereotipe o «neprijatelju» i pružao uprošćenu «crno-belu» sliku događaja.

Etiketiranje Transdnjestrije, njenih vlasti i stanovnika bilo je uobičajeno u to vreme u moldavskim medijima. Slično tome, mediji u otcepljenoj republici su koristili uvredljive epitete i metafore kada su opisivali moldavske centralne vlasti i njene stanovnike, pozivajući na veća jezička i kulturna prava.

Tako je zvanični moldavski dnevni list Nezavisimaya Moldova često nazivao vlasti regiona «konzervativnim snagama», «šampionima kolonijalne politike», a ponekad čak i «kriminalcima» ili «gangsterima». Politika transdnjestarskih vođa u mnogim prilikama je opisivana kao «đavolska», dok su stanovnici otcepljene republike etiketirani kao «stranci» i «propalice», implicirajući da ne-moldavska populacija ne vuče prave korene odatle.³⁰ Sa svoje strane, Dnestrovskaya Pravda često je pominjala Moldavce, tvrdeći da su jezik i njihova kulturna prava, kao i vlasti u zemlji, «fašistički». Nazivali su ih takođe i «mračnim snagama Moldavije», a česti su bili ponižavajući komentari o navodnom nedostatku kulture i obrazovanja.

Izveštavanje o «drugom» preko linije fronta dosledno je patilo od nedostatka istorijske pozadine, prikazivani su stavovi samo jedne strane. Sve u svemu, Transdnjes-

30. Natalia Angheli, "Drugi bez lica: Slika Trans-Dnjestra u moldavskim medijima", Media Online, 30. mart, 2001. www.mediaonline.ba

tarci su ostali bez lica, homogena i neprijateljska masa Moldavaca, i obrnuto.³¹

Od ranih 1990-ih jezik medija se znatno ublažio. Ipak, brojni problemi preostaju, a izveštavanju o odnosima između različitih jezičkih grupa i dalje nedostaje ravnoteža, doslednost i dubina. Profesionalne rasprave o ovim pitanjima formalno su započete 1999. godine. Tada je Savez moldavskih novinara usvojio kodeks profesionalne etike, koji je, između ostalog, podsticao medijske profesionalce da se «suprotstave nasilju, govoru mržnje i suprotstavljanja, ili bilo kakvoj diskriminaciji zasnovanoj na kulturi, polu, ili veri».³² Posle usvajanja Kodeksa, novinari su uspostavili Nacionalnu etičku komisiju. Međutim, komisija nije uspela da dovoljno utiče na obrasce rada profesionalaca u lokalnim medijima, niti da ujedini novinare u traganju za raznolikim i etičkim izveštavanjem.

Optužbe i protivoptužbe za etničku neosetljivost, posebno među predstavnicima medija na ruskom i moldavskom jeziku, nastavile su se, a u 2001. godini jednom novinaru iz nedeljnika Vremya na ruskom jeziku bilo je suđeno zbog navodnog promovisanja govora mržnje u medijima. Optužbe za zločin podignute su protiv Julije Korolkove, pošto su je članovi CAIRO-a optužili za uvredu nacionalne časti Moldavaca i podsticanje međunacionalnog razdora. Prema tvrdnjama CAIRO-a, njen članak pod naslovom «Kofer. Željeznička stanica. Rusija», bio je kleveta titularne nacije. U članku se tvrdilo da je pristup položajima u državnim organima vlasti preprečen za one koji govore ruskim jezikom, a da neki zvaničnici moldavske narodnosti uzimaju mito.

31. "Članci", Transnistrian Conflict in the News Media
www.iatp.md/transnistria

32. "Etički kodeks novinara u Moldaviji", Mass Media in Moldova, juni 1999.

Optužbe protiv Korolkove su kasnije povučene, ali je napetost ostala. Štaviše, predvodnici ruske zajednice, koji su ustali u odbranu Korolkove, tvrdili su da je ona ne-pošteno izdvojena kako bi bila optužena. Po njihovom mišljenju, članci koji su otvoreno zagovarali međunacionalnu mržnju u moldavskoj štampi «prošli su zakonski neopaženo».³³

Etničke podele uvukle su se i u profesionalne organizacije novinara, a neke od njih su osnovane da bi promovisale interese etničkih grupa. Na primer, Udruženje masovnih medija iz Kišinjeva okuplja pre svega glavne i odgovorne urednike medija na ruskom jeziku, a postoje i unije gagauskih i transdnjestarskih novinara.

Nedostatak solidarnosti među novinarima otežava im postizanje profesionalnih ciljeva. Početkom 2002. godine štrajk zaposlenih u državnoj kompaniji TeleRadio Moldova, sa zahtevom za više uredničke slobode, nije uspeo da zadobije dovoljno podrške, jer su ga mnogi novinari ruske redakcije posmatrali kao pokušaj njihovih moldavskih kolega da steknu više prava za sebe.

Ipak, sve se više shvata da su neophodni efikasni mehanizmi kako bi se promovisalo odgovorno, senzitivno i tolerantno izveštavanje. Odeljenje za međunacionalne odnose je 2001. godine ustanovilo direktorat za praćenje međunacionalnih odnosa. Direktorat je ovlašćen da nadgleda društvene i kulturne potrebe etničkih grupa i stanje odnosa među njima. Putem redovnih pregleda i analiza medijskog izveštavanja o etničkim pitanjima, od njega se očekuje da prati promene u opažanjima ljudi njihovog nacionalnog i etničkog identiteta, njihove jezičke sklonosti i ukupan nivo tolerancije u moldavskom društvu. Rezultati njegovog rada redovno se prikazuju savetu odeljenja, u

33. Mikhail Sidorov, na seminaru o govoru mržnje, koji je organizovao Helsinški komitet mladih Moldavije u Kišinjevu, april 2001.

kojem su vođe etničkih zajednica i predstavnici vladinih tela koja se bave različitim aspektima međunacionalnih odnosa.

Zakonski okvir u zemlji takođe se menja. Novembra 2002. godine predsednik Vladimir Voronjin podneo je skupštini nacrt zakona o borbi protiv ekstremizma. Nacrt zakona definiše «ekstremistički materijal» kao podsticajne akcije povezane sa ratnim zločinima ili eliminacijom etničkih, verskih, nacionalnih i drugih grupa. Organizacije i pojedinci koji su angažovani u takvim aktivnostima suočavaju se sa zabranom njihovog obavljanja do pet godina.³⁴ Zakon je usvojen u prvom krugu i poslat na javnu diskusiju.

Pokušaji da se zajedno okupe novinari različitog etničkog porekla, kako bi promovisali diverzitet i multikulturalizam, učinjeni su na širokom nivou. Četiri mešana tima novinara iz Transdnjestra i drugih oblasti izveli su tokom 2002. godine dugoročne zajedničke produkcijske projekte, pod pokroviteljstvom Nezavisnog novinarskog centra Moldavije. Tokom jula meseca, osoblje nedeljnika Timpul iz Kišinjeva započelo je sa održavanjem neformalnih sastanaka sa kolegama iz Adevarul Nistrean-a iz Tiraspolja. Zadatak poboljšanja protoka informacija između Transdnjestra i ostatka Moldavije postavljen je kao prioritet akcionog plana koji je usvojila moldavska nacionalna grupa Medijske operativne jedinice Pakta za stabilnost u septembru 2002. godine.³⁵ Grupa sjedinjuje vodeće novinare iz svih tipova medija, pored predstavnika Vlade i medijskih regulatornih tela.

34. "Predsednik poslao skupštini nacrt zakona o borbi protiv ekstremizma", RFE/RL Newslines, 18. novembra, 2002.

35. "Radna grupa postavlja prioritete za razvoj medija u Moldaviji", IJNet, 9. oktobra, 2002. www.ijnet.org

Učesnici u ovim projektima istakli su potrebu za redovnim praćenjem medija kako bi se obezbedilo poštovanje prava svih građana iz svih etničkih sredina. Predložili su štampanje raznih priručnika o pitanjima diverziteta i multikulturalnosti, kao i da medijske organizacije razrade «kodeks najboljih postupaka». Takođe su podvukli vrednost zajedničkih projekata novinara iz raznih etničkih sredina kako bi promovisali uravnoteženo i dubinsko izveštavanje o pitanjima diverziteta.

Po njihovom mišljenju, zajednički rad na ovim projektima popuniće informacioni jaz koji među njima postoji, pojačaće nivo tolerancije u Moldaviji i, na duge staze, doprineće miru i stabilnosti u zemlji. Sve je šire shvatanje da mediji mogu postati važna alatka u rešavanju spora u Transdnjestru.

IV. Umesto zaključka

Oslobođenje Moldavije od sovjetske vladavine dovelo je do razvitka politički raznolikih medija. Pojavilo se mnoštvo novih izdanja i radiodifuznih glasila tokom poslednjih jedanaest godina, reflektujući široki spektar mišljenja o glavnim političkim i ekonomskim tendencijama u zemlji. Međutim, obezbeđivanje jezičke i kulturne raznolikosti i dalje je izazov za moldavske medije.

Zakonski okvir u zemlji obezbeđuje pravo etničkih zajednica da imaju pristup medijima na njihovom materijem jeziku, a posebno vladino odeljenje je ovlašćeno da prati poštovanje manjinskih prava. I pored toga, primena mnogih zakonskih propisa u ovoj oblasti otežana je finansijskim poteškoćama, sukobom političkih interesa i niskim profesionalnim standardom.

U Moldaviji žive predstavnici više od deset etničkih grupa, ali su moldavski i ruski i dalje preovlađujući jezi-

ci medija u zemlji. Izdanja na većini drugih jezika zavise od privatnih donacija, a pojavljuju se neredovno.

Uprkos nalogima *Zakona o radiodifuziji* da 65 procenata programa bude na službenom jeziku, moldavskim radiodifuznim prostorom dominira reemitovanje iz Rusije. Aktivnost emitterskog Saveta, u ovom pogledu, i dalje je neefikasna.

Nerešen sukob sa Transdnjestrom doveo je do trajnog informativnog prekida između dve regije. Obostrane sumnje sprečavaju stvaranje bliskosti između medija u očepljenoj oblasti i ostatku zemlje.

Uspostavljanje istinski raznolikih medija u Moldaviji takođe je ometeno nedostatkom profesionalne solidarnosti među novinarima koji pripadaju različitim etnicitetima.

Ipak, nedavne inicijative iz baze doprinele su rastućoj svesti o ovim problemima među medijskim profesionalcima. Novinari su sve glasniji u pozivima na akciju s ciljem da se podignu profesionalni standardi, poboljšaju samoregulatorni mehanizmi i primene relevantni zakoni. Sve ovo bi trebalo da osigura kulturni i jezički diverzitet u moldavskim medijima. Najvažnije u tome je da oni pripisuju veću ulogu medijima kao sredstvu za rešavanje sukoba i izgradnju poverenja.

Preporuke

Mediji igraju važnu ulogu u očuvanju interesa raznih etničkih grupa koje žive u Moldaviji. Međutim, sveobuhvatni i dugoročni rezultati mogu se postići putem usklađenih akcija različitih aktera: Vlade, etničkih udruženja i interesnih grupa, profesionalne novinarske organizacije, institucija za obuku i novinskih glasila (i onih opštih i specijalizovanih).

Stoga, preporučuje se da:

Vlada

- razradi sveobuhvatan program za razvoj medija na jezicima različitih etničkih grupa koje žive u Moldaviji, kao i da dovede zakonski okvir u sklad sa propisima;
- obrati pažnju na zahteve predstavnika etničkih grupa i poveća obim emitovanja na drugim jezicima, osim moldavskog i ruskog, na nacionalnom javnom emiteru (TeleRadio Moldova), kao i da dodeli veći broj frekvencija ne-moldavsko/ruskim TV i radio stanicama;
- obezbedi finansijsku pomoć u obliku izdvajanja ili poreskih olakšica za štampana i radiodifuzna glasila koja emituju programe o životu etničkih grupa. Tako bi se osigurao minimum neophodnih uslova za njihovo postojanje;
- ohrabri zvaničnike iz Odeljenja za međuetničke odnose da osmisle svoje zajedničke aktivnosti sa drugim akterima (etnička udruženja, profesionalne novinarske grupe, medijska glasila).

Etnička udruženja i interesne grupe

- budu angažovani u zajedničkim akcijama sa drugim akterima u osiguravanju adekvatnog pristupa medijima svih kulturnih/jezičkih/etničkih grupa;

- obaveste sva relevantna tela (i nacionalna i međunarodna) o napretku/problemima u pristupu medijima, ili bilo kojem slučaju netolerancije prema njima u medijima.

Profesionalne novinarske organizacije

- ohrabre inicijative koje će poboljšati samoregulatorne mehanizme moldavskih medija, kao i da promovišu etničko, raznovrsno i tolerantno izveštavanje;
- olakšaju javnu debatu sa namerom da se oformi Savet za štampu/Kancelarija ombudsmana za štampu u Moldaviji, koji bi osigurali da se ispituju žalbe na medije.

Institucije za obuku (akademske i srednjeobrazovne)

- uvedu kurseve o izveštavanju o raznolikostima i multikulturalizmu kao stalni nastavni plan;
- obezbede šansu novinarima koji pripadaju različitim etničkim/kulturnim/jezičkim grupama da se angažuju u projektima izgradnje poverenja (tj. zajedničkoj produkciji materijala, kampovima za obuku o raznolikom izveštavanju, itd.).

Glasila

- vrše stalni nadzor članaka/programa, kako bi osigurali da njihove organizacije poštuju principe diverziteta i tolerancije;
- ohrabre multikulturalnost i diverzitet u redakcijama (kroz praksu jednake mogućnosti zapošljavanja).

Nena Skopljanac
Srbija (Srbija i Crna Gora)

Srbija (Srbija i Crna Gora) zauzima prostor koji je u etničkom, kulturološkom i lingvističkom smislu jedan od najraznolikijih u Evropi. Oko 30 različitih nacionalnih/etničkih grupa ovde žive već vekovima a gotovo svaka govori sopstvenim jezikom. Bez obzira na razvoj događaja u proteklih 15 godina, ova zemlja ima dugu i bogatu tradiciju mirne multietničke i multikulturalne koegzistencije, uključujući medije na različitim jezicima i pristupačnost medija za sve građane. Iako ratovi iz devedesetih godina nisu zahvatili ovu teritoriju, ipak su na mnogo različitih načina negativno uticali na multietničku i multikulturalnu praksu u prethodnom periodu. Sve je to dovelo do mnoštva latentnih i očiglednih, na etničkim osnovama zasnovanih, sukoba koji prete da se uvećaju ako se njima ne bude pristupilo na adekvatan način. Prvi korak za zemlje koje nameravaju da reše etničke sukobe na miran način jeste da se donesu zakoni o individualnim i kolektivnim pravima za sve. Drugi korak je sprovođenje tih prava i upravljanje javnim sektorom u skladu sa usvojenim principima. U veliki broj pitanja za koja treba naći rešenje spadaju i prava na upotrebu jezika, slobodu izražavanja i pristup informacijama na maternjem jeziku.

Dostupnost medija na njihovom maternjem jeziku daje različitim etničkim grupama sopstvene kanale za profesionalno opštenje, preko kojih mogu da se bave različitim političkim i društvenim pitanjima. To je sastavni deo sveobuhvatnog pristupa izgradnji zajednice, razvoju demokratskih institucija i dugoročnom sprečavanju sukoba. Da bi se omogućilo uzimanje učešća i integracija, međusobno razumevanje mora da se gradi na razumeva-

nju identiteta, kulture, izazova i pitanja vezanih za druge zajednice i titularnu naciju.

Ovaj izveštaj odnosi se samo na Srbiju, ne na Srbiju i Crnu Goru kao celinu. Relevantne odredbe Saveznog ustava i zakona koji uređuju pitanja koja su predmet ove analize u Srbiji i u Crnoj Gori konkretizuju se na različit način. Od juna 1999. godine međunarodne vlasti su uvele i počele da sprovode pravne propise na Kosovu koji se do izvesne mere razlikuju od propisa i u Srbiji i u Crnoj Gori. Ova raznolikost pravnih okvira onemogućava sačinjavanje izveštaja koji bi bio ograničenog obuhvata, a ipak uključivao i Srbiju i Crnu Goru i Kosovo. Zato je ovaj izveštaj usredsređen na Srbiju, a odluka o tome potkrepljena je i činjenicom da je nivo etničke i jezičke raznolikosti u Srbiji viši nego što je to slučaj sa Crnom Gorom i Kosovom (u Srbiji postoji preko 25 etničkih zajednica, a u medijima je zastupljeno desetak različitih jezika).

Jedini pouzdani podaci o etničkoj/nacionalnoj strukturi srpskog društva koje u ovom trenutku imamo na raspolaganju jesu rezultati popisa sprovedenog 1991. godine.¹ Od preko 25 različitih etničkih grupa, u daljem tekstu navodimo samo one koje brojčano predstavljaju značajnije zajednice i čiji je jezik zastupljen u javnoj komunikaciji ili, u nekim slučajevima, čak i u medijima:

Romi. Postoji široko uverenje da su Romi brojniji nego što pokazuje popis iz 1991. godine, po kome ih ima 143.000. Procenjuje se da Roma zapravo ima između 600.000 i 800.000. Najveći deo Roma – po procenama 300.000 do 400.000 ili 50 procenata – koncentrisan je u regionu Južne Morave i Niša, gde Romi čine jednu trećinu stanovništva u nekim opštinama (Surdulica, Bujanovac, Bojnik, Vladičin Han).

1. Podaci u vezi sa popisom sprovedenim 2002. godine još uvek nisu u potpunosti obrađeni i objavljeni.

Mađari. Broj pripadnika ove, najveće etničke grupe u Vojvodini, jeste 339.491 ili 16,9 procenata stanovništva Vojvodine (u celoj Srbiji ima ih 344.147). Oni su koncentrisani uglavnom u severnoj Vojvodini, gde čine apsolutnu većinu u sedam opština. Od ukupnog broja vojvođanskih Mađara, 58,2 procenta živi u ovim opštinama.

Bošnjaci. U popisu iz 1991. godine registrovano je 246.411 Muslimana (Bošnjaka). Oni su koncentrisani u oblasti poznatoj kao Sandžak, u kojoj se stiču granice Bosne i Hercegovine s jedne, i Srbije i Crne Gore s druge strane. Bošnjaci imaju apsolutnu većinu u opštinama Novi Pazar (75,4 procenta), Sjenica (76,1 procenat) i Tutin (94,3 procenta). Velika koncentracija Bošnjaka je i u opštinama Priboj (30,4 procenata) i Prijepolje (43,4 procenta).

Albanci. Procenjuje se da Albanaca ima oko 100.000. Oni su koncentrisani u tri opštine na jugu Srbije, u Preševskoj dolini koja se graniči sa Kosovom, i predstavljaju etničku većinu u dve opštine: Bujanovac (60,1 procenat) i Preševo (89,9 procenata).

Hrvati. U popisu iz 1991. godine registrovano je 111.650 Hrvata, ili 74.808 (67 procenta) samo u Vojvodini, što čini 3,7 procenata stanovništva u ovoj pokrajini. Politička i socijalna situacija u kojoj je sproveden popis 1991. godine predstavlja jedan od ključnih razloga za veliki pad broja Hrvata. Iako je poznato da su u periodu posle 1991. godine mnogi Hrvati otišli iz Vojvodine, naročito iz Srema, ne zna se njihov tačan broj.

Slovaci. Popis iz 1991. godine pokazao je da Slovaka u Srbiji ima 66.863. Slovaci su uglavnom stabilna grupa stanovništva. Koncentrisani su u Vojvodini (95 procenata), a u 1991. godini činili su 3,2 procenta vojvođanskog stanovništva. Za Slovake je karakteristično da su rasuti i pomešani sa drugim zajednicama, naročito sa Srbima.

Rumuni. Rumuna je bilo 42.364, a većina ih je živela u Vojvodini (38.809 ili 1,9 procenata stanovništva u pokrajini). Broj pripadnika ove grupe značajno je smanjen (za 34,5 procenata) od prvog popisa posle Drugog svetskog rata. Rumuni su uglavnom koncentrisani u jugoistočnom Banatu, u opštinama Vršac (13,8 procenata) i Alibunar (31,7 procenata), na granici sa Rumunijom.

Bugari. Popisom je utvrđeno da Bugara ima 26.922 i da su većinom koncentrisani u opštinama Dimitrovgrad i Bosilegrad, u blizini granice sa Bugarskom.

Vlasi. Popis je pokazao da ima 17.810 Vlaha, koji su koncentrisani u Homolju i Timočkoj krajini, na istoku Srbije.

Druge manje etničke grupe. Postoji desetak drugih malih etničkih grupa, koje su sve locirane u pokrajini Vojvodina, a svaka od njih čini manje od dva procenta vojvođanskog stanovništva. Brojčano su najznačajniji Rusini, Ukrajinci, Bunjevci, Šokci, Česi i Nemci. Na teritoriji Srbije žive i neke druge male etničke grupe, kao što su Crnogorci, Makedonci, Slovenci i Jevreji.

Jedan od važnih aspekata popisa iz 1991. godine jeste da je broj ljudi koji su se izjasnili kao Jugosloveni značajno porastao. Broj **Jugoslovena** bio je 323.625, ili 3,3 procenta građana Srbije. Procenat Jugoslovena je tradicionalno najveći u Vojvodini. U 1991. godini, Jugoslovena je bilo 174.225 ili 8,7 procenata stanovništva u pokrajini.²

Veoma je važno naglasiti da nacionalne/etničke razlike koje su prisutne u Srbiji ne znače uvek i suštinske razlike u jeziku. Jezici koji su predstavljali različite dijalek-

2. Međutim, treba imati u vidu da su u vreme sprovođenja popisa 1991. godine nacionalističke strasti bile na vrhuncu i da je rat već bio na pragu, tako da su se neki pripadnici nacionalnih manjina izjasnili kao Jugosloveni kako bi prikrili svoju etničku pripadnost i tako se zaštitili. U odnosu na popis iz 1981. popis iz 1991. godine registrovao je dvostruko ili trostruko povećanje broja Jugoslovena u nekim naseljima.

te srpskohrvatskog jezika u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) sada su u novoosnovanim državama zvanično odvojeni kao srpski, hrvatski i bošnjački. Međutim, iako su ovo zvanično tri različita jezika, ljudi koji govore, čitaju ili pišu na jednom od ovih jezika nemaju teškoća da razumeju ostala dva i da čitaju na njima.

Zbog napred navedenog, u ovom izveštaju mediji na bošnjačkom ili hrvatskom jeziku neće biti smatrani ni medijem jedne etničke zajednice ni višejezičnim medijem. To ne znači da ti mediji nemaju posebnu publiku (Hrvati i Bošnjaci u Srbiji). Zato se i bave temama i pitanjima za koje je ta publika naročito zainteresovana.

I. Pravni okvir za medije

Ustav Republike Srbije iz 1990. godine garantuje slobodno izražavanje nacionalnog identiteta, kulture, veroispovesti, i slobodnu upotrebu jezika. Mogućnost dobijanja informacije na maternjem jeziku je jedno od eksplicitno navedenih prava (Članovi 8 i 49). Pravo na osnivanje medija na jezicima nacionalnih i etničkih zajednica nije posebno uređeno Ustavom. Prvi propis koji je u potpunoj saglasnosti sa evropskim standardima uveden je *Saveznim zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* i *Zakonom o radiodifuziji Republike Srbije*, a oba zakona usvojena su 2002. godine.

Skupština savezne države ratifikovala je ključna međunarodna akta koja uređuju prava etničkih grupa na slobodu izražavanja i informisanja, *Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina* (1998. godine) i *Povelju za regionalne ili manjinske jezike* (1998. godine).

U februaru 2002. godine Savezna skupština je donela *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*. To

je postignuto uz pomoć eksperata koje je obezbedio Savet Evrope i OEBS.

U Članu 17. zakon garantuje informisanje preko medija na jezicima nacionalnih manjina:

«Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na potpuno i nepristrasno obaveštenje na svom jeziku, uključujući i pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja putem štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja.

Država će programima radija i televizije javnog servisa obezbediti informativne, kulturne i obrazovne sadržaje na jeziku nacionalne manjine, a može da osniva i posebne radio i televizijske stanice koje bi emitovale programe na jezicima nacionalnih manjina.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju i održavaju medije na svom jeziku.»

Zakon omogućava osnivanje Saveznog fonda za nacionalne manjine (Član 20). Programi na jezicima etničkih zajednica, kao i projekti njihovih medija, već su bili dobili podršku na osnovu ove pravne odredbe.

Srpski parlament je jula 2002. godine doneo *Zakon o radiodifuziji* koji, između ostalog, uređuje i pitanja elektronskih medija na jezicima nacionalnih manjina (Član 72), dok Član 78 obavezuje državne elektronske medije da:

«proizvode i emituju programe namenjene svim segmentima društva, bez diskriminacije, vodeći pritom računa, naročito o specifičnim društvenim grupama kao što su deca i omladina, manjinske i etničke grupe, hendikepirani, socijalno i zdravstveno ugroženi, gluvonemi (uz obavezu istovremenog emitovanja ispisano teksta opisa zvučnog segmenta radnje i dijaloga) i dr.;

uvažavaju jezičke i govorne standarde, kako većinskog stanovništva, tako, u odgovarajućoj srazmeri, i nacionalnih manjina, odnosno etničkih grupa, na području na kome se program emituje;

obezbede zadovoljavanje potreba građana za programskim sadržajima koji izražavaju kulturni identitet, kako naroda, ta-

ko i nacionalnih manjina, odnosno etničkih grupa, kroz mogućnost da određene programe ili programske celine, na područjima na kojima žive i rade, prate i na sopstvenom materijem jeziku i pismu.»

Uređeno je i suzbijanje govora mržnje (Član 21):

«Agencija se stara da programi emitera ne sadrže informacije kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihove različite političke opredeljenosti ili zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili seksualnoj opredeljenosti.

Postupanje emitera suprotno zabrani iz stava 1. ovog člana je osnov za izricanje predviđenih mera od strane Agencije, nezavisno od drugih pravnih sredstava koja stoje na raspolaganju oštećenom.»

Zakon omogućava javnom sektoru da osnuje elektronske medije (Član 95) koji ne moraju da plaćaju nadoknadu za emitovanje programa. Imajući u vidu da su osnivači većine sadašnjih medija na jezicima različitih etničkih grupa nevladine organizacije ili udruženja građana nacionalnih manjina, ova odredba će podstaći njihov dalji rad. Međutim, prema istom tom članu, te stanice mogu da emituju program samo lokalno, što je nepovoljno za velike etničke grupe koje su rasute u širokom prostoru, kao što je slučaj sa romskim i mađarskim stanovništvom.

II Pregled medija

1. Situacija u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) i za vreme Miloševićeve vladavine.

Pravo nacionalnih/etničkih grupa na informisanje na sopstvenom jeziku putem medija bilo je deo uobičajene prakse u SFRJ, i kad su u pitanju štampani, i kad su u pitanju elektronski mediji. Međutim, s obzirom na činjenicu da su

bili dozvoljeni samo državni mediji i mediji koje su osno-
vale paradržavne organizacije, sloboda medija bila je
prilično ograničena. Bez obzira na to, postojao je izvestan
broj medijskih kuća i razvijena izdavačka delatnost na
drugim jezicima.

Najrazvijeniji mediji na drugim jezicima (ne na srpskom)
postojali su u Vojvodini. Svaka od većih nacionalnih i
etničkih zajednica imala je sopstvenu izdavačku kuću koja
je finansirana iz državnog budžeta: *Forum* (mađarska,
osnovana 1953. godine), *Kultura* (slovačka), *Libertatea* i
Tibiskus (rumunska), *Ruske slovo* (rusinska). Svaka od
ovih kuća izdavala je najmanje jedan nedeljni politički list
(na mađarskom jeziku izlazile su i dnevne novine *Magyar
So*) i nekoliko specijalizovanih časopisa (uglavnom za de-
cu, mlade i kulturu). *Radio-televizija Novi Sad (RTV NS)*
emitovala je program na nekoliko jezika: mađarskom, slo-
vačkom, rusinskom, rumunskom i romskom. *Radio Novi
Sad* je emitovao celodnevni program na mađarskom jezi-
ku, četvoročasovne programe na drugim jezicima i, svako-
dnevno, po nekoliko sati televizijskog programa.

Na jugu Srbije nije bilo medija na albanskom jeziku.
Albanska zajednica u Preševskoj dolini bila je struktural-
no povezana sa Kosovom na više načina³, pa su tako me-
diji na Kosovu služili kao primarni izvor informisanja.
Radio i TV Priština je imala celodnevni program na al-
banskom jeziku, dok je izdavačka kuća *Rilindija* izdavala
istoimene dnevne novine kao i omladinski magazin *Zeri* i
par specijalizovanih časopisa.

3. Najveći broj je srednjoškolsko obrazovanje stekao na Kosovu. S obzirom da
je u SFRJ Prištinski univerzitet bio jedina visokoškolska ustanova koja je
omogućavala školovanje na albanskom, njega su pohađali ne samo
kosovski Albanci nego i Albanci sa juga Srbije i iz Makedonije. Sve u
svemu, Kosovo, a naročito Priština, predstavljali su kulturni, obrazovni i
intelektualni centar za Albance iz bivše SFRJ.

Što se tiče ostalih delova Srbije, bugarska zajednica je imala novine pod nazivom *Bratstvo*, dok vlaška zajednica nije imala medij na maternjem jeziku.

Naročito je značajno primetiti da je Srbija (Srbija i Crna Gora⁴) bila jedna od retkih zemalja koja je u to vreme pružala informacije na romskom jeziku preko državnih medija. I *RTV Novi Sad* i *RTV Priština*, kao i nekoliko opštinskih stanica, imale su programe na romskom jeziku. Iako su jedne od prvih novina na romskom jeziku na Balkanu – *Romano Lil* – osnovane u Beogradu 1935. godine, od sredine pedesetih do kraja osamdesetih godina bilo je relativno malo izdanja na romskom jeziku. Osnovni razlog za to leži u činjenici da Romi nisu bili priznati za nacionalnu manjinu, te država nije imala pravnu obavezu da posveti pažnju obezbeđivanju informisanja Roma na njihovom maternjem jeziku pod uslovima koji su važili za druge, u gornjem tekstu navedene, etničke grupe.

Prema Ustavu, Hrvati, Muslimani (Bošnjaci) i Crnogorci nisu smatrani manjinama. Ovo su bile tri od ukupno šest nacija koje su činile bivšu saveznu državu i, shodno tome, nisu imali medije na svojim jezicima. Imajući u vidu da su do 1991. godine Hrvati, Muslimani (Bošnjaci) i Srbi govorili istim jezikom –srpskohrvatskim – svi glavni mediji bili su zapravo na jezicima ovih nacija koje su danas etničke zajednice u Srbiji. Isto je važno i za Slovence i Makedonce.

Iako su Ustav koji je usvojen 1990. godine i nekoliko posebnih zakona predvideli sva osnovna prava manjina – uključujući službenu upotrebu jezika u javnosti, u poslovanju sa državnim institucijama, u školstvu i u medijima

4. To nije bio slučaj samo u Srbiji već i u drugim delovima bivše SFRJ u kojima je romsko stanovništvo bilo značajnijeg broja. Prvi radio-program na romskom jeziku pokrenut je na stanici Radio Tetovo (Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija) 1963. godine.

– za vreme Miloševićeve vladavine (1990-2000)⁵ vlasti su uzurpirale pravo na slobodnu procenu da li se relevantne odredbe primenjuju ili ne (i ako se primenjuju, kako i do koje mere). U čitavom nizu pitanja vlasti su čak otvoreno kršile i Ustav i zakone.

Već 1990. godine, Albanci koji su radili u medijskoj kući *Radio i TV Priština* bili su primorani da je napuste. Usledilo je zatvaranje izdavačke kuće *Rilindija*. I Albanci na jugu Srbije su zajedno sa kosovskim Albancima ostali u potpunom medijskom mraku. Njihov primarni izvor informacija bio je satelitski program *Radio TV Albanije*. Zahvaljujući uverenju režima da mu od štampanih medija ne pretila veća opasnost, grupa intelektualaca uspela je da 1994. godine u Bujanovcu osnuje lokalni časopis na albanskom jeziku, *Jehona*. Rasturanje ovog časopisa je nekoliko puta zabranjivano, a vodili su se i sudski postupci protiv njegovog glavnog urednika. Uprkos tome, *Jehona* je nastavila da se pojavljuje, sa prekidima, ali je u leto 2002. godine morala da prestane sa radom, iz finansijskih razloga.⁶

U Vojvodini je vođena sasvim drugačija politika. Programi *RTV NS* i lokalnih opštinskih stanica na jezicima različitih etničkih grupa nisu ukinuti niti su zatvorene izdavačke kuće. Međutim, država je izdvajala daleko ma-

-
5. Koristimo 1990. a ne 1987. godinu jer je te godine u parlamentu usvojen novi Ustav Srbije, dok je Milošević izabran za predsednika na prvim višepartijskim predsedničkim izborima. Period od 1987. godine, kada je Milošević stekao apsolutnu kontrolu nad Savezom komunista Srbije, do marta 1990. godine, kada je donesen novi Ustav, predstavljao je sveobuhvatan proces pripreme za uspostavljanje jedne nove državne ideologije i njegove neograničene kontrole nad državnim institucijama Srbije, i nad svim delovima društva u Srbiji.
 6. Tokom 2000. i 2001. godine *Jehona* je dobijala značajnu donatorsku pomoć (IREX, USAID, OSI, Press Now i Medienhilfe). Pomoć je smanjena zbog činjenice da se uređivačka politika ovih novina više nije smatrala politički korektnom i uravnoteženom. Glavni urednik je bio nosilac liste nezavisnih kandidata za lokalne izbore koji su održani u julu 2002. godine i izabran je za lokalnog poslanika u skupštini.

nje sredstava nego što je bilo potrebno da se održi bogata medijska produkcija kakva je bila u prethodnom periodu. Osim što su ekonomski iscrpljivani, svi medijski profesionalci, bez obzira na etničku pripadnost, oni su i otpušteni ukoliko bi odbili da izveštavaju u propagandističkom i ratnohušakačkom duhu. To je imalo za posledicu da osoblje koje je preostalo nije bilo u stanju da ispuni osnovne zahteve u pogledu pokrivanja medijskog prostora na adekvatan način, da i ne govorimo o ispunjavanju visokih kriterijuma za obezbeđivanje kvalitetnog programa. Upravo suprotno, širenjem netolerancije prema «drugima», ksenofobije i govora mržnje, ovi mediji su doprneli raspirivanju etničke mržnje i nasilja. Čineći to, ugrozili su osnovne principe dobre tradicije tolerantnog suživota multietničke zajednice. Novinari koji su izbačeni iz državnih i opštinskih medija pokretali su inicijative za osnivanje privatnih nezavisnih medija i činili ključno osoblje u ovim medijima. Osnovan je jedan broj medija koji su funkcionisali na različitim jezicima, obuhvatajući i štampane i lokalne elektronske medije. Međutim, zbog stalne izloženosti različitim vrstama pritisaka koje je režim vršio, njihov domet je bio veoma ograničen. Što se tiče štampanih medija, mađarski nedeljnik *Csaladi Kor* bio je izuzetak. Ovaj list izlazio je u tiražu od 23.000 primeraka dok druge novine na mađarskom jeziku nisu prelazile tiraž od 2.000 primeraka. Lokalni elektronski mediji radili su bez dozvole i pokrivali izuzetno mali prostor. Postojao je rizik da će svakog trenutka biti zatvorene. Ovakva situacija potrajala je sve do pada Miloševića.

Međutim, nije samo režim strogo kontrolisao medijski sadržaj koji se nudio građanima na njihovim jezicima, kako bi pojačao svoju moć manipulišući i kontrolišući i međuetnička pitanja. Istu medijsku politiku vodile

su i političke stranke koje su predstavljale neke od zajednica, naročito one koje su delile vlast ili imale lokalnu vlast. Ovo se naročito odnosi na stranke mađarske grupe koje su kontrolisale gotovo sve lokalne elektronske medije u opštinama severne Vojvodine, gde Mađari čine apsolutno većinsko stanovništvo.

Prvi romski štampani medij osnovao je *Rominterpress*. Ista medijska kuća pokrenula je saradnju sa stanicom *Radio B92*, koja dva puta nedeljno emituje radio-emisije na romskom jeziku (koje onda reemituju stanice ANEM-a). Konačno, uoči predsedničkih izbora 2000. godine počeo je sa emitovanjem prvi romski elektronski medij u Srbiji, *Nišava* u Nišu.⁷

Smatrajući da je Sandžak mesto u kome postoji visoki rizik od iskršavanja sukoba, režim je strogo kontrolisao informisanje preko ondašnjih elektronskih medija. Svi privatni elektronski mediji koji su postojali u to vreme bili su komercijalnog i zabavnog karaktera. Nisu sami proizvodili informativni program. Neki od njih su reemitovali informativni program RTS-a. Postojao je samo jedan nezavisni list – *Has* – ali i on je zbog nedostatka finansijskih sredstava bio primoran da prestane sa radom 2000. godine.

2. Situacija posle pada Miloševića. Dok je situacija kad su u pitanju štampani mediji ostala nepromenjena, elektronski mediji su prošli kroz jedan intenzivan i haotičan razvojni proces u periodu posle pada Miloševića. Zbog činjenica da u pravnim propisima koji uređuju elektronske medije već gotovo dve godine postoji vakuum⁸, i

7. Glavne nezavisne medijske kuće na manjinskim jezicima, ili dvojezični i višejezični mediji koji su osnovani u Srbiji za vreme Miloševićeve vladavine još uvek funkcionišu i pominjaće se u daljem tekstu.

8. U nastojanju da steknu i što je duže moguće održe političku kontrolu nad medijima, nove vlasti su pokazale zapanjujuću nespремnost da donesu

uprkos uvođenju moratorijuma na frekvencije⁹, lokalni privatni elektronski mediji, i radio i TV stanice, nicali su kao pečurke.

Među elektronskim medijima koji su od kraja 2000. godine nezakonito osnovani na drugim jezicima (ne na srpskom), najbrojnije su lokalne romske radio-stanice, kojih ima otprilike 25. Slično tome, u Vojvodini desetak privatnih radio i TV stanica emituje program na mađarskom jeziku, a osnovano je i nekoliko za slovački i rumunski jezik. Najveći porast u brojnosti elektronskih medija desio se u Sandžaku, gde u ovom trenutku dve privatne TV stanice i sedam privatnih lokalnih radio-stanica emituju informativni i komercijalni program¹⁰. Prva osnovana TV stanica, koja svakodnevno emituje nekoliko sati programa na bugarskom jeziku zove se *TV Caribrod*.¹¹ Slično ovome, radio-emisije nekoliko lokalnih opštinskih stanica sve zajedno emituju oko šest sati programa dnevno na bugarskom jeziku. U Bujanovcu, na jugu Srbije, počelo je da radi nekoliko lokalnih privatnih elektronskih medija: *Radio Toni* (na albanskom jeziku) i *Radio Ema* (na srpskom jeziku, uz pokušaj da se osnuje redakcija vesti na albanskom jeziku), i nekoliko romskih stanica.

Kada se radi o medijima u Sandžaku, profesionalni nivo je prilično nizak, dok je obim informacija koji se nu-

zakone o medijima koji bi odgovarali evropskim standardima. Prerađeni deveti nacrt *Zakona o radiodifuziji*, koji su pripremili medijski profesionalci i domaći eksperti u saradnji sa stručnjacima Saveta Evrope i OEBS-a, konačno je usvojen u srpskom parlamentu 18. jula 2002. godine.

9. Moratorijum je uveden u novembru 2000. godine i bilo je predviđeno da traje šest meseci, dok bi se u međuvremenu usvojio novi zakon o radiodifuziji i osnovalo regulativno telo koje bi izdavalo dozvole. Umesto da traje pola godine, moratorijum je još na snazi i predstavlja prepreku za razvoj privatnih elektronskih medija, naročito onih koji su pokazali nespornost da budu pristrasni u korist novih vlasti.
10. Ne uključujući nekoliko stanica koje funkcionišu na čisto komercijalnim principima.
11. Prvi TV program na bugarskom jeziku emitovao je *TV Pirot* (član ANEM-a) 2000. godine, ali u veoma ograničenim okvirima (jedan sat na dan).

di prilično ograničen. Samo nekoliko medijskih kuća nudi sadržaj čiji je cilj promovisanje tolerancije i tu novinske agencije *Sanapress* i *TV Jedinstvo* sigurno imaju vodeću ulogu. Indikativno je da obe agencije tesno saraduju sa medijima u ostatku Srbije, i da je najveći deo sadržaja koji ima za cilj promociju međuetničkog razumevanja i tolerancije rezultat upravo ove saradnje. Na primer, *TV Jedinstvo*, s obzirom da je u okviru *ANEM*-a, najčešće emituje sadržaj proizveden u *TV B92* ili u drugim stanicama pod kišobranom *ANEM*-a. Iako je u zastoju već dve godine zbog moratorijuma na dozvole, projekat novinske agencije *BETA*, čiji je cilj osnivanje privatnih nezavisnih radio-stanica, svakako će doneti značajno poboljšanje na ovom planu.

Brojnost elektronskih medija ne znači i visok kvalitet i raznolikost programa. Samo nekoliko novoosnovanih stanica ima programe koji zadovoljavaju profesionalne standarde. Obim informativnog sadržaja je minimalan (obično u trajanju od nekoliko minuta na svakih sat vremena u toku dana); emisije o aktuelnim problemima su veoma retke i najčešće podrazumevaju intervjue u studiju; emisija sa raznovrsnim sadržajem gotovo uopšte nema, a samo nekoliko novoosnovanih stanica emituje obrazovni i kulturni program. Zbog svega ovoga, veliko je pitanje da li su ove stanice u stanju da ispune uslove koji su potrebni da bi se bavile suštinskim društvenim, ekonomskim i političkim problemima publike kojoj se obraćaju, i da li mogu da funkcionišu kao mehanizam za očuvanje i unapređivanje kulture i tradicije. Osim toga, imajući u vidu da je tržište elektronskih medija prenatrpano, kao i da je prosečni potencijal ovih medija, kada je o reklamama reč, veoma ograničen u poređenju sa medijima čija je ciljna grupa većinsko stanovništvo zemlje -

može se očekivati da mnogi od ovih medija neće opstati posle sprovođenja *Zakona o radiofuziji*¹². Ne treba prenebregnuti ni činjenicu da mnogim od ovih medijskih kuća frekvencije i dozvole uopšte neće biti dodeljene jer neće ispuniti uslove koje zakon predviđa¹³.

Bez obzira na činjenicu da je preovlađujuće novinarstvo problematičnog kvaliteta, postoje novine, i radio i TV stanice koje se bave novinarskom delatnošću u skladu sa profesionalnim standardima. Neke stanice koje u ovom trenutku imaju pokrivenost niskog kvaliteta rešene su da postanu dobre lokalne medijske kuće. Ove dve grupe medija sada imaju veoma važnu ulogu u svojim zajednicama, a imaće je i ubuduće.

Danas su etnička pitanja uopšte očiglednije pokrivena u glavnim medijima nego što je to bio slučaj za vreme Miloševićeve vladavine. Međutim, značajno se razlikuje način izveštavanja. Državni mediji, kao i privatni mediji koji su kao stubovi oslonci Miloševićeve vladavine širili nacionalističku ideologiju i mržnju prema «drugima», sada o etničkim pitanjima informišu gotovo isključivo preko izveštaja o manifestacijama i merama koje preduzimaju vlasti. Analitičkog prostora skoro da uopšte nema a priče o životu i problemima različitih etničkih grupa pojavljuju se samo u izuzetnim slučajevima (na primer, u slučaju rasističkog ponašanja ili napada na građane koji

12. Prema Zakonu o radiodifuziji, trebalo je osnovati Radiodifuzni savet u roku od šest meseci od stupanja na snagu zakona, tj. najkasnije do kraja januara 2003. godine. Međutim, zakon je prekršen jer do marta 2003. godine sprski parlament još nije bio izabrao svoje predstavnike u ovom Savetu. Shodno tome, Savet tek treba da se osnuje i tek treba da počne sa pripremama za javni konkurs.

13. Svaka stanica mora da ispuni uslove u pogledu tehničkih mogućnosti i programa. Međutim, prioritet je dat uslovima u vezi sa programom. Stanice koje ne ispune ove uslove neće dobiti frekvenciju i dozvolu, dok će stanice koje ispune tehničke uslove, ali ne i uslove u vezi sa programom, dobiti privremene dozvole i biće im ostavljen rok od dve godine da se usklade sa tehničkim standardima.

pripadaju etničkim grupama). S druge strane, nezavisni mediji, koji su imali vodeću ulogu u borbi protiv bivšeg režima, sada postavljaju standarde profesionalnog i društveno-odgovornog izveštavanja o etničkim pitanjima. Oni iznose na svetlo probleme sa kojima se suočavaju etničke zajednice, pružaju građanima koji pripadaju etničkim grupama i grupama građanskog društva u različitim etničkim zajednicama mogućnost da se obrate širokoj publici, pozivaju na odgovornost organe vlasti na lokalnom i državnom nivou kad je reč o sprovođenju odgovarajuće politike u vezi sa etničkim pitanjima, sprovode veliki broj kampanja sa ciljem da podignu svest javnosti o etničkim pitanjima i vode kampanju za promociju tolerancije.

Količina govora mržnje u medijima znatno je smanjena u poređenju sa Miloševićevim vremenom. Novinari retko koriste retoriku koja može da potakne na mržnju neke od etničkih grupa. Međutim, jedan broj medija prenosi izjave političara i desničarskih grupa koje imaju šovinistički i ksenofobičan ton. I ovde je reč o medijima koji su služili kao glasnogovornici Miloševićevog režima. Nezavisni mediji, koji su se borili protiv režima i njegove ratnohuškačke i nacionalističke politike, prema takvim izjavama odnose se uz dužnu dozu kritike.

U glavne medije koji pokrivaju čitavu teritoriju zemlje i predstavljaju najbolje primere angažovanog i raznolikog izveštavanja o etničkim pitanjima, kao i suprotstavljanja govoru mržnje, spadaju dnevni list *Danas*, nedeljnik *Vreme*, dvonedeljnik *Republika*, i novinska agencija *BETA*. *Pored toga, svi lokalni elektronski mediji koji su članovi ANEM-a, kao i lokalni štampani mediji okupljeni u Udruženju lokalne štampe, imaju pravila ponašanja koja se konkretno odnose na izveštavanje o raznolikosti i suprotstavljanje govoru mržnje. U najrevnosnije takve*

medije spadaju Radio 021, Radio Boom 93, OK Radio, i nedeljnici *Nezavisna svetlost* i *Vranjske novine*.

3. Tipologija. Medijske kuće se ne razlikuju samo po jezicima na kojima emituju program, već i po načinu na koji se ti jezici koriste. Štampe, radio i TV programa ima na devet različitih jezika: na mađarskom, slovačkom, romskom, albanskom, bugarskom, vlaškom, nemačkom, rusinskom, rumunskom i ukrajinskom. Uključujući hrvatski i bošnjački, i većinski, srpski jezik, u medijima u Srbiji je zastupljeno ukupno dvanaest jezika. Različit je i način na koji se ovi jezici koriste, naročito kad su u pitanju štampani mediji. U daljem tekstu su prikazane različite opcije i kombinacije, a podela je izvršena na štampane i na elektronske medije.

3.1. Štampani mediji. Nema sveobuhvatnih podataka o ukupnom broju novinskih kuća na svim jezicima. Međutim, podaci koji se odnose na Vojvodinu, gde se objavljuje velika većina štampanih medija, pokazuju da gotovo 150 registrovanih kuća funkcioniše na jeziku koji nije srpski. Klasifikacija ovih listova mogla bi da se šematski prikaže na sledeći način:¹⁴

14. Ovdje nisu obuhvaćeni specijalizovani listovi za decu, omladinu, žene, stručnjake i naučnike, poljoprivredu, i slično. Oni se skoro svi pojavljuju na jednom jeziku. Ova klasifikacija se prvenstveno odnosi na medije koji se svojim sadržajem uglavnom obraćaju publici etničkih zajednica kao takvoj.

Vrsta lista	Pokrivenost	Način korišćenja jezika
I. dnevni list II. nedeljnik III. dvonedljinik IV. mesečnik	1. nacionalna 2. regionalna 3. lokalna	A. samo na jednom jeziku B. dvojezičan (srpski jezik i drugi jezik) a. svaki članak je na oba jezika b. samo glavni članci su na oba jezika, ostali članci se razlikuju po jeziku c. samo jedan članak na jednom od dva jezika
<p>Napomena: Pokrivenost se definiše prema sledećim kriterijumima: (a) teritorija na koju se odnosi sadržaj; (b) teritorija distribucije i prodaje lista; i (c) geografski položaj ciljne publike. Listovi su klasifikovani kao: 1. nacionalni: na čitavoj teritoriji Srbije; 2. regionalni: na čitavoj teritoriji Vojvodine/Sandžaka/juga Srbije/istočne Srbije/centralne Srbije; 3. lokalni: teritorija jedne opštine (uključujući i susedne opštine).</p>		

Što se tiče vrste lista, štampani mediji na različitim jezicima obuhvataju sve listove prikazane na tabeli. Međutim, svi listovi koji izlaze češće izdaju se u Vojvodini, i to na jezicima najvećih grupa. To je svakako povezano sa činjenicom da su ti jezici do 1990. godine bili službeni jezici u Vojvodini¹⁵ i da je država subvencionisala izdavačke kuće i štampu. Postoji samo jedan dnevni list – *Magyar Szó* (mađarski). Mađarska grupa ima i dva nedeljnika – *Csaladi Kor* i *7 Nap.* Slovaci, Rusini i Rumuni imaju po jedan nedeljnik: *Hlas L'udy*, *Ruske slovo* i *Libertatea*. Sa izuzetkom *Csaladi Kor*-a, ostali listovi se i danas sufinan-

15. Ustavom Srbije koji je usvojen u martu 1990. godine, autonomija Vojvodine je drastično smanjena i sastojala se od nekoliko formalnih nadležnosti. Između ostalog, srpski jezik je proglašen za jedini službeni jezik na čitavoj teritoriji Vojvodine (drugi jezici su delimično priznati kao službeni, ali samo u opštinama u kojima etničke grupe čine većinsko stanovništvo).

siraju iz državnog budžeta. Svi ostali listovi, kako u Vojvodini tako i u ostatku Srbije, izlaze dva puta ili jednom mesečno. Zbog ograničenih finansijskih sredstava, mnogi izlaze neredovno.

Ni jedan od listova koji nisu na srpskom jeziku nema nacionalnu pokrivenost. Razlog uglavnom leži u činjenici da za to nema pravog razloga jer su sve etničke grupe, sa izuzetkom romske, koncentrisane u pojedinim oblastima.

Gotovo sve štamparske kuće izdaju listove isključivo na jednom jeziku – jeziku date grupe. Međutim, ima i nekoliko izuzetaka koji predstavljaju zanimljive primere i zaslužuju da budu pomenuti.

Prvi izuzetak su listovi na romskom jeziku – npr. *Romano Lil* i druge publikacije koje izdaje *Romiterpress* – koji su dvoježečni, pri čemu je svaki članak i na romskom i na srpskom jeziku. Glavni razlog za to je da romski jezik još nije standardizovan i da Romi govore različitim dijalektima; neki Romi ne mogu da čitaju romski ali mogu da razumeju srpski, a cilj izdavača je da privuče ne samo romsku čitalačku publiku nego i druge koji su zainteresovani za pitanja vezana za Rome.

Nekoliko malih lokalnih novina u Vojvodini predstavljaju drugi izuzetak. Na primer, dvonedeljnici *Kikindske novine* i *Novi Bečejac*, koji se izdaju i na mađarskom i na srpskom jeziku.

3.2. Elektronski mediji. Slično štampanim medijima, broj elektronskih medija koji emituju program na različitim jezicima je prilično visok – preko 150. Najveći broj (90 procenata) su radio-programi ili radio-stanice. Klasifikacija ovih medija, na osnovu kriterijuma primenjenih kod štampanih medija, šematski bi izgledala ovako:

Vrsta elektronskih medija	Pokrivenost	Vrsta programa prema načinu korišćenja jezika
I. državni ¹⁶ II. privatni III. građanski sektor ¹⁷	1. nacionalna 2. regionalna 3. lokalna	A. nedeljni programi a. na jednom jeziku b. na više jezika B. dnevni programi a. na jednom jeziku b. na više jezika C. sav program je na jeziku jedne etničke grupe D. sav program je na dva jezika (na srpskom i na jeziku jedne etničke grupe) a. sa vremenski odvojenim programima na svakom od jezika b. mešani jezici u okviru istog programa E. sav program je na više jezika a. sa vremenski odvojenim programima na svakom od jezika b. mešani jezici u okviru istog programa
<p>Napomena: Nacionalna pokrivenost podrazumeva najmanje 2/3 teritorije Srbije; regionalna pokrivenost podrazumeva teritoriju Vojvodine/Sandžaka/juga Srbije/istočne Srbije/centralne Srbije; a lokalni podrazumeva teritoriju jedne opštine (uključujući i susedne opštine).</p>		

16. Iako novi Zakon o radodifuziji predviđa transformisanje postojećih državnih elektronskih medija (RTS i RTV Novi Sad) u privatne elektronske medije, ovaj proces još nije ni započet, a kamoli završen. Zato se u ovom izveštaju obe ove medijske kuće pominju kao državne.
17. Značajan broj elektronskih medija na manjinskim jezicima osnovale su nevladine organizacije, naročito kad se radi o medijima na romskom jeziku. Imajući u vidu da novi Zakon o radodifuziji predviđa pozitivnu diskriminaciju ovih medijskih kuća, može se očekivati da će se više medijskih kuća opredeljavati za ovu opciju prilikom podnošenja zahteva za frekvencije i dozvole.

Programi na jezicima različitih etničkih zajednica zastupljeni su kod svih vrsta elektronskih medija. Međutim, državni medij koji pokriva čitavu teritoriju zemlje – *RTS* – na romskom jeziku emituje samo pola sata programa dnevno. Ovaj program se sastoji iz dva dela: vesti o najznačajnijim događajima u zemlji i inostranstvu i deo koji se bavi glavnim dešavanjima u okviru romske zajednice. *RTS* uopšte ne emituje TV program koji nije na srpskom jeziku.

Situacija je neznatno drugačija kod regionalnih elektronskih medija. Državna stanica *RTV Novi Sad*, pored emisija na srpskom jeziku, svakodnevno emituje TV emisije na mađarskom, rumunskom, rusinskom i slovačkom, kao i jednom nedeljno na romskom, hrvatskom, i ukrajinskom jeziku. Radio svakodnevno emituje program na jezicima istih etničkih grupa, kao i TV. Program proizvode i uređuju odvojene novinske redakcije i, sa izuzetkom emisija vesti, bave se temama koje se konkretno odnose na datu etničku grupu, pri čemu je povezivanje sa drugim grupama retko.

Postoji oko 150 lokalnih radio i TV stanica koje emituju program na drugim jezicima (ne na srpskom). Otprilike četvrtina ovih stanica su opštinske stanice, a ostalo su privatni mediji i u manjoj meri mediji koje je osnovao nevladin sektor (uglavnom romske stanice, ali i stanice manjih grupa u Vojvodini, kao što su Slovaci i Rusini). Polovina ovih stanica je u Vojvodini.

Najzastupljeniji jezik kod vojvođanskih medija na ne-srpskom jeziku je mađarski (oko 50), a sledi romski (oko 10), dok se ostali jezici pojavljuju u programima najviše pet stanica. Glavni program kod više od polovine ovih stanica je na srpskom jeziku (većina ovih stanica su opštinske), dok je ostalim etničkim grupama posvećeno nekoliko sati dnevno ili nedeljno na njihovom maternjem

jeziku. S druge strane, privatne stanice koje emituju program na jezicima određenih etničkih grupa gotovo isključivo koriste jezike tih grupa. Samo dve stanice – *Radio 021/Multiradio* i *Radio Kovačica* – imaju višejezičan program, i to prvi na pet jezika (mađarski, slovački, rumunski, rusinski i romski), kao i srpski, a drugi na tri jezika (mađarski, slovački i rumunski). *Radio Kovačica* primenjuje isti način korišćenja jezika kao i *RTV NS*, dok je *Multiradio* jedina stanica u Srbiji koja ima radio-emisije u kojima se mešaju svi jezici. Pored toga, u jednojezičnim emisijama ova stanica često objavljuje informacije koje se ne odnose isključivo na tu jezičku grupu, već na još jednu ili više jezičkih grupa. Informacije o relevantnim dešavanjima u bilo kojoj od zajednica emituju se u emisijama koje se obraćaju srpskoj populaciji. Ovaj krajnje jedinstveni pristup nailazi na znatno odobravanje publike, pa renome ove stanice stalno raste.

Što se tiče lokalnih stanica u ostatku Srbije, posle srpskog daleko je najzastupljeniji romski jezik. Postoji oko 15 stanica na kojima je glavni program na srpskom jeziku i oko 20 romskih stanica. Dve stanice emituju program na bugarskom jeziku – *TV Pirot* i *TV Caribrod* (*TV Caribrod* po nekoliko sati svakodnevno). Jedino romske stanice imaju pravi dvojezični program, podjednako i po potrebi koriste i srpski i romski. Sve emisije u kojima gosti govore samo srpski emituju se uvek na srpskom jeziku.

U aprilu 2001. godine OEBS-ova misija lansirala je pilot-projekat na jugu Srbije. Osnovni koncept predviđa transformisanje lokalnih opštinskih medija u gradovima Bujanovac, Preševo i Medveđa. *Radio Bujanovac* dobija deo finansijskih sredstava da bi se primilo albansko osoblje u cilju osnivanja, pored već postojeće redakcije za srpski jezik, i redakcije vesti za albanski jezik. U septem-

bru 2002. godine počelo je svakodnevno emitovanje petominutnih vesti, a očekuje se da će se u 2003. godini organizovati sveobuhvatniji informativni program na albanskom. Počeo je da se emituje i jednočasovni nedeljni program na romskom jeziku. Od *Radija Preševo* i *Radija Medveđa* očekuje se da prave vesti i na jeziku druge etničke grupe (na albanskom u Medveđi a na srpskom u Preševu), što podrazumeva uključivanje novinara iz «dru- gih zajednica». Cilj ovih projekta je da se obezbedi program za svaku od zajednica koji će praviti novinari te zajednice na njihovom jeziku.

Zaključci u vezi sa elektronskim medijima koji nisu na srpskom jeziku su sledeći:

1. Sa izuzetkom romskih stanica, koje uglavnom emituju dvojezičan program (na romskom i srpskom), svi drugi mediji imaju program isključivo na jeziku svoje etničke grupe.
2. Ograničen je broj programa na jednom ili više jezika u medijima u kojima je osnovni jezik srpski. Program priprema jedna ili više odvojenih redakcija vesti a sadržaj ovih redakcija nije međusobno povezan.
3. Samo nekoliko medija emituje program na više od dva jezika, a među njima jedino *Multiradio* ima potpuno višejezičan pristup u emitovanju programa.
4. Iako ogroman broj elektronskih medija emituje program na jednom ili više različitih jezika, mora se imati u vidu da velika većina medija emituje uglavnom komercijalni, muzički i zabavni program, a tek retko i informativni (u najboljem slučaju samo kratke vesti na svaki pun sat).
5. Može se očekivati da će se broj ovih stanica smanjiti u narednom periodu jer mnoge od njih neće ispuniti uslove u pogledu programa koji su potrebni za dobijanje dozvole.

3.3. Drugi medijski projekti. Iako štampani i elektronski mediji uveliko preovlađuju, važno je primetiti da su različiti jezici zastupljeni u nekoliko drugih važnih medijskih oblasti, kao što su usluge novinskih agencija, nezavisne TV produkcije i Internet.

Prva nezavisna novinska agencija ikada osnovana u Srbiji, *BETA*, već dve godine pruža novinske usluge na mađarskom jeziku, a postoje planovi da se počne i sa uslugama na mađarskom jeziku u okviru regionalnog projekta koji bi uključio Mađarsku i zemlje u regionu u kojima su prisutne mađarske zajednice (Rumunija, Hrvatska i Slovenija).

Samo jedna nezavisna TV produkcija proizvodi program na jeziku koji nije srpski: *UrbaNS* u Novom Sadu (Vojvodina). Njihova emisija pod nazivom *Multigrad* bavi se pitanjima kulture, emituje se sa dvojezičnim titlom (na srpskom i na mađarskom), a svi učesnici emisije, uključujući i pripadnike drugih etničkih grupa, govore svojim maternjim jezikom. Program se emituje na desetak lokalnih TV stanica u Vojvodini. S obzirom da ima tek nekoliko TV stanica koje emituju program na različitim jezicima, ovaj projekat daje značajan doprinos obogaćivanju TV programa međuetničkim i multikulturalnim pristupom.

I na Internetu su informacije na različitim jezicima nedovoljno zastupljene. Jedino *Csaladi Kor*, *Rominterpress* i *RTV Nišava* imaju sopstvene sajtove. Međutim, ovi sajtovi nisu značajnije posećeni. Međutim, sajt jednog od glavnih medija privlači posebnu pažnju. Sajt *RTV B92*, širom sveta poznat beogradski medij, nudi dnevne informacije ne samo na srpskom, već i na mađarskom i albanskom jeziku. Pored toga, karakteristika ovog sajta je i veliki forum koji je organizovan na nekoliko desetina različitih tema i na kome posetioци iz različitih etničkih sre-

dina aktivno učestvuju u virtuelnoj komunikaciji. Ovaj sajt posećuje u proseku 90.000 ljudi na dan.

3.4. Poseban slučaj – mediji na romskom jeziku i program na romskom jeziku. Romi su najveća manjinska grupa u Srbiji (Srbiji i Crnoj Gori) i čine oko 10 odsto ukupnog broja stanovnika. Zato je naročito važno posvetiti posebnu pažnju medijima koji nude informacije na romskom jeziku. Na ovom jeziku izlaze samo četiri lista (jedan dečji, jedan stručan, i dva koja se bave pitanjima vezanim za Rome). Svi ovi listovi izlaze neredovno (kada se obezbede donatorska sredstva) i u veoma ograničenom tiražu. Ni kod TV programa situacija nije mnogo bolja – trenutno postoji samo jedna romska stanica a program na romskom jeziku emituju dve stanice. Shodno ovome, može se zaključiti da radio predstavlja primaran izvor informacija za romsku zajednicu. Postoji desetak romskih radio-stanica. Ne postoje rezultati anketa koje su se bavile ispitivanjem romske publike. Međutim, na osnovu primera radija *Glas Roma* i *RTV Nišava*, može se zaključiti da se Romi kojima su dostupne i romske stanice i ne-romske stanice koje emituju program na romskom jeziku radije opredeljuju za ove prve. To svakako ima veze sa dugotrajnom i intenzivnom marginalizacijom i diskriminacijom Roma, koje su dovele do preke potrebe za samoemancipacijom. Romi smatraju romske stanice «svojim» medijima i mogu da se identifikuju sa njima. Činjenica da imaju «svoj» medij čini ih ponosnim i daje im samopouzdanje. Još jedna prednost je što mogu da slušaju programe koji se bave temama koje ih interesuju, i to u svako doba dana.

Sve u svemu, ne-romski mediji raspolažu ograničenim kapacitetima za zadovoljavanje potreba za informisanjem na maternjem jeziku romske populacije, pri čemu nema

planova da se ovi kapaciteti poboljšaju u dogledno vreme. S druge strane, tek nekolicina romskih elektronskih medija nude zadovoljavajući program, kad je sadržaj u pitanju. S obzirom na činjenicu da ih je osnovao građanski sektor, mogu da emituju program samo na lokalnom nivou. Kao jedan od načina za povećanje dometa programa na romskom jeziku, romske stanice koje ne proizvode program u svojoj kući, kao i lokalne opštinske ili privatne stanice, mogu da reemituju *najvažnije emisije u proizvodnji romskih elektronskih medija kao što su RTV Nišava i Glas Roma*, kao i program *Multiradija* na romskom. Neke stanice to već čine a rezultati su pozitivni.¹⁸

III. Zaključak

Srbija (Srbija i Crna Gora) ima dugu tradiciju višejezičnosti koja se manifestuje u medijskoj praksi kao i u drugim oblastima. Međutim, potrebno je imati na umu nekoliko važnih stvari.

Jedino istinski multietničko i multikulturalno društvo sa tradicijom tolerantnog multilingvalizma postoji u Vojvodini. U drugim multietničkim oblastima u Srbiji, građani čije je poreklo različito od porekla titularne nacije susreću se sa teškoćama kad je u pitanju korišćenje njihovog jezika u javnosti, a i u medijima. Medijska infrastruktura za sadržaje na različitim jezicima veoma je razvijena u Vojvodini, a u ostatku Srbije je veoma slaba (npr. za bugarski), ili je tek u nastajanju (npr. za romski, albanski i vlaški).

Iako značajni po broju – sa preko 150 lokalnih elektronskih medija i istim brojem štampanih medija samo u Voj-

18. Nekoliko romskih radio-stanica na jugu Srbije reemituje Radio Nišava. Pored toga, neke ANEM-ove stanice reemituju neke emisije radija Glas Roma.

vodini – mediji na različitim jezicima su u proseku veoma nerazvijeni, slabo opremljeni, nemaju dovoljan broj zaposlenih, a standard pokrivenosti je veoma mali. Da bi igrali ulogu koju bi mogli da igraju, predstoji im da urade veliki posao. Naročito romski mediji nisu dovoljno jaki da bi zadovoljili ogromne potrebe koje romski građani imaju za informisanjem i obrazovnim programima na svom materinjem jeziku.

Multietnički odnosi razvijali su se u veoma negativnom pravcu tokom devedesetih. Ogromno nepoverenje, strah i čak mržnja koje su proizvodili krajem osamdesetih i početkom devedesetih sada se u medijima pojavljuju samo u izuzetnim slučajevima. Međutim, ne treba gajiti iluzije da su ovi problemi potpuno prevaziđeni. Neki političari i grupe radikalne desnice veoma su prisutni u javnosti sa diskriminatorским, šovinističkim i ksenofobičnim izjavama koje neki mediji prenose bez zauzimanja kritičkog stava. Na ovom planu je ostalo da se obavi još mnogo posla, u čemu mediji treba da odigraju važnu ulogu kroz profesionalno i društveno angažovano izveštavanje. Ipak, neke od glavnih medijskih kuća predstavljaju izvanredan primer za raznoliko izveštavanje i promovisanje tolerancije, međusobnog razumevanja i poštovanja ljudskih prava. Vodeću ulogu u tome imaju RTV B92, dnevni list *Danas*, nedeljnik *Vreme* i novinska agencija *BETA*.

Najveći broj medija na drugim jezicima su jednojezični ili dvojezični. Broj višejezičnih medija je veoma mali a većina među njima su elektronski mediji. Međutim, ovi mediji većinom imaju odvojene uredničke odbore za različite jezike i odvojeno vreme za emisije na svakom od jezika. To može da dovede do paralelne medijske realnosti na jezičkoj osnovi i, samim tim, na osnovama etničke različitosti. U tom smislu, *Multiradio*, romske radio-sta-

nice i produkcija *UrbaNS* predstavljaju najbolju praksu. Od mnogobrojnih projekta na jezicima etničkih zajednica koje proizvode glavni mediji, najuspješnije su novinska agencija *BETA* i Internet vesti *B92*.

Novi zakoni u oblasti medija i Savezni zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, tradicija medija na jezicima etničkih zajednica i jedan od najrazvijenijih nezavisnih medijskih sektora u jugoistočnoj Evropi predstavljaju prilično solidan osnov za dalju izgradnju. Pa ipak, vlasti, mediji i nevladin sektor moraju da učine dodatani napor kako bi se ostvario pluralistički i nezavisni medijski sektor koji bi nudio čitav niz različitih medija na jezicima etničkih zajednica i zadovoljio potrebe multietničkog društva Srbije.

Bibliografija

- Bašić, Goran**, *Zaštita prava nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji prema standardima Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope*, Beograd: Centar za antiratnu akciju, 2002.
- Breznik, Dušan**, *Stanovništvo Jugoslavije*, Beograd: Chronos, 1991.
- Zakon o radiodifuziji**, usvojen u Narodnoj skupštini Srbije 18. jula 2002. godine
- Brunner, Roland**, i **Skopljanac, Nena**, *Strateški dokument za podršku EU manjinskim medijima u periodu 2001-2005* (Strategy Paper for EU Support to Minority Media for the Period 2001-2005) (Medienhilfe, 2001, interni dokument).
- Centar za antiratnu akciju**, *Nacionalna struktura stanovništva u Vojvodini* <www.caa.org.yu>
- Darbishire, Helen**, (Darbišajr, Helen), «Minorities and Media Freedom under International Law» («Manjine i medijska sloboda prema međunarodnom zakonu»), *Prava Roma*, 4 (1999) <http://errc.org/rr_nr4_1999/advo1.shtml>
- Galjus, Orhan**, «Stateless: Roma and the Media Today» («Bez zemlje: Romi i mediji danas»), *Roma Rights*, 4 (1999.) <http://errc.org/rr_nr4_1999/advo2.shtml>
- Centar za humanitarno pravo**, *Albanci u Srbiji – Preševo, Bujanovac i Medveda, 2002.* <<http://www.hlc.org.yu>>
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina**, Službeni list SRJ, br. 11, 27. februar 2002.
- Lenkova, Mariana**, *Crno-belo u odnosu na raznolikost (Predstava o Romima na balkanskim medijima)* <www.greekhelsinki.gr/english/articles/montpellier-mariana.html>
- Projekat o etničkim odnosima**, *Mediji i Romi u savremenoj Evropi: činjenice i zablude* (Prag, 1996)
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u 1991*, tom 3 (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1993).
- Popis izbeglica i drugih ratom ugroženih lica u Saveznoj Republici Jugoslaviji*; Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, Komesarijat za raseljena lica Republike Crne Gore, Beograd, 1996.
- Valić-Nedeljković, Dubravka**, *Mediju u multukulturalnoj i multilingvalnoj pokrajini Vojvodini*, 1999.

Preporuke

I. Strukturalna pitanja i zadaci državnih organa

Opšte:

1. Direktno finansiranje iz državnog budžeta – bilo na nivou zemlje, pokrajine (Vojvodina) ili opštine – ostavlja mogućnost da država kontroliše medije i zato bi trebalo da se ukine. Treba osnovati javne fondove, na primer fondacije koje bi uključivale etničke zajednice i medije, novinarska udruženja, medijske nevladine organizacije, privatna humanitarna društva, i sl. Državne institucije bi mogle da imaju predstavnike u telima koja primenjuju javne fondove, ali ne bi trebalo da budu većinski zastupljeni.
2. Državna tela na svim nivoima treba da prestanu sa praksom gotovo isključivog dodeljivanja sredstava onim medijima na jezicima etničkih zajednica koji su u državnom vlasništvu. Dok se stvori mehanizam javnog finansiranja, finansijsku pomoć treba dodeljivati na osnovu objektivnih i transparentnih kriterijuma, i bez diskriminacije privatnih medija.
3. Državni organi ne bi trebalo da osnivaju nove medije na jezicima etničkih zajednica. Uloga države nije da osniva medije, nego da uspostavi pravni okvir i mehanizme javnog finansiranja za podsticanje osnivanja medija koji će funkcionisati nezavisno od državnih struktura.

Štampani mediji:

4. Demokratska društva ne priznaju štampu u državnom vlasništvu. Shodno tome, državne izdavačke kuće ili pojedinačni štampani mediji na jezicima etničkih zajednica treba da se transformišu i da funkcionišu nezavisno od svih državnih i političkih struktura.

5. Važeći porezi i poštanski troškovi predstavljaju značajno opterećenje za štampane medije, naročito kad su u pitanju mali mediji na jezicima etničkih zajednica. Vlada i parlament treba da usvoje nedavno podnesen predlog Ministarstva finansija i ekonomije da se ukinu porezi za štampu. Isto tako, treba usvojiti i odgovarajuće mere u vezi sa poštanskim uslugama, koje takođe predstavljaju važan mehanizam za indirektno pružanje pomoći nezavisnoj štampi u mnogim evropskim demokratijama.

Elektronski mediji:

6. Državni elektronski mediji – *Radio-Televizija Srbije (RTS)*, *Radio-Televizija Novi Sad (RTV NS)*, kao i jedan broj lokalnih opštinskih medija – ne bi trebalo da imaju monopol ili privilegovan položaj kad je u pitanju emitovanje programa na jezicima etničkih zajednica. Trebalo bi obezbediti uslove za jedan pluralni medijski sistem u pogledu programa na jezicima etničkih zajednica. Svi mediji javnog, privatnog i građanskog sektora treba da imaju jednake mogućnosti i uslove za održiv rad.
7. Treba ispitati mogućnosti za donošenje pravnih odredbi koje bi uvele pozitivnu diskriminaciju kod izdavanja dozvola za medije građanskog sektora. To je od naročitog značaja za medije na jezicima etničkih zajednica koje su rasute po čitavoj zemlji. Posebnu pažnju u ovom smislu zaslužuje romska zajednica.
8. Bez obzira na činjenicu da su ograničeni i po obuhvatu i po pitanjima kojima se bave, programi na jezicima etničkih zajednica na *RTS-u* i *RTV NS-u* su veoma skupi. Na njih odlaze znatna finansijska sredstva koja bi mogla da se dodele privatnim projektima ili projektima zajednica. Treba ispitati mogućnosti kupovine programa u proizvodnji privatnih nezavisnih TV produkcija.

II. Mediji na jezicima etničkih zajednica

9. Iako ih ima veliki broj, mediji na jezicima etničkih zajednica su nerazvijeni kad je u pitanju infrastruktura. Osoblje često jedna ispunjava profesionalne standarde, proizvodnja programa je veoma ograničenog obima i uglavnom nezadovoljavajućeg kvaliteta. Na svaki način treba pomoći medijske kuće koje same proizvode informativni program, uključujući i infrastrukturu, obuku osoblja i sredstva za razvijanje programa.
10. Posebnu pažnju treba posvetiti Romima, koji predstavljaju najveću manjinsku grupu u Srbiji. Naročito je važno pomoći razvoj elektronskih medija zajednica u oblastima sa većom koncentracijom romske populacije, kao i projekte za razmenu programa i uspostavljanje veza između ovih medija, kako u zemlji, tako i drugde.
11. Razmena programa, koprodukcije i umrežavanje medija na jezicima etničkih zajednica mogu da poboljšaju kvalitet. Treba podsticati i prekograničnu saradnju. Na taj način, mediji mogu da pospeše međusobno razumevanje i toleranciju između titularnih nacija i ljudi u regionu.
12. Većina medija na jezicima etničkih zajednica funkcioniše na lokalnom nivou. Međutim, tek nekoliko njih su zaista mediji zajednice. Preporučuje se intenzivnija saradnja između takvih medija sa jedne strane, i lokalnog/regionalnog građanskog društva sa druge. Nevladine organizacije mogu da odigraju naročito značajnu ulogu – one koje su osnovali predstavnici etničkih zajednica, ali i ostale – preko partnerskih projekata i aktivnog učešća u pravljenju programa.

III. Drvojezični i višejezični mediji

13. Najveći broj medija na jezicima etničkih zajednica je jednojezičan. Neki su dvojezični (uglavnom romski mediji). Ima veoma malo višejezičnih medija, čak i u Vojvodini, gde živi preko 25 etničkih grupa i gde se govori desetak jezika. Ako se ovome doda preovlađujuća praksa da se programi pripremaju odvojeno na svakom od jezika, eto opasnosti od pojavljivanja paralelnih medijskih realnosti na osnovu etničkih razlika. U proizvodnji programa na različitim jezicima potrebni su mešani etnički urednički odbori ili saradnja između odbora. U tom smislu, najbolju praksu za budući razvoj predstavljaju Multiradio, romske radio-stanice, produkcije *UrbaNS*-a, kao i usluge novinske agencije *BETA* i Internet vesti *B92* na jezicima koji nisu srpski.
14. Dvojezični i višejezični mediji će moći da donesu pozitivne rezultate samo ako društvo prihvati višejezičnost kao deo normalnog svakodnevnog stanja stvari. U oblastima gde etničke zajednice čine većinski deo, ili značajan deo stanovništva, trebalo bi ponuditi opcionalne i besplatne kurseve jezika etničkih zajednica.

I. Uvod

Multikulturalna društva se razvijaju kada narodi različitog etničkog porekla, jezika i veroispovesti žive zajedno na istoj teritoriji. Švajcarska se u tom pogledu suočava sa dve različite vrste iskustva: starijim i novijim. Starije iskustvo potiče iz činjenice da je više od pet vekova Švajcarska bila multikulturalna država koju su istovremeno odlikovali nekoliko jezika i kultura. Novo iskustvo je rezultat imigracije ljudi iz zapadne, južne, i istočne Evrope, kao i iz Azije, Afrike i Latinske Amerike. Ovaj proces je započeo u sedamnaestom veku, nastavljao se tokom osamnaestog i devetnaestog veka, i postao još značajniji u dvadesetom veku. Starije multikulturalno iskustvo dovelo je do jake zaštite etničkih grupa, što podrazumeva i dodeljivanje medija. Novije multikulturalno iskustvo, s obzirom da je proisteklo iz imigracije stranih radnika i izbeglica, odlikuje se integracijom sa jedne, a segregacijom sa druge strane. Zbog toga nije lako obezbediti medije za imigrante.

II. Kratka istorija švajcarskog multikulturalizma

Na teritoriji savremene Švajcarske uvek se istovremeno koristilo više jezika.¹ To je Švajcarska imala da zahvali svom geografskom položaju. Alpski planinski venac prostire se čitavom širinom Švajcarske i deli Evropu na jug i sever, a reke kao što su Ara, Rajna i Rona su u prošlosti često razgraničavale zone uticaja. Originalni jezici u Švajcarskoj bili su jezici Kelta (na severu i zapadu), Retoromana (na istoku) i Lepontina (na jugu). U periodu od

1. Valter Has, «*Sprachgeschilchliche Grundlagen*», u knjizi *Die vierspachige Schweiz*, urednik Robert Šlepfer, (Cirih: Ex Libris, 1984), 21-70

121. do 15. p. n. e. ova teritorija je ušla u sastav Rimske imperije. Više od 400 godina dominirali su latinski jezik i kultura. U tom procesu, zapadni delovi Švajcarske su romanizovani ranije i radikalnije nego ostali deo zemlje.²

Germanska plemena su sve više prodirala na švajcarsku teritoriju. Prvo su došli Burgundci, oko 450 p. n. e., i to u oblast Ženeve. Iako su bili politički dominantni, Burgundci su veoma brzo svoj jezik zamenili jezikom Rimljana. Posle 500. p. n. e., u Švajcarsku su prodrli i Alemeni. Ovde se odigrao obrnut proces. Germanski jezik Alemana ostao je dominantan a romanizovani Kelti su odustali od svog jezika. U prvo vreme jezička granica između alemanskih i burgundskih delova Švajcarske pružala se duž reke Are, ali se kasnije pomerila više ka zapadu. Južni deo Švajcarske (severna Italija) najpre je naseljavalo germanско pleme Langobarda, koje je nakon nekog vremena izgubilo svoj jezik i usvojilo noviji latinski jezik (italijanski). U Retiji je zadržan retoromanski jezik koji pripada latinskim jezicima. Tako se desilo da se četiri jezika u Švajcarskoj razgraniče već pre više od 1.500 godina: alemanski na severu i istoku, burgundsko-romanski na zapadu, retoromanski na jugoistoku, i italijanski na jugu.

Stara švajcarska konfederacija, koja je počela da se osniva u trinaestom veku, predstavljala je prvi savez u kome se govorio samo nemački. U svim gradovima i zemljama politički lideri su govorili nemački (Friburg je delom bio izuzetak). Međutim, pripojeni kantoni i vazalne teritorije su veoma brzo dodali druge jezike konfederaciji vladajućih kantona. Godine 1388. prvo francusko govorno područje pridružilo se ovoj konfederaciji (u Juri). Zatim je usledilo pripajanje prvog italijanskog govornog po-

2. Andres Furger, «Der unterschiedliche Romanisierungsgrad zwischen Ost und West in roemischer Zeit», Forum Helveticum, *Zwischen Rhein und Rhone – verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhone – liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 34-40

dručja 1439. godine (u Tićinu). Godine 1496. konfederaciji se pridružio i prvi narod koji je govorio retoromanskim jezikom (u okviru Tri sporazuma Retije). Dakle, švajcarska konfederacija je 500 godina imala četiri jezika. Pa ipak, do 1798. godine nijedno od ne-nemačkih govornih područja nije dobilo status vladajućeg kantona. Oni su i dalje ostali podanici ili pridruženi kantoni (sa manjim pravima), baš kao i mnoga nemačka govorna područja. Tek su u Republici Helveciji (1798-1803), konfederati francuskog, italijanskog i retoromanskog govornog područja stekli jednaka prava. Međutim, tek u devetnaestom veku konfederacijski model jezičkih prava manjina je zapravo priznat i stavljen na papir.

S obzirom na napred navedeno, u savremenoj Švajcarskoj postoje četiri jezičke grupe sa osam različitih vrsta pisanih jezika.⁵

- 64 procenta populacije u centralnoj Švajcarskoj i u severnim i istočnim delovima zemlje koji se graniče sa Nemačkom i Austrijom govori nemački. Na nemačkom govornom području Švajcarske u svakodnevnom životu, na radiju, ali i na televiziji, govori se oko 25 različitih dijalekata. Međutim, veoma retko se i piše na tim dijalektima. Državne institucije, štampa, kao i književni establišment, koriste književni nemački kao pisani jezik.
- 19 procenata populacije u zapadnom delu zemlje, koji se graniči sa Francuskom i naziva «Suisse Romande», govori francuski. Ovde su dijalekti potpuno marginalizovani, na njima se uopšte ne piše niti se govori na radiju i televiziji. Jezik medija je francuski.
- 8 procenata populacije u južnom delu zemlje koji se graniči sa Italijom, uglavnom u Tićinu (kanton Tesin), ali delom i u dolini Grison (kanton Graubin-

5. Rodžer Blam, «Sprachenvielfalt und Foederalismus», *Zoom Kommunikation & Medien*, br. 12/13 «Der Fernsehboom» (maj 1999), 50-55.

den), govori italijanski. Ovde postoje i neki govorni dijalekti koji se ponekad koriste i u medijima.

- 0,6 procenata populacije u planinskom delu Grisona na jugoistoku Švajcarske govori retoromanskim jezikom. Postoje pet različitih dijalekata (puter, valader, sursilvan, sutsilvan i surmiran) koji se koriste i u pisanom obliku, pa su i knjige pisane na njima.⁴

III. Pravni okvir za medije

1. Utvrđivanje jezičke raznolikosti ovim **Saveznim ustavom**. Među odredbama ustavnog zakona koje se odnose jezičku raznolikost, relevantna su četiri člana novog Saveznog ustava:

Član 4 – Nacionalni jezici («Landessprachen»)

Nacionalni jezici su nemački, francuski, italijanski i retoromanski.

Član 18 – Jezička sloboda

Garantuje se jezička sloboda.

Član 70 – Jezici

1. Službeni jezici savezne države su nemački, francuski i italijanski. U komunikaciji sa građanima koji govore retoromanski, i retoromanski je službeni jezik u saveznoj državi.
2. Kantoni sami određuju koje će službene jezike koristiti. U cilju međusobnog usklađivanja različitih jezičkih zajednica, kantoni poštuju originalnu jezičku strukturu područja, kao i maternje jezike manjina.
3. Savezna država i kantoni unapređuju komunikaciju i razmenu između jezičkih zajednica.
4. Savezna država potpomaže višejezične kantone u izvršavanju njihovih specifičnih zadataka.
5. Savezna država potpomaže Grison i Tićino u održavanju i unapređivanju retoromanskog i italijanskog jezika.

4. Martin Arnold, «Rumantschs vulains restar! Die romanische Kultur», Basler Magayin, 40 (5. oktobar 2002.), 3-5.

Godine 1999. narod i kantoni su prihvatili reviziju Saveznog ustava Švajcarske. Centralno pitanje bilo je pitanje utvrđivanja jezičke raznolikosti i, u poređenju sa starim Saveznim ustavom, nova verzija sadrži dalekosežne i izdiferencirane propise švajcarskog zakona o jeziku. Jednakost svih zemaljskih jezika («Landessprachen») (Član 4) pominje se u poglavlju «opšti propisi» kao novina; u starom Saveznom ustavu ova jednakost se pominjala u poglavlju «posebni propisi» (Član 116). I sam termin «Landessprache» kao takav predstavlja novinu. Ranije se govorilo o «Nationalsprachen».⁵

Međutim, ostaje nejasno da li i nove nadležnosti savezne države proističu iz ovog novog člana.⁶ Jezička sloboda kao osnovno pravo je još jedna novina. Savezni sud je, kao nepisani ustavni zakon iz 1965. godine⁷, već prihvatio ovo osnovno pravo, po kome svi imaju pravo da opšte na jeziku koju sami odaberu. Međutim, u novom Saveznom ustavu postoje još dva člana koji se odnose na jezička prava. Prema Članu 8 (pravna jednakost), niko ne sme da bude predmet diskriminacije «na osnovu porekla, rase, pola, starosti, jezika, društvenog statusa, načina života, veroispovesti, ideološkog ili političkog ubeđenja, ili na osnovu fizičke, mentalne ili psihičke nesposobnosti». Prema Članu 31, tačka 2 (privođenje u zatvor), svako ko bude priveden u zatvor ima pravo «da bude odmah obavješten, na jeziku koji razume, o razlozima privođenja u zatvor, kao i o svojim pravima».

-
5. Na engleskom jeziku ne može da se napravi razlika između «Landessprache» i «Nationalsprache»; oba termina moraju da se prevedu kao «nacionalni jezik». U srpskoj lingvističkoj terminologiji postoji i termin *zemaljski jezik* – prim. prev.
 6. Lucius Mader, «Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachenrechts des Bundes», *Babylonia*, 4 (2001), 15-22.
 7. Lucius Mader, «Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachenrechts des Bundes», *Babylonia*, 4 (2001), 16.

2. Zakoni o jeziku. U cilju primenjivanja odredbi novog Saveznog ustava u vezi sa jezičkom raznolikošću zemlje, oformljena je radna grupa koja je radila na pripremi novog zakona o jeziku. U leto 2001. godine nacrt ovog zakona predat je kantonima, strankama i zainteresovanim grupacijama, kako bi im se omogućilo da ga komentarišu. Ovaj proces još nije okončan.

Zakon sadrži mere za unapređivanje lingvističkih sposobnosti na nacionalnim jezicima i saradnju predavača i studenata na svim nivoima obrazovanja u cilju osnivanja centra kompetencije («Kompetenzzentrum») u oblasti jezičke raznolikosti, kao i radi razvijanja sredstava razumevanja za treća lica. Novim zakonom o jeziku predviđena je pomoć koja je već utvrđena za retoromanski i italijanski jezik u Grisonu i Tićinu, kao i pomoć koju savezna država pruža višejezičnim kantonima. Planirana je i podrška izdavačkom sektoru na retoromanskim i italijanskim govornim područjima Švajcarske, kao i retijska štampa preko retijske novinske agencije.⁸

Međutim, važno je napomenuti da većina članova planiranog zakona o jeziku ili eksplicitno pominje četiri zemaljska jezika («Landessprachen»), ili su formulisani toliko uopšteno da nije jasno da li je uzeta u obzir i multikulturalna jezička raznolikost koja prevazilazi okvire četiri nacionalna jezika. Jedini izuzetak je Član 17, tačke b i c zakona o jeziku, gde se eksplicitno pominju ljudi koji ne znaju ni jedan od nacionalnih jezika:

8. <www.kultur-schweiz-admin.ch/kultge/s/h_sprapoli.htm>

Član 17 – Nacionalni jezici («Landessprachen») i mobilnost

Savezna država može da odobri finansijsku podršku za:

- a. unapređivanje znanja maternjih nacionalnih jezika kod osoba koje žive van jezičkog područja;
- b. unapređivanje znanja zemaljskog jezika kod osoba koje ne govore ni jedan zemaljski jezik («Landessprachen»);
- c. kurseve maternjeg jezika i kulture za osobe čiji maternji jezik nije nijedan od zemaljskih jezika («Landessprachen»).

Kao moguća primena ovih odredbi, međutim, pominje se samo finansijska podrška savezne države za kantone, naročito u vezi sa obrazovnim sektorom. U ostalim članovima nije jasno iskazano da li je uzet u obzir i neki od jezika koji ne spadaju u nacionalne jezike. Član 21 može da posluži kao primer:

Član 21 – Institucije koje unapređuju višejezičnost

1. Savezna država i kantoni zajednički upravljaju naučnom institucijom koja unapređuje višejezičnost.
2. Dužnosti ove institucije su sledeće:
 - a. da promoviše primenjeno istraživanje u oblasti višejezičnosti;
 - b. da razvija i pomaže nove oblike višejezičnog obrazovanja i evaluacije ovog obrazovanja;
 - c. da vodi centar za informacije i dokumentaciju;
 - d. da pomaže u koordinaciji istraživanja višejezičnosti u Švajcarskoj.
3. Savezna Država će osnovati savetodavno telo koje će ovoj instituciji davati savetodavne usluge.

Savezni zakon o subvencijama za održavnje i unapređenje retoromanskog i italijanskog jezika postoji još od 1983. godine.⁹ Tokom 1996. godine doneta je nova verzija ovog zakona.¹⁰ Prema ovom zakonu, savezna država odobrava subvencije za Grison i Tićino srazmerno njihovom doprinosu. Savezna država ne učestvuje sa više od 75 procenata u ukupnim troškovima, a kantoni moraju da učestvuju sa najmanje 25 procenata. Član 2, tačka 2, glasi: «Savezna država može da učestvuje u finansiranju održavanja i unapređivanja retoromanskog jezika kao i retijske štampe.» Ovo je još jasnije formulisano u «pravilniku o subvencijama za održavanje i unapređivanje retoromanskog i italijanskog jezika i kulture»¹¹. Pored toga, savezna država finansijski pomaže novine i časopise koji redovno izlaze na retoromanskom jeziku, kao i retijsku novinsku agenciju (Član 4). Grison na godišnjoj bazi finansijski pomaže «Ligja Romantscha/Lia Rumantscha», kao i «Vereinigung (association) Pro Grigioni Italiano», tj. organizacije koje podržavaju retoromanski jezik i kulturu u kantonima. U 1983. godini poslednji put je povećana suma, i to za Retijance na 400.000 švajcarskih franaka, a za Švajcarce koji govore italijanskim jezikom na 350.000 švajcarskih franaka.¹² Za retijsku novinsku agenciju (*Agentura da Novitads Rumantscha ANR*) 1996. godine je dodata godišnja suma od maksimalnih 350.000 švajcarskih franaka.¹³ Za 2003. godinu Grison (kanton Graubinden) će garantovati sumu od 2,6 miliona švajcarskih franaka; savezna država treba da odobri 4,75 miliona švajcarskih franaka. Zbog toga se očekuje da će retoromanska i italijanska jezička grupa do-

9. 24. jun 1983. godine AS 1983 1444, izmenjen 1991. godine AS 1991 2108.

10. 6. oktobar 1995, SR 441.1, AS 1996 2280.

11. 26. septembar 1996. godine, SR 441.31, AS 1996 2283.

12. Odluka kantonalnog parlamenta od 27. septembra 1983. godine, *Buendner Rechtsbuch* (statutarna knjiga Grisona) br. 494.500.

13. Odluka od 23. maja 1996. godine, *Buendner Rechtsbuch* no. 494.600.

biti ukupnu pomoć od 7,4 miliona švajcarskih franaka. Od 1981. godine u Tićinu je na snazi «Regolamento aull'aiuto finanziario federale per la difesa della cultura e della lingua» koji je izdao Državni savet.¹⁴

3. Prava stranaca. Pravni uslovi za strance koji žive u Švajcarskoj utvrđeni su Saveznim ustavom, Član 121 («Pravni propisi u vezi sa ulaskom u zemlju i izlaskom iz zemlje, boravkom i nastanjivanjem stranaca, kao i odobravanjem političkog azila, kao predmet savezne države»)¹⁵ i «saveznim propisima koji uređuju boravak i nastanjivanje stranaca»¹⁶. U Članu 25a kaže se da savezna država garantuje finansijsku podršku za socijalnu integraciju stranaca, pod uslovom da kantoni, lokalne vlasti i treće strane i same učestvuju u finansiranju. Na osnovu ovog člana, Savezni savet je doneo uredbu o integraciji stranaca, po kojoj finansijska pomoć može da se odobri:

- a. radi održanja veze stranaca sa njihovim jezikom i kulturom;
- b. radi sprovođenja dosledne politike informisanja za stranu populaciju u Švajcarskoj i o njoj;
- c. radi promovisanja interkulturalnog dijaloga i aktivnog učešća strane populacije (...);
- d. radi obuke i obezbeđivanja daljeg obrazovanja za ljude koji rade u oblasti interkulturalne razmene.»

Za odobravanje finansijske pomoći nadležna je Savezna komisija za strance.

4. Sloboda medija. Činjenica da Savezni ustav garantuje slobodu medija deo je pravnih uslova. Član 17 glasi: «Garan-

14. 10. novembar 1981. godine, Raccolta leggi Ticino 5.5.1.1 (165 c).

15. 18. april 1999. godine, SR 101, AS 1999 2556

16. 26. mart 1931. godine, SR 142.20, BS 1 121.

tuje se sloboda štampe, radija i televizije, kao i drugih oblika javnih telekomunikacijskih usluga. Zabranjuje se cenzurisane. Štampi se garantuje poverljivost informacija.»¹⁷

IV. Jezička područja i raspoloživost medija

1. Mala tržišta sa velikim brojem medija. U Švajcarskoj svako jezičko područje ima na raspolaganju sopstvene medije. Švajcarska korporacija za radio i televiziju (*Schweizerische Radio-und Fernsehgesellschaft SRG*) upravlja sa dva televizijska kanala i između tri i pet radio-stanica u svakom govornom području Švajcarske - nemačkom, francuskom i italijanskom. Za retoromansku Švajcarsku obezbeđen je skoro potpun radio-program i deo televizijskog programa. Važno je napomenuti da je na italijanskom govornom području Švajcarske potpun program obezbeđen za samo oko 300.000 ljudi. Pored toga, svako područje ima novinske agencije, regionalne privatne i televizijske kanale, dnevne listove, nedeljnike i novine koje izlaze nedeljom, kao i druge novine. Jedini izuzetak je retoromanska Švajcarska, koja uopšte nema nedeljnike.¹⁸ Međutim, postaje sve očiglednije da druge jezičke grupe dobijaju svoj pravičan deo medija samo putem obezbeđivanja finansijske pomoći iz nemačkog dela Švajcarske. Prihod od provizija i reklama SRG-a znatno je veći nego u slučaju nezavisnih produkcija italijanskih i retoromanskih govornih delova Švajcarske. Švajcarska novinska agencija (*Schweizerische Depeschentagentur SDA*) pruža usluge na nemačkom, ali i na francuskom i italijan-

17. 13. septembar 2000. godine, SR 142.205, AS 2000 2281.

18. Mirko Mar, Vincenc Vis, Rodžer Blam i Hajnc Bonfadeli, *Journalisten in der Schweiz. Eigenschaften, Einstellungen, Einflüsse* (Constance: UVK, 2001), 277.

skom jeziku. Konfederacija i kanton Graubinden (Grison) finansiraju retoromansku novinsku agenciju ANR.¹⁹

Tabela 1: Raspoloživost medija po jezičkim područjima

<i>Mediji</i>	<i>Nemački deo</i>	<i>Francuski deo</i>	<i>Italijanski deo</i>	<i>Retoromanski deo</i>	<i>Ukupno</i>
Novinske agencije	2	2	1	1	6
TV kanali SRG	2	2	2	0,1	6,1
Privatni TV kanali	18 (+46)	3 (+26)	1 (+2)	–	22 (+74)
Radio-stanice SRG	5	4	3	1	13
Privatne radio-stanice	34	15	2	1	52
Dnevne novine	47	12	3	1	63
Ne-dnevne novine	79	40	9	4	132
Nedeljne novine	2	–	–	–	2
Novine koje izlaze nedeljom	2	2	2	–	6
Novinski magazini	1	1	–	–	2

Medijska tržišta koja su od značaja za švajcarsku medijsku produkciju jasno su razgraničena jezičkim područjima. To znači da su relativno mala. Najveće područje je nemačko govorno područje Švajcarske, koje obuhvata pet miliona stanovnika, a najmanje retoromanska Švajcarska, gde je oblast najveće koncentracije svedena na samo 30.000 stanovnika. Ovo ima za posledicu da najveće novine nemačkog govornog područja Švajcarske još uvek imaju tiraž od 300.000 primeraka, dok najveće novine u retoromanskoj Švajcarskoj imaju tiraž od samo 6.000 primeraka.

19. Pravne uslove možete videti u trećem poglavlju.

Tabela 2: Najveće novine prema jezičkim područjima

Jezičko područje	Najveće dnevne novine	Ostale velike novine	Najveći nedeljnik ili list koji izlazi nedeljom
Nemački deo	<i>Blick</i> (314.179)	<i>Bremgartner Anzeiger</i> (15.439)	<i>SonntagsBlick</i> (334.693)
Francuski deo	<i>24 heures</i> (89.619)	<i>La Gruyere</i> (15.034)	<i>La Matin-Dimanche</i> (220.451)
Italijanski deo	<i>Corriere del Ticino</i> (39.142)	<i>Il Lavoro</i> (40.007)*	<i>Il Mattino della Domenica</i> (47.302)
Retoromanski deo	<i>La Quotidiana</i> (5.822)	<i>Novitats</i> (4.341)	–

*U Ticinu, *Il Lavoro* – nedeljne sindikatske novine – imaju ogroman tiraž. Ostale novine na italijanskom jeziku, koje izlaze svaki dan, imaju tiraž između 1.000 i 6.000 primeraka. Izvor: «Katalog der Schweizer Presse» (Katalog švajcarske štampe), 2001.

2. Pokrivenost i upotreba štampe. Švajcarska spada u zemlje sa najvećom pokrivenošću štampom. To je prvenstveno rezultat federativnog uređenja. U devetnaestom veku, svaka dolina i svaka oblast želela je da ima sopstvene novine. U velikim gradovima izdavane su različite novine; za svaku stranu po jedne. Čak i danas Švajcarsku karakteriše veliko mnoštvo veoma malih novina, tj. novina sa veoma ograničenim tiražom. Više od 100 novina ima tiraž manji od 15.000 primeraka. Ovo važi za sva jezička područja. Svaki od tri najvažnija jezička područja ima jedne tzv. «elitne» novine (*Neue Zuercher Zeitung* na nemačkom govornom području, *Le Temps* na francuskom, a *Corriere del Ticino* na italijanskom govornom području Švajcarske). Ali samo nemačko i francusko govorno područje Švajcarske imaju i svoje tabloide. Pored toga, nemačko govorno područje Švajcarske jedini je deo ove zemlje koji je bio u stanju da napravi velike i kvalitetne novine nezavisnog-levičarskog političkog opredeljenja (*Tages-Anze-*

iger). Takvih novina nema u Tićinu, a u delu u kome se govori francuski *Le Temps* je istovremeno i elitna novina i novina nezavisnog-levičarskog karaktera. Deo Švajcarske u kome se govori nemački ima više «Kopfblatzsysteme» (novina koje imaju veći broj regionalnih izdanja) i besplatnih novina u odnosu na ostala jezička područja.

Tabela 3: Broj listova i novinskih jedinica

Jezičko područje	Dnevne novine		Novine koje nisu dnevne		Ukupno	
	Broj	Nov. jed.	Broj	Nov. jed.	Broj	Nov. jed.
Nemački deo	47	25	79	77	126	102
Francuski deo	12	10	40	40	52	50
Italijanski deo	3	3	9	9	12	12
Retoromanski deo	1	1	4	4	5	5
Ukupno	63	39	132	130	195	169
ŠEMA: Rodžer Blam; Izvor: «Katalog der Schweizer Presse» (Katalog švajcarske štampe), 2001.						

Štampa se veoma mnogo koristi u svim jezičkim područjima. Tiraži novina i magazina veći su nego u susednim zemljama i pokrivaju dve trećine stanovništva od preko 15 godina (sa izuzetkom dela Švajcarske u kome se govori francuski, gde neznatno više od polovine stanovnika svakodnevno čita novine). Međutim, vreme provedeno u čitanju novina je manje od pola sata.

Tabela 4: Obim i vreme provedeno u čitanju štampe

	Dnevne novine		Magazini		Štampa (ukupno)	
	Dnevni obim	Vreme po danu	Dnevni obim	Vreme po danu	Dnevni obim	Vreme po danu
Nemački deo	62,7 %	24 min.	7,6 %	3 min.	70,3 %	27 min.
Francuski deo	57,4 %	21 min.	5,7 %	2 min.	63,1 %	23 min.
Italijanski deo	70,2 %	24 min.	4,8 %	2 min.	75,0 %	27 min.

Godišnji izveštaj «SRG-Forschungsdienst» (Analitička služba) za 2000. godinu, Bern, 2001.

3. Korišćenje radija. Radio se koristi na sličan način u svim regionima u kojima se govore različiti jezici, tj. tokom dana (težište je na ranim jutarnjim satima i u podne). Isto važi i za obim. Međutim, švajcarski Nemci u proseku slušaju radio tri sata na dan a švajcarski Francuzi i Italijani tek nešto više od dva sata.

Tabela 5: Obim i vreme provedeno u slušanju radija

	Dnevni obim	Vreme na dan
Nemački deo	74,7 %	193 min.
Francuski deo	70,0 %	142 min.
Italijanski deo	71,2 %	148 min.

Godišnji izveštaj «SRG-Forschungsdienst» za 2000. godinu, Bern, 2001.

4. Korišćenje televizije. Što se tiče gledanja televizije, švajcarski Nemci su najuzdržaniji: njihovi TV aparati uključeni su samo nešto malo više od dva sata na dan. Švajcarski Italijani, međutim, gledaju u proseku TV gotovo tri sata na dan. U tom pogledu njihove navike mogu da se porede sa navikama Italijana.

Tabela 6: Obim i vreme provedeno u gledanju televizije

	<i>Dnevni obim</i>	<i>Vreme na dan</i>
Nemački deo	73,4 %	137 min.
Francuski deo	73,2 %	159 min.
Italijanski deo	80,5 %	171 min.

Godišnji izveštaj «SRG-Forschungsdienst» za 2000. godinu, Bern, 2001.

Podaci o navikama gledanja televizije u Švajcarskoj, ako se posmatra populacija starija od tri godine, pokazuju da švajcarske programe koristi manjina u svim jezičkim područjima (35-40 procenata). U delu Švajcarske u kome se govori nemački, ova manjina dostiže najviši procenat. S druge strane, švajcarski Nemci koriste kanale javnog servisa samo u manjoj meri (51 procenat, u odnosu na 58 procenata u delovima gde se govori francuski ili italijanski). To se može objasniti činjenicom da su dostupni mnogi privatni kanali iz Nemačke. Drugo, nemački deo Švajcarske ima znatno više privatnih programa nego deo gde se govori francuski, na primer. Takođe, veoma je interesantno da švajcarski Italijani gledaju programe stanice *RAI* gotovo dva puta duže nego što švajcarski Nemci gledaju programe stanica kao što su *ARD*, *ZDF* i *ORF* zajedno.

Tabela 7: Vreme provedeno u gledanju nacionalnih i stranih TV kanala

Program	Nemački deo	Francuski deo	Italijanski deo
SRG	46 min. (33,6 %)	55 min. (34,6 %)	58 min. (33,9 %)
Švajcarski privatni kanali	8 min. (5,8 %)	1 min. (0,6 %)	2 min. (1,2 %)
Švajcarski kanali (ukupno)	54 min. (39,4 %)	56 min. (35,2 %)	60 min. (35,1 %)
Strani kanali javnog servisa	24 min. (17,5 %)	37 min. (23,3 %)	41 min. (24,0 %)
Strani privatni kanali	59 min. (43,1%)	66 min. (41,5 %)	69 min. (40,3%)
Strani kanali (ukupno)	83 min. (60,5 %)	103 min. (64,8 %)	110 min. (64,3 %)

Osnova = populacija starija od tri godine. Izvor: «SRG-Forschungsdienst», godišnji izveštaj za 2000.godinu

5. Novinarstvo i jezička područja. Pored toga što ima gustu medijsku pokrivenost, Švajcarska ima i veliki broj novinara, tj. 129 novinara na 100.000 stanovnika. Tako je u ovom pogledu Švajcarska odmah iza Finske (154) a pre Mađarske (90), ali mnogo ispred susednih zemalja, Nemačke (66) i Francuske (46). U Sjedinjenim Američkim Državama ovaj broj je 47, a u Velikoj Britaniji 26.²⁰ Načelo velike brojnosti novinara podjednako se odnosi na sva glavna jezička područja Švajcarske. Međutim, postoje razlike u zastupljenosti žena novinara. U proseku, one su zastupljene sa 32 procenta; na francuskom govornom području, međutim, zastupljene su sa 36 procenta. Što se tiče žena mlađih od 35 godina, prosek je 39 procenata, ali u francuskom govornom području ovaj procenat iznosi 48, dok na italijanskom govornom području iznosi samo

20. Mar i drugi autori, *Journalisten*, 59.

22. U delovima u kojima se govori francuskim ili italijanskim jezikom, 58 procenata novinara ima visoku školsku spremu, dok je procenat novinara istog nivoa obrazovanja u delu u kome se govori nemački samo 39. Novinari švajcarskih Italijana su stariji, a 49 procenata njih radi za SRG (34 procenta radi za dnevne novine). Kad su u pitanju švajcarski Francuzi, 47 procenata radi za dnevne novine (a samo 23 procenta za SRG). Na nemačkom govornom području, broj novinara koji rade za časopise, nedeljnike ili za novine koje izlaze samo nedeljom znatno je veći u poređenju sa drugim jezičkim područjima.²¹

V. Problemi «starog multikulturalizma»

1. Nema nacionalnih medija, ali postoje veze sa stranim zemljama u kojima se govori isti jezik. U Švajcarskoj nema nacionalnih medija koji pokrivaju celu teritoriju zemlje. Nema značajnijeg višejezičnog medija. U najboljem slučaju, pored dvojezičnih listova nevladinih organizacija ili naučnih časopisa postoje i dvojezične lokalne radio-stanice i lokalne novine na granici dva jezička područja (npr. u gradu Bine: nemački i francuski, ili u kantonu Graubinden (Grison): nemački i retoromanski).²² Mediji, uključujući TV programe, dele se prema jezičkom području. Pored toga, svako jezičko područje suočeno je i sa medijem na jeziku susedne zemlje. Tri glavna jezika Švajcarske odgovaraju nacionalnim jezicima velikih evropskih zemalja koje se graniče sa Švajcarskom: Nemačka/Austrija, Francuska i Italija. Švajcarska ne može da se izoluje niti to želi.

21. Mar i drugi autori, *Journalisten*, 105.

22. Peter Kišon, «Sprachkontakt und Sprachbewusstsein an der französisch-deutschen Sprachgrenze in der Schweiz», uređivač Forum Helveticum, *Zwischen Rhein und Rhone – verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhone – liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 142-45.

Shodno tome, u Švajcarskoj se već godinama prodaje na hiljade stranih žurnala i časopisa. Slušaju se radio-stanice susednih zemalja, a od šezdesetih godina naročito francuske privatne radio-stanice. S obzirom da je švajcarska kablovska mreža izuzetno dobro razvijena, gotovo svako domaćinstvo može da ima na raspolaganju desetak nemačkih, francuskih, italijanskih i austrijskih televizijskih programa. Shodno tome, svako jezičko područje povezano je sa stranom zemljom u kojoj se govori isti jezik. To znači da ljudi gotovo isključivo koriste medije na sopstvenom jeziku (ako, izuzetno, koriste medij na stranom jeziku, to je uglavnom medij na engleskom jeziku, na primer *CNN*, *MTV* ili Internet). Samo oko tri procenta Švajcaraca koji govore nemački gledaju televizijske programe iz drugih jezičkih područja Švajcarske, i obrnuto. S druge strane, većina Švajcaraca intenzivno koristi medije susednih zemalja u kojima se govori isti jezik. Drugim rečima, švajcarski Nemci ne gledaju televizijske programe kao što su *Suisse romande* niti čitaju *Le Temps* ili *Corriere del Ticino*. Gledaju, međutim, nemačke i austrijske kanale kao što su *ARD*, *ZDF*, *RTL*, *Sat.1*, *Pro7* ili *ORF*, i čitaju *Spiegel*, *Bunte*, *Bravo* ili *Die Zeit*. Švajcarci koji govore francuski drže se francuskih televizijskih programa, novina i časopisa, a stanovnici Tićina okrenuti su ka Italiji. Dakle, u Švajcarskoj se preklapaju tri velika medijska područja, a pogled Švajcaraca je u velikoj meri uprt u susednu zemlju istog jezika.²⁵ U skladu sa tim, publika sa nemačkog govornog područja Švajcarske Gintera Grasa, Marsela Rajh-Ranikija, Tomasa Gotšalka, Haralda Šmita, Borisa Bekera, Veronu Feldbuš, ili Klaudiju Šifer poznaje mnogo bolje nego javne ličnosti iz kulturnog ili medijskog establišmenta, šou-biznisa i visokog društva

25. Rodžer Blam, „Mediensysteme. Script zur Vorlesung“ (Bern: Institut fuer Medienwissenschaft, 2001), 41.

švajcarskih Francuza ili švajcarskih Italijana. Medijski sistem ne doprinosi mnogo unapređenju integracije različitih delova Švajcarske. Upravo suprotno, prisutan je segregativan i centrifugalni efekat, a rezultat je da mediji više nameću nego što ublažavaju kontroverze i neprijateljstva između jezičkih grupa.

VI. Mediji i imigranti

1. Korišćenje televizijskih programa. Na nesreću, vrlo malo se zna o odnosu imigranata prema korišćenju medija. Na tom polju istraživanja gotovo uopšte nema. Što se tiče korišćenja radija i televizije, to se s jedne strane vezuje za analitičke instrumente analitičke službe SRG-a («SRG-Forschungsdienst» - supervizija radija i televizije). Da bi se utvrdilo koje od ovih kanala pored Švajcaraca koriste i imigranti, imigranti bi morali da budu jezički asimilovani. S druge strane, može se pretpostaviti da imigranti uglavnom primaju kanale iz zemalja svog porekla preko satelita. Ne postoje noviji statistički podaci o primaocima satelitskih programa. Međutim, prema proceni Saveznog zavoda za komunikacije («Bundesamt fuer Kommunikation BAKOM»), oko 6-8 posto domaćinstava moglo bi da poseduje direktan satelitski prijemnik. To znači da bi ovaj tehnički uređaj u Švajcarskoj moglo da ima između 180.000 i 240.000 domaćinstava²⁴.

Nema daljih informacija o tome kako bi se ove brojke raspodelile na domaćinstva Švajcaraca i domaćinstva imigranata. Takođe treba uzeti u obzir i činjenicu da bi, osim prijavljenih stranaca i stranaca koji traže azil, ovde mogao da bude i veliki broj takozvanih «nelegalnih» imigranata («sans papiers»).

24. Procena Saveznog zavoda za komunikacije, Odeljenje za radio i televiziju, nacionalne i internacionalne medije, decembar 2002.

Analitička služba SRG-a («SRG-Forschungsdienst») je 1995. godine ispitivala kako medije koriste stranci koji žive u Švajcarskoj. Fokus je bio na medijskom prijemu (radio, televizija, novine i časopisi) kod pet najvećih stranih populacija: iz Italije, Španije, Turske, Portugala i bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Prema ovom istraživanju, po učestalosti gledanja televizije strana populacija se ne razlikuje mnogo od švajcarske populacije.²⁵ Međutim, više imigranata ima satelitske antene, a i video-uređaji su prisutniji u domaćinstvima stranaca nego u švajcarskim domaćinstvima.²⁶ Verovatno se oba fenomena mogu objasniti činjenicom da strana domaćinstva imaju veću potrebu za uvoznim informacijama i zabavom.

Ovo istraživanje bavi se i pitanjem koliko strana populacija koristi programe za strance koje nudi Švajcarska asocijacija za radio i televiziju (*Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft SRG*). Godine 1995. Italijani koji žive u Švajcarskoj mogli su da primaju *Telesettimane* i *Giro d'horizonte*, što su programi u sastavu *Televisione Svizzera di lingua italiana (TSI)*; isto tako, Španci su mogli da gledaju *Telerevista* i *Swissworld*. Gledanost ovih programa kretala se između 21 i 34 procenta.²⁷ Što se tiče kanala uvezenih iz Nemačke i Austrije, gledanost se kretala između 11 i 33 procenata.²⁸

2. Korišćenje radio-programa. Prema istraživanju Anker i saradnika, razlika između slušanosti radija kad su u

25. Hajnrih Anker, Manolia Ermutlu, i Matijas Štajnman, *Die Mediennutzung der AuslaenderInnen in der Schweiz* (Bern: SRG Forschungsdienst, 1995), 6 f.

26. Osamnaest procenata stranih domaćinstava ima satelitsku antenu. To je znatno više nego u slučaju Švajcaraca, gde pet procenata domaćinstava ima ovu antenu. Videti Anker i saradnici, *Mediennutzung*, 13 f.

27. Ove brojke odnose se na gledaoce koji ove programe gledaju „često“ i „retko“.

28. Anker i saradnici, *Mediennutzung*, 16-25.

pitanju Švajcarci i švajcarski stranci iznosi 10 posto. Od 16 posto ljudi koji su izjavili da ne slušaju radio, 30 procenta je tvrdilo da im radio-stanice koje bi želeli da slušaju nisu dostupne.²⁹ Još jedan pokazatelj ukazuje na istu tendenciju, tj. da postoji ogromna potreba za programima na maternjim jezicima stranaca, a to je da najveći broj stranaca podešava svoje radio-aparate na kratke talase (12 procenata). Međutim, mora se uzeti u obzir i činjenica da se ovo istraživanje ograničava na pet najvećih grupa imigranta. Shodno tome, relativno je visok procenat slušalaca koji govore italijanski i španski, a čije im znanje jezika i viši stepen integrisanosti omogućava da slušaju i švajcarske programe.

3. Integracija kroz lokalne radio-stanice. Od 1983. godine, u Švajcarskoj, pored radio-programa SRG-a, postoji i niz privatnih radio-stanica. Malo koja od ovih stanica izričito pokušava da proizvede programe za imigrante. Prema statističkim podacima «Komisije za švajcarske strance» («Eidgenössische Ausländerkommission»), u Švajcarskoj ima 20 lokalnih radio-stanica koje emituju posebne «programe za strance». Međutim, samo četiri od njih (*Radio LoRa*, *Radio RaBe*, *Radio X* i *Kanal K*) emituju program na jeziku takozvanih «novih imigranata» (odnosno Turaka, Kurda, Srba, Hrvata, Albanaca, i sl.), dok se većina stanica ograničava na emitovanje na italijanskom, španskom i portugalskom jeziku. Pored toga, ove stanice nude i program na engleskom jeziku. Međutim, s obzirom na široku prihvaćenost i popularnost engleskog jezika, mora se pretpostaviti da ove programe na engleskom jeziku ne slušaju samo ljudi kojima je engleski maternji jezik.

29. Anker i saradnici, *Mediennutzung*, 26.

Što se tiče lokalnog radio-pokreta, *Radio LoRa* iz Ciriha je svakako odigrao pionirsku ulogu. Pored švajcarskog nemačkog i nemačkog, *Radio LoRa* emituje program i na španskom, portugalskom/brazilskom, italijanskom, francuskom, albanskom, bošnjačkom, srpskom, hrvatskom, grčkom, turskom, kurdskom, persijskom, avganistanskom, somalijskom, sudanskom, arapskom, tamilskom, i romskom jeziku. U nekim slučajevima postoji nekoliko programa na pojedinim od pomenutih jezika. Sa izuzetkom programa na francuskom jeziku, koji se emituje dva puta nedeljno, svi programi se emituju jednom nedeljno.³⁰ *Radio LoRa* emituje program od novembra 1983. godine i vidi sebe kao «alternativnu radio-stanicu» koja odbija da pušta reklame, podržava muzičke programe, sebe postavlja iza komercijalne scene, i strogo je usmerena ka integraciji multikulturnih programa i programa na stranim jezicima.

Pored nemačkog i švajcarskog nemačkog, lokalna radio-stanica u Bernu, *Radio RaBe*, emituje program i na srpskom, hrvatskom, persijskom, italijanskom, engleskom, portugalskom, španskom, albanskom, turskom, kurdskom, somalijskom i bugarskom jeziku. Većina programa emituje se jednom sedmično, a neki na svake dve nedelje³¹. *Kanal K* (Kanton Argau) je još jedna lokalna radio-stanica koja nudi višejezični i multikulturni program. Među stranim jezicima koji se koriste su i turski, albanski, srpski, hrvatski, jermenski, asirski, indonežanski, bošnjački, kurdski, i arapski.³²

I poslednje, ali ne i najmanje važno, *Radio X* (kanton grada Bazela) emituje program ne samo na italijanskom,

30. Izjava uredništva.

31. Prema najavi programa Radio RaBe, decembar 2002. godine.

32. <<http://www.kanalk.ch/html/programm/aktuell.asp>>

španskom i portugalskom jeziku, veći i na turskom, kur-dskom i albanskom.³³

4. Korišćenje štampe. Prema istraživanju SRG-a, oko 92 procenta imigranata čita dnevne novine (55 procenata često, 37 procenata retko), dakle procentualno nešto manje nego što je to slučaj sa Švajcarcima (96 procenata). Sedamdeset pet procenata ljudi koji čitaju strane novine radije se opredeljuje za novine iz svoje zemlje porekla, pri čemu većina dolazi iz Turske ili sa Kosova. Nalazi su gotovo isti kada je u pitanju čitanje časopisa, gde se ljudi opet radije opredeljuju za časopise iz svoje zemlje. Kao i u slučaju novina, stopa korišćenja švajcarskih časopisa raste sa većom starošću čitalaca i sa češćim slušanjem radio-programa.³⁴

VII. Problemi «novog multikulturalizma»

Prema jednoj publikaciji Savezne komisije za strance iz novembra 1999. godine, Švajcarska je zapravo zemlja imigranata, iako vlasti često žustro poriču ovu činjenicu.³⁵ Stav je unekoliko promenjen zahvaljujući ovom viđenju. Švajcarska je, zbog ekonomskih razloga, šezdesetih godina izmenila svoju ekonomsku politiku u pogledu dozvoljavanja ulaska i nastanjivanja stranim državljanima, što je imalo za rezultat veću imigraciju iz Italije i Španije. Godine 1960. italijanski imigranti su činili 59,2 procenta sveukupne strane populacije u Švajcarskoj. Godine 1990. ovaj procenat je pao na 30,8 procenata, a 2000. godine imigranti iz bivše Socijalističke Federativne Republike Ju-

33. Izveštaj Savezne komisije za strance, dodatak 10.

34. Anker i saradnici, *Mediennutzung*, 26.

35. Izveštaj Savezne komisije za strance (Eidgenossische Ausländerkommission EKA), novembar 1999, 12.

goslavije su brojčano pretekli imigrante italijanskog porekla (19,7 u odnosu na 23,9 procenta).³⁶

Italijanski i španski imigranti su u velikoj meri asimilovani i integrisani, a mnogi Italijani i Španci koji pripadaju tzv. «drugoj generaciji» već imaju švajcarski pasoš. Proces njihove integracije pomoglo je i to što ove konkretne grupe imigranata govore jedan od nacionalnih jezika, ili bar jezik iz iste jezičke grupe. Druga činjenica koja je verovatno doprinela ovom prilično brzom procesu jeste njihova veroispovest: najveći broj italijanskih i španskih imigranata su rimokatolici, i samim tim pripadaju istoj crkvi kao gotovo polovina Švajcaraca.³⁷

Između 1970. i 2000. godine struktura imigranata veoma se promenila u pogledu vere i jezika. To je uticalo na asimilacione napore svih zainteresovanih, tj. novih imigranata, «starih imigranata», kao i Švajcaraca. Proces integracije, s druge strane, može se shvatiti u kontekstu specifičnog, na jeziku zasnovanog, obrazovanja. To je instrument koji je na mnogim mestima znatno unapređen od kako je 1999. godine stupio na snagu zakon o strancima sa novim članom o integraciji.³⁸ S druge strane, specifična integraciona politika podrazumeva i promociju maternjih jezika i kultura. Imigranti mogu da se asimiluju samo ako se istovremeno i integrišu. Drugim rečima, iako su povezani i često se koriste analogno, termini «asimilacija» i «integracija» zapravo označavaju dva različita procesa i samim tim i dva različita normativa. Iako se oba glagola mogu koristiti kao povratni (refleksivni), ali i kao

36. Savezni zavod za statistiku, Prostorna i strukturalna dinamika stanovništva u Švajcarskoj 1990-2000 («Raemliche und strukturelle Bevoelkerungsdynamik der Schweiz 1990-2000»), februar 2002.

37. Cf. stanovništvo prema veroispovesti u 2000. godini: protestanti – 36,6 procenata, rimokatolici: 44,1 procenat, pravoslavci: 1,2 procenata, muslimani: 4,5 procenata, ostale veroispovesti: 1,9 procenata, bez veroispovesti: 11,7 procenata. (Savezni zavod za statistiku, februar 1999.)

38. Cf. *Neue Zuercher Zeitung*, 2. novembar 2002. godine, 15.

prelazni (tranzitivni), ipak se čini verovatnim da se u slučaju «asimilacije» normativna implikacija odnosi na same imigrante, dok u slučaju «integracije» normativ važi za lokalne vlasti. «Integracija», u smislu kulture, jezika i medija, ima široke i važne implikacije. Nije dovoljno ponuditi imigrantima kurseve nemačkog, francuskog ili italijanskog jezika kako bi im pružili mogućnost da se integrišu preko odgovarajućeg nacionalnog jezika. Mora se učiniti i napor da im se obezbede vesti iz njihovih zemalja porekla, na njihovom maternjem jeziku, kao i na nekom od nacionalnih jezika Švajcarske. To znači da štampa, ali isto tako i radio i televizijski programi, moraju pokušati da integrišu ovakve imigrante. Mediji, na primer, mogu da doprinesu procesu asimilacije u novu zemlju, kao i zadržavanju kulturnog identiteta imigranata. Trijada različitih dimenzija problema sa jezikom i kulturom može se predstaviti na sledeći način:

Asimilacija	Nacionalni jezik/Švajcarska	
Integracija	Maternji jezik/zemlja porekla	Nacionalni jezik/Švajcarska

Na nivou integracije, ovo podrazumeva održavanje kulturološki specifičnih obrazaca zemlje porekla, kao i integraciju u Švajcarskoj posredstvom švajcarskog nacionalnog, kao i maternjeg jezika. Kad je u pitanju medijska politika, to znači da se imigrantima u Švajcarskoj mora omogućiti pristup medijima iz njihovih zemalja porekla. Istovremeno, lokalni mediji moraju da u svoj program rada uključe i multikulturološke teme.

VIII. Zaključak

Švajcarska je imala dugu istoriju iskustva sa različitim jezičkim kulturama. Tokom 1.500 godina, različite jezičke grupe keozistirale su na teritoriji savremene Švajcarske,

a tokom 500 godina švajcarska država bila je višejezična. Zahvaljujući kompaktnosti jezičkih područja, četiri originalna jezika – nemački, francuski, italijanski i retoromanski – razvili su sopstvene medije. Jezičke grupe žive na geografski odvojenim područjima. S obzirom da teritorijalni princip određuje koji je jezik dominantan, taj jezik je istovremeno i jezik medija datog područja.³⁹ Ovo važi i za retormansko govorno područje Švajcarske: retijska sela u Grisonu su jasno obeležena, pa su i mediji na retoromanskom jeziku prisutni u istim tim oblastima.

Ovaj teritorijalni princip ne važi za nove jezičke grupe koje su se u Švajcarskoj uglavnom odomaćile tek u dvadesetom veku. Iako je moguće da u velikim gradovima ima naselja ili ulica u kojima je govorni jezik pretežno turski ili italijanski, novi imigranti su uglavnom razasuti po čitavoj teritoriji zemlje, tako da se ne može stvoriti turski, kurdski, tamilski, srpski, hrvatski, jermenski ili iranski okrug ili kanton. Ovo se odražava i na medijsku mrežu: kurdski program lokalne radio-stanice *LoRa* mogu da slušaju samo Kurdi u Cirihu. Kurdski narod u Ženevi, Lucernu, Bazelu, ili bilo gde u unutrašnjosti zemlje, isključen je.

Stare jezičke grupe nalaze svoj identitet u okviru sopstvenih medija. Prioritetne teme radio-stanica SRG-a na nemačkom govornom području Švajcarske različite su od tema na francuskom govornom području. Tabloid *Blick* više liči na popularni nemački list *Bild*; tabloid *Le Matin* na francuskom govornom području Švajcarske radije se oslanja na francusku tradiciju. Na italijanskom govornom području Švajcarske, kao i u Italiji, uopšte nema tabloida. Lokalne radio-stanice na nemačkom govornom području

39. Stefani Tendon, "La frontiere des langues a Marly : L'influence de CIBA", u uredništvu Forum Helveticum, *Zwischen Rhein und Rhone – verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhone – liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 170-73.

Švajcarske stvaraju osećanje identiteta i blizine korišćenjem dijalekata. Ali ovaj identitet, zasnovan na osnovu specifičnosti jezika i regiona, istovremeno ima i segregativni efekat. Ove jezičke grupe žive jedna drugoj okrenute leđima i u mnogo čemu su usmerene ka susednoj zemlji istog jezika. Međutim, uprkos svemu, Švajcarci kao nacija nisu dovoljno integrisani. Zajednička politička kultura, uključujući strukturalne principe federalne države, prava manjina, direktna demokratija, kao i princip sporazumevanja i zajedničke milicije, doprinose ovoj integraciji. Pored toga, svoj doprinos daju i nacionalne institucije kao što su stranke ili udruženja, ali i praznici («Feste») i sportski događaji. Isto tako, program rada u Švajcarskoj određuju uvek iste teme, jer se referendum najčešće sprovodi četiri puta godišnje. Dodatne zajedničke teme iznose u prvi plan glavni mediji, koji onda utiču na preostali deo medija – preko dopisnika u Saveznoj palati s jedne strane, i preko onih koji predstavljaju različita jezička područja, s druge strane. Iako ne znaju dovoljno o drugim jezičkim područjima, ljudi ipak osećaju odgovornost jedni prema drugima.

Međutim, sa integracijom imigranata ide mnogo teže. Oni mogu da biraju između sopstvenih «medija u azilu» i «medija iz svoje zemlje»: prvopomenuti ne postoje za sve grupe, a drugopomenutima nemaju svi pristup. Nedostaje podrška za medije za imigrante, ali Savezna komisija za strance («Eidgenössische Ausländerkommission») želi da to promeni u narednim mesecima. Ako je uopšte moguće povećati njihove komunikativne sposobnosti na nacionalnim jezicima, tj. na nemačkom, francuskom ili italijanskom, imigranti će imati pristup takvim medijima – iako, sa izuzetkom italijanskih imigranata, ne i medijima koji pomažu održanje njihovog kulturnog identiteta.

Bibliografija

- Altermatt, Urs**, «Belgisierung der Schweiz: Schlagwort oder Wirklichkeit?», in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone -verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône -liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 132-36.
- Anker, Heinrich**, and **Ermutlu, Manolya**, and **Steinrann, Mathias**, *Die Mediennutzung der AusländerInnen in der Schweiz* (Bern: SRG Forschungsdienst, 1995).
- Arnold, Martin**, «Rumantschs vulains restar! Die romanische Kultur», *Basler Magazin*, 40 (5 October 2002), 3-5.
- Blum, Roger**, «Sprachenvielfalt und Föderalismus», *Zoom Kommunikation & Medien*, no. 12/13 «Der Fernsehboom» (May 1999), 50-55.
- Blum, Roger**. «Mediensysteme. Skript zur Vorlesung» (Bern: Institut für Medienwissenschaft, 2001).
- Bollinger, Ernst**, *La presse suisse. Les faits et les opinions* (Lausanne, 1986).
- Bundesamt für Statistik**, *Räumliche und strukturelle Bevölkerungsdynamik der Schweiz 1990-2000* (Neuchâtel, 2002).
- Cichon, Peter**, «Sprachkontakt und Sprachbewusstsein an der französisch-deutschen Sprachgrenze in der Schweiz», in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone -verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône -liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 142-45.
- Corboud Fumagalli, Adrienne**, «Une Suisse ou trois régions? Les journaux télévisés», *Medienwissenschaft Schweiz* 1 (1996), 11-17.
- Forum Helveticum** (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone -verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône -liens et ruptures* (Lenzburg, 2002).
- Furger, Andres**, «Der unterschiedliche Romanisierungsgrad zwischen Ost und West in römischer Zeit», in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone -verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône -liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 34-40.
- Haas, Walter**, «Sprachgeschichtliche Grundlagen», urednik Robert Schläpfer (ed.), *Die viersprachige Schweiz* (Zurich : Ex Libris, 1984), 21-70.
- Jarren, Otfried**, and **Sarcinelli, Ulrich**, and **Saxer, Ulrich**, *Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft. Ein Handbuch* (Wiessbaden: Westdeutscher Verlag, 1998).
- Mader, Luzius**, «Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachenrechts des Bundes», *Babylonia*, 4 (2001), 15-22.

- Marr, Mirko**, and **Wyss, Vinzenz**, and **Blum, Roger**, and **Bonfadelli, Heinz**, *Journalisten in der Schweiz. Eigenschaften, Einstellungen, Einflüsse* (Constance: UVK, 2001).
- Meier, Werner**, and **Bonfadelli, Heinz**, and **Schanne, Michael**, *Medienlandschaft Schweiz im Umbruch. Vom öffentlichen Kulturgut zur elektronischen Kioskware* (= Nationales Forschungsprogramm 21: Kulturelle Vielfalt und nationale Identität) (Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1993).
- Sanguin, André-Louis**, *La Suisse. Essai de géographie politique* (Gap: Editions Ophrys, 1983).
- Schläpfer, Robert** (ed.), *Die viersprachige Schweiz* (Zurich : Ex Libris, 1984).
- Steiner, Jürg** (ed.), *Das politische System der Schweiz*, with collaboration of Erwin Bucher, Daniel Frei and Leo Schürmann (Munich: Piper, 1971).
- Tendon, Stéphane**, «La frontière des langues à Marly: L'influence de CIBA», in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône -liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 170-73.
- Widmer, Jean**, «Langues et cultures des médias», *Medienwissenschaft Schweiz*, 2 (1994), 2-4.
- Widmer, Jean**, «Randbemerkungen zur sprachlich segmentierten Öffentlichkeit in der Schweiz», *Medienwissenschaft Schweiz*, 2 (1996) -1 (1997), 2-6.
- Wuerth, Andreas**, *Die SRG und ihr Integrationsauftrag. Wandel-Gründe -Konsequenzen* (Bern: Haupt, 1999).

Preporuke

- Švajcarski parlament, Vlada, Švajcarska radiodifuzna kompanija (SRG) i Švajcarska novinska agencija (SDA) treba da održavaju dobre medijske usluge za tradicionalne jezičke grupe, jer će se na taj način za ove jezičke grupe lakše obezbediti mediji u srazmeri sa njihovom veličinom.
- Švajcarski elektronski i štampani mediji trebalo bi da bolje integrišu različite jezičke grupe, tj. da ponude više zajedničkih programa ili bolju razmenu članaka.
- Radio i televizija na nemačkom govornom području ne bi trebalo da izdvajaju jezičke grupe koristeći dijalekte nemačkog jezika, već da ih integrišu koristeći književni nemački jezik u važnim političkim i kulturnim programima.
- Švajcarski parlament, Vlada i mediji trebalo bi da pospeše integraciju useljenika razvijanjem specifičnih programa u nacionalnim elektronskim i štampanim proizvodima, kao i promovisanjem medija u egzilu i medija iz zemlje porekla.
- Novinari bi jedno određeno vreme trebalo da rade na drugom jezičkom području ili u novinama ili radiju useljenika.

Autori

Dr Natalija Angeli (Natalia Angheli) - bavi se lingvistikom i novinarstvom. Završila je Fakultet za engleski jezik i književnost Državnog univerziteta Moldavije, magistrirala novinarstvo na Univerzitetu u Misuriju, u Kolumbiji, a doktorirala je lingvistikom na Univerzitetu u Bukureštu u Rumuniji. Predavala je engleski na fakultetu, bila je novinar Associated Press-a i radila je za još neke zapadne medije. Sada radi kao viši savetnik u Nezavisnom centru za novinarstvo (Moldavija), koji je vodeća nevladina organizacija za razvoj medija u toj zemlji.

Prof. Rodžer Blum (Roger Blum) –profesor je nauka komunikacije i šef katedre za komunikacije Univerziteta u Bernu, u Švajcarskoj. Doktorirao je istoriju i javno pravo na Univerzitetu u Bazelu i bio član parlamenta kantona Bazel. Kao novinar, radio je u dnevnim listovima *Luzerner Neuste Nachrichten*, a onda i za *Tages-Anzeiger* u Cirihi, gde je bio član odbora glavnog urednika. U periodu 1991-2001. bio je predsednik Švajcarskog saveta za štampu. Od 1999. godine je predsednik Švajcarskog udruženja za nauku komunikacije i medija.

Milo Dor –rođen je u Budimpešti 1923. godine. Otac mu je bio Srbin, lekar. Mladost je proveo u Beogradu gde je 1942. posle okupacije Beograda, uhapšen kao borac pokreta otpora i konačno deportovan u Beč. I posle rata je ostao u Beču i postao aktivan pisac, publicista i novinar. Izdao je brojne romane, novele, antologije (*Pucnji u Sarajevu Rajkova priča, itd.*), kao i prevode srpske poezije. Od raspada Socijalističke Federalne Republike Jugoslavije, Dor je objavio zbirku eseja, *Zbogom, Jugoslavijo* (1993) i antologiju *Grešiti je ljudski i patriotski: srpski aforizmi iz rata* (1994), koja se bavi brutalnošću građanskog rata i šalje poruku mira i čovečnosti. Milo Dor je dobio brojne književne nagrade. U novembru 1998. godine dobio je nagradu grada Jene Andreas Grifijus.

Frajmut Duve (Freimut Duve) – nemački političar, aktivista za ljudska prava, pisac i novinar. U decembru 1997. godine OEBS-ov Ministarski savet ga je izabrao za predstavnika OEBS-a za slobodu medija. Rođen je 1936. godine u Virchburgu, a studirao je modernu istoriju, sociologiju, političke nauke

i englesku književnost na Univerzitetu u Hamburgu. Bio je urednik u izdavačkoj kući Rovolt i kao socijal-demokrata bio član nemačkog parlamenta (Bundestag) od 1980. do 1998. godine, gde je zastupao svoj grad, Hamburg.

Dr Ana Karlsrajter (Ana Karlsreiter) – studirala je političke nauke, istoriju južne i jugoistočne Evrope i slovensku filologiju na Univerzitetu Ludvig Maksimilijan u Minhenu, Nemačka. Sada je pomoćnik istraživač u Kancelariji OEBS-ovog predstavnika za slobodu štampe.

Romen Kon (Romain Kohn) – direktor je MEDIA deska u Luksemburgu - informacionom birou Evropske Unije. Školovao se za novinara i nekoliko godina je radio za različite luksemburške i inostrane novine. Objavio je i studiju o medijskoj politici u Grand Duchy-u, sada piše kolumne o međunarodnom razvoju medija za javnu radio-stanicu *Radio 100,7*. Izdaje mesečni magazin *Forum*.

Tanja Popović – magistrirala je modernu istoriju, evropsku etnologiju i nauke komunikacije i medija. Od 2002. godine radi kao koordinator projekta u Makedoniji za Medienhilfe, švajcarsku nevladinu organizaciju. Ova funkcija uključuje i koordinaciju Međunarodnog fonda za medije, što je neformalno udruženje sedam organizacija koje rade na razvoju i podršci medija.

Nena Skopljanac –bavi se političkim naukama. Magistrirala je političku teoriju i metodologiju društvenih nauka na Univerzitetu u Beogradu, u Srbiji. U periodu 1996-2003. radila je kao pomoćni istraživač u Institutu za studije masovnih komunikacija Univerziteta u Bernu, u Švajcarskoj. Od 1996. godine radi kao direktor programa za Medienhilfe, nevladinu organizaciju čije je sedište u Švajcarskoj, gde je zadužena za praćenje medija. Objavila je mnoštvo članaka u časopisima, a kourednik je knjige *Mediji i rat*, koja analizira stanje medija u Hrvatskoj i Srbiji u ranim devedesetim.